

Urednici: Rolf Gollob, Peter Krapf, Wiltrud Weidinger
Kordinacija i redaktura: Suad Alic i Emir Adzovic

Obrazovanjem do demokratije

Popratni materijali za nastavnike obrazovanja
za demokratiju i ljudska prava

Obrazovanjem do demokratije

Knjiga I

Popratni materijali za nastavnike obrazovanja za demokratiju i ljudska prava

Urednici: Rolf Gollob, Peter Krapf, Wiltrud Weidinger

Autori: Rolf Gollob, Peter Krapf, Ólöf Ólafsdóttir, Wiltrud Weidinger

Knjiga I u seriji od I-VI

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava u školama

Nastavne jedinice, koncepti, metode i modeli

Mišljenja izražena u ovom djelu odgovornost su autora i ne odražavaju nužno zvanični stav Vijeća Evrope.

Sva prava se zadržavaju. Niti jedan dio ovog izdanja ne smije se prevoditi, koristiti niti umnožavati na bilo koji način, elektronski (CD, internet, itd.) ni mehanički, uključujući i fotokopiranje, snimanje i bilo kakvo pohranjivanje informacija, bez prethodnog pismenog dopuštenja Odjela za javno informiranje i publikacije Direkcije za komunikacije (F-67075 Strasbourg Cedex ili publishing@coe.int).

Ovu knjigu sačinio je, dizajnirao i uredio IPE (Međunarodni projekti u obrazovanju - *International Projects in Education*; www.phzh.ch/ipe), centar pri Univerzitetu za obrazovanje učitelja u Zurichu (PHZH - *Pädagogische Hochschule Zürich*).

Publikaciju je sufinansirala SDC – Švicarska agencija za razvoj i saradnju (*Swiss Agency for Development and Cooperation - SDC*).

pädagogische hochschule zürich

International Projects in Education
Transferzentrum für internationale Bildungsprojekte

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

**Swiss Agency for Development
and Cooperation SDC**

Ilustracije: Peti Wiskemann

Korice: Radionica grafičkog dizajna, Vijeće Evrope

Prelom: Jouve, Paris

Koordinacija i redaktura: Suad Alic i Emir Adzovic

Izdaje Vijeće Evrope F-67075

Strasbourg Cedex

<http://book.coe.int>

ISBN 978-92-871-6920-4

© Vijeće Evrope, decembar 2010.

Štampano u Belgiji

Saradnici

Emir Adžović - Bosna i Hercegovina

Laura Loder-Büchel - Švicarska

Beatrice Bürgler-Hochuli – Švicarska

Sarah Keating-- Vijeće Evrope

Sabrina Marruncheddu Krause - Švicarska

Svetlana Poznyak - Ukrajina

Arber Salihu - Kosovo¹

Felisa Tibbitts – Sjedinjene Američke Države

---

¹ Svako spominjanje Kosova, bilo teritorijalno, institucionalno ili u smislu stanovništva, u ovom tekstu treba shvatiti na način koji je u potpunosti u skladu s Rezolucijom 1244 Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija i koji ne dovodi u pitanje status Kosova.

Sadržaj

Uvod	9
1. Svrha Knjige.....	9
2. Kratak prikaz obrazovanja za demokratiju i ljudska prava	9
 Prvi dio – Razumijevanje demokratije i ljudskih prava	
Poglavlje 1 – Objašnjenje koncepata	13
1. Politika, demokratija i demokratsko upravljanje školama	13
2. Dječija prava i pravo na obrazovanje.....	19
Poglavlje 2 – Ključ dinamičnog koncepta građanstva	23
1. Izazovi tradicionalnog modela građanstva	23
2. Politička kultura	26
Poglavlje 3 – Obrazovanjem do demokratije i ljudskih prava	29
1. Tri dimenzije obrazovanja za demokratiju i ljudska prava	29
2. Odgoj i obrazovanje za demokratiju i ljudska prava i njegova povezanost s odgojem i obrazovanjem za demokratsko građanstvo	32
3. Neophodne kompetencije za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava.....	34
4. „Svijet je tvorevina našeg uma”: konstruktivističko učenje u okviru obrazovanja za demokratiju i ljudska prava	38
5. Profesionalna etika nastavnika obrazovanja za demokratiju i ljudska prava: tri načela.....	40
6. Ključni koncepti u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava.....	42
7. Metod prenosi poruku: iskustveno učenje u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava.....	46
8. Pristup školovanju utemeljen na ljudskim pravima.....	48
Poglavlje 4 – Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava – Kratka historija pristupa Vijeća Europe	51
1. Osnovne informacije	51
2. Rezultati projekta obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.....	51
3. Praktični instrumenti	53
 Drugi dio –Učenje o demokratiji i ljudskim pravima	
Poglavlje 1 – Uslovi za nastavu i učenje	57
1. Uvod	57
2. Zadaci i ključna pitanja za uslove nastavnog procesa i učenja	57
Radni materijal 1: Kako uzeti u obzir znanje i vještine učenika.....	59
Radni materijal 2: Kako uzeti u obzir svoje znanje i nastavne vještine.....	60
Radni materijal 3: Razmatranje općih uslova procesa nastave i učenja	61
Radni materijal 4: Koji su moji osnovni stavovi prema učenicima?	62
Radni materijal 5: Preispitivanje discipline i reda s demokratskog stajališta.....	63

Radni materijal 6: Preispitivanje uloge nastavnika s demokratskog stajališta	64
Radni materijal 7: Kako razviti demokratsku atmosferu u razredu.....	65
Radni materijal 8: Kako razviti školu kao demokratsku zajednicu.....	66
Poglavlje 2 – Postavljanje ciljeva i odabir materijala	67
2. Zadatak i ključna pitanja za postavljanje ciljeva i odabir materijala.....	67
Radni materijal 1: Sposobnosti učenika u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava	69
Radni materijal 2: Dvije kategorije materijala za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava.....	71
Radni materijal 3: Odabir i korištenje materijala u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava.....	73
Poglavlje 3 – Razumijevanje politike	75
1. Uvod: Šta učenici moraju naučiti?.....	75
2. Zadatak i ključna pitanja za razumijevanje politike.....	75
Radni materijal 1: Kako mogu obraditi politiku u svojoj nastavi Obrazovanja za demokratiju i ljudska prava?.....	77
Radni materijal 2: Kako mogu podržati svoje učenike u razmatranju političkih tema?	80
Poglavlje 4 – Upravljanje procesima učenja i određivanje oblika nastavnog procesa.....	83
2. Zadatak i ključna pitanja za upravljanje procesima učenja i određivanje oblika nastavnog procesa.....	83
Radni materijal 1: Tri faze procesa učenja.....	85
Radni materijal 2: Zašto kreda i razgovor nisu dovoljni, za “naučeno * nije naučeno” i “naučeno nije i primijenjeno u stvarnom životu”.....	89
Radni materijal 3: Odabir primjerenih oblika nastave i učenja.....	91
Radni materijal 4: Pet osnovnih oblika nastave i učenja.....	92
Poglavlje 5 - Procjenjivanje učenika, nastavnika i škole.....	95
2. Zadatak i ključna pitanja za procjenjivanje učenika, nastavnika i škola.....	96
Radni materijal 1: Različite dimenzije procjenjivanja.....	97
Radni materijal 2: Perspektive procjenjivanja	99
Radni materijal 3: Perspektive i oblici procjenjivanja.....	100
Radni materijal 4: Referentni kriteriji	103
Radni materijal 5: Procjenjivanje učenika – uticaj procjenjivanja na samospoznaju.....	104
Radni materijal 6: Lista provjere “Kako procjenjujem svoje učenike?”	105
Radni materijal 7: Procjenjivanje nastavnika.....	106
Radni materijal 8: Samoprocjenjivanje nastavnika.....	107
Radni materijal 9: Rad sa dnevnicima, zapisnicima, portfolijima	109
Radni materijal 10: Kooperativna nastava i povratne informacije kolega nastavnika.....	110
Radni materijal 11: Procjenjivanje obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u školama ...	112
Radni materijal 12: Pokazatelji kvaliteta obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u školama	113

Radni materijal 13: Opća načela za vrednovanje obrazovanja za demokratiju i ljudska prava	114
Radni materijal 14: Smjernice za samovrednovanje škola	116
Radni materijal 15: Uključivanje raznih interesnih grupa u vrednovanje obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u školama.....	117
Radni materijal 16: Upravljanje i menadžment u školi	118
Radni materijal 17: Fokus na demokratsko upravljanje školama	119
Radni materijal 18: Kako analizirati i interpretirati rezultate vrednovanja obrazovanja za demokratiju i ljudska prava	120
 Treći dio – Alati za nastavu i učenje demokratije i ljudskih prava	
Poglavlje 1 – Set učila za nastavnike	123
1. Uvod	123
Nastavno učilo 1: Iskustveno učenje	124
Nastavno učilo 2: Saradničko učenje	125
Nastavno učilo 3: Vođenje plenarnih sjednica (rasprava i kritičko razmišljanje) u nastavi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava..	126
Nastavno učilo 4: Intervjuisanje stručnjaka – kako prikupiti informacije	130
Nastavno učilo 5: Definisanje nastavnih ciljeva utemeljenih na sposobnostima.....	132
Poglavlje 2 – Set učila za učenike	135
1. Uvod	135
Nastavno učilo 1: Radni list učenika za planiranje rasporeda učenja.....	136
Nastavno učilo 2: Radni list učenika za preispitivanje vlastitog procesa učenja	137
Nastavno učilo 3: Radni list učenika za preispitivanje svojih postignuća.....	138
Nastavno učilo 4: Istraživanje u bibliotekama.....	139
Nastavno učilo 5: Istraživanje putem interneta	140
Nastavno učilo 6: Provođenje intervjua i anketa.....	141
Nastavno učilo 7: Interpretacija slika.....	143
Nastavno učilo 8: Mentalne mape	145
Nastavno učilo 9: Izrada postera	146
Nastavno učilo 10: Organizovanje izložbi	147
Nastavno učilo 11: Planiranje i održavanje prezentacija.....	149
Nastavno učilo 12: Priprema providnih folija za grafoskop ili PowerPoint prezentacija.....	151
Nastavno učilo 13: Pisanje novinskih članaka	152
Nastavno učilo 14: Postavljanje predstava.....	153
Nastavno učilo 15: Organizovanje debata.....	155

Uvod

1. Svrha Knjige

Cilj ove knjige je pružiti podršku nastavnicima i odgojno-obrazovnim radnicima u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava – edukatorima nastavnika, direktorima, inspektorima, autorima i urednicima udžbenika. Usmjeren je na ključna pitanja o obrazovanju za demokratiju i ljudska prava, uključujući sljedeća:

- Koje su sposobnosti potrebne građanima kako bi učestvovali u svojim zajednicama?
- Koji su ciljevi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava?
- Koja su osnovna načela obrazovanja za demokratiju i ljudska prava?
- Šta znače ključni koncepti koji čine jezgru ovog izdanja obrazovanja za demokratiju i ljudska prava?
- Na koji je način koncept konstruktivističkog pristupa učenju povezan s obrazovanjem za demokratiju i ljudska prava?
- Zašto obrazovanje za demokratiju i ljudska prava ističe važnost učestvovanja cijele škole?
- Kako nastavnici mogu pripremiti, podržati i procijeniti procese učenja svojih učenika u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava?

Knjiga predstavlja popratne materijale i nastavna pomagala koja pokrivaju navedena pitanja. Budući da ova knjiga nije rasprava na temu obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, ona dopušta korisniku da selektivno čita i primjenjuje poglavlja i materijale.

Ova knjiga se razlikuje od ostalih pet u ovom izdanju obrazovanja za demokratiju i ljudska prava. Knjige II-IV obuhvataju opise modela malih projekata i nastavnih jedinki, oblikovanih uglavnom u četiri lekcije. Niz od devet ključnih koncepata čini okosnicu za spiralni nastavni plan i program od osnovnog do nižeg i višeg srednjoškolskog nivoa. Knjiga V donosi opise modela devet kratkih projekata na temu dječijih prava od vrtića do nižeg srednjoškolskog nivoa. Knjiga VI sadrži niz modela za interaktivno i iskustveno učenje.

Prvi dio ove knjige, s druge strane, rezimira osnovna načela obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u mjeri u kojoj su korisna i smislena za odgojno-obrazovne stručnjake. Drugi dio iznosi smjernice i nastavna učila u osmišljavanju, podršci i procjenjivanju procesa konstruktivističkog učenja kod učenika. Treći dio predstavlja set učila za nastavnike i učenike u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava. Korisnik će uvidjeti da navedene smjernice i učila nude podršku ne samo u sklopu obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, već i u kvalitetnom održavanju nastave općenito.

2. Kratak prikaz obrazovanja za demokratiju i ljudska prava

Kao što ukazuje i sam naslov ove knjige, *Obrazovanjem do demokratije*, cilj obrazovanja za demokratiju i ljudska prava je osposobiti i podstaći učenike u njihovoj ulozi mladih građana da se aktivno uključe u društveni i politički život svojih zajednica. Kako bi participirali u demokratski uređenom društvu, učenici moraju razviti široki raspon sposobnosti uključujući znanje i razumijevanje, tehničke i metodičke vještine, te vrijednosti i stavove poput tolerancije i odgovornosti. „Odgoy i obrazovanje za demokratsko građanstvo (EDC²) i odgoy i obrazovanje za ljudska prava (HRE³) međusobno su usko povezani i međusobno se podržavaju. Razlikuju se više u usmjerenju i djelokrugu nego u ciljevima i praksi. Odgoy i obrazovanje za demokratsko građanstvo odnosi se ponajprije na demokratska prava i odgovornosti te na aktivno učestvovanje u odnosu na građanske, političke, socijalne, ekonomske, pravne i kulturne sfere društva, dok se obrazovanje za ljudska prava bavi širim spektrom ljudskih prava i osnovnih sloboda u svakom području ljudskog života.”⁴ EDC se stoga fokusira na ulogu mladih građana u zajednici, dok HRE posmatra pojedinca i njegov ili njen identitet, želje i potrebe, slobode i odgovornosti „kroz prizmu ljudskih prava”.

² Education for Democratic Citizenship

³ Human Rights Education

⁴ Povelja Vijeća Europe o Odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i odgoju i obrazovanju za ljudska prava usvojena u sklopu Preporuke CM/Rec (2010.) 7 Odbora ministara (www.coe.int/edc)

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava promoviraju aktivnu ulogu učenika kao mladih građana, naglašavajući da oni moraju poznavati i razumjeti svoja ljudska prava, no istovremeno ih i uvažavati, te kroz trening u učionicama i praktično iskustvo u školskom životu razviti sigurnost da ih i primjenjuju. U tom pogledu obrazovanje za demokratiju i ljudska prava čini velik korak naprijed uporedivo li ga s tradicionalnijim konceptom civilnog ili obrazovanja za demokratiju i ljudska prava utemeljenog isključivo na prijenosu odgojno-obrazovnih sadržaja. Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava učenike posmatra kao stručnjake, uvažavajući njihove interese i iskustva u svakodnevnom životu.

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava usvaja holistički pristup nastavi i učenju. Podučavanje u sklopu obrazovanja za demokratiju i ljudska prava može se sažeti u tri načela:

- učenje „o” demokratiji i ljudskim pravima;
- učenje „za” demokratiju i ljudska prava;
- učenje „kroz” demokratiju i ljudska prava.

2.1 Učenje „o” demokratiji i ljudskim pravima

Učenici moraju u potpunosti razumjeti što demokratija znači, koja su njihova ljudska prava, u kojim su dokumentima ona navedena te kako ih se može zaštititi i provoditi. Kao aktivni mladi građani moraju znati na koji način ustav njihove države funkcionira kao politički sistem.

2.2 Učenje „za” demokratiju i ljudska prava

Mladi građani trebaju naučiti kako učestvovati u svojim zajednicama te na koji način mogu primijeniti svoja ljudska prava: „Neophodno je sticanje znanja i preispitivanje istih o demokratskim vrijednostima i praksama kako bi se suočilo s kritičkim izazovima svake generacije. Kako bi postali stalni i aktivni članovi društva, građanima treba pružiti priliku da sarađuju u interesu općeg dobra; uvažavaju sve glasove, čak i one oprečne; učestvuju u formalnom političkom procesu; te njeguju navike i vrijednosti demokratije i ljudskih prava u svakodnevnom životu i aktivnostima. Na taj način građani će se početi osjećati korisnim i priznatim članovima svojih zajednica, sposobnim da participiraju i ostave trag u društvu.”⁵

2.3 Učenje „kroz” demokratiju i ljudska prava

Učenicima je potrebna potsticajna okolina za učenje. Neophodne su im nastavne metode i načini učenja koji im dozvoljavaju ostvarivanje ljudskih prava, kao što su sloboda mišljenja i izražavanja. Važno im je omogućiti da učestvuju u upravljanju školama te na taj način ostvaruju svoja ljudska prava i svoje odgovornosti. Očekuju od svojih nastavnika da im predstavljaju uzor za uzajamno poštovanje, toleranciju i mirno rješavanje sukoba. U svim tim aspektima demokratija i ljudska prava služe kao pedagoška smjernica, i za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava kao predmet školskog plana i programa i za školu kao mikro-društvo.

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava predstavlja izazov za učenike, za nastavnike i za škole. Ova knjiga nudi nastavnicima i odgojno-obrazovnim radnicima savjete i podršku u suočavanju s tim izazovom.

---

⁵ Hartley M. i Huddleston T. (2009.), Škola-zajednica-univerzitet partnerstva za održivu demokratiju: Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo u Evropi i SAD-u. GOO paket, Priručnik 5, Vijeće Evrope, Strasbourg, str.8 (www.coe.int/edc).

Prvi dio

**Razumijevanje demokratije i
ljudskih prava**

**Poglavlje 1 Objašnjenje
koncepta**

**Poglavlje 2 Ključ za dinamični koncept
građanstva**

**Poglavlje 3
Obrazovanjem do demokratije i
ljudskih prava**

**Poglavlje 4
Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava –
Kratka historija pristupa Vijeća Evrope**

Ideja o odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava nije novijeg datuma. Koncept civilnog ili obrazovanja za demokratiju i ljudska prava već je više godina prisutan u brojnim evropskim zemljama i implementiran na mnoge različite načine. Uglavnom se sastojao od informisanja pojedinaca o političkom sistemu– odnosno o ustavu – na snazi u njihovoj zemlji, korištenjem formalnih metoda instruisanja. Pripadajući model građanstva bio je zbog toga pasivan i minimalan. Pojam građanstva je za veliku većinu običnih ljudi značio tek nešto više od očekivanja da poštuju zakon i glasaju na javnim izborima. Te su odgovornosti propisivale pravne i kulturne sredine unutar kojih su građani živjeli. Neke zemlje su uključile odgoj i obrazovanje za ljudska prava u svoj nastavni plan i program. Odgojno-obrazovni radnici širom Evrope postajali su sve svjesniji poveznica između odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i odgoja i obrazovanja za ljudska prava.

Posljednjih godina, međutim, fenomeni koji su se pojavili i promjene koje su se odvijale širom Evrope dovele su u pitanje takav model građanstva. To uključuje:

- etničke konflikte i nacionalizam;
- globalne prijetnje i nesigurnost;
- razvoj novih informacionih i komunikacijskih tehnologija;
- probleme zaštite okoliša;
- kretanja stanovništva;
- pojavljivanje novih oblika ranije potisnutih kolektivnih identiteta;
- potrebu za većom ličnom autonomijom i novim oblicima jednakosti;
- slabljenje društvene kohezije i međuljudske solidarnosti;
- nepovjerenje prema tradicionalnim političkim institucijama, oblicima vladanja i političkim vođama;
- sve veću međusobnu povezanost i međuzavisnost u političkom, ekonomskom i kulturnom smislu na regionalnom i međunarodnom nivou.

S obzirom na takve izazove, postalo je jasno da je potrebna nova vrsta građana: građana koji nisu samo informisani i razumiju svoje formalne građanske odgovornosti, već su i aktivni – sposobni da samostalno učestvuju u životu svojih zajednica, svoje zemlje i na globalnom nivou, da aktivno djeluju na način koji odražava njihovu ličnost te da pomažu u rješavanju problema.

Poglavlje 1

Objašnjenje koncepata

1. Politika, demokratija i demokratsko upravljanje školama

Cilj obrazovanja za demokratiju i ljudska prava je osposobiti i podstaknuti mlade građane da učestvuju u životu svojih zajednica. Taj cilj se zasniva na nivou demokratije i politike. Demokratsko upravljanje školama igra ključnu ulogu u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava jer učenicima pruža mogućnost da nauče kako participirati u zajednici. Stoga ovo poglavlje rezimira ta tri koncepta, budući da su od presudne važnosti za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava prema razumijevanju ove knjige.

1.1 Politika

1.1.1 Politika – igra vlasti i rješavanje problema

Pojedinci koji redovno prate novinske članke i televizijske vijesti zaključit će da mnogi medijski izvještaji o politici spadaju u jednu od sljedeće dvije kategorije:

- Političari napadaju svoje protivnike. Pritom često preispituju integritet svojih rivala, njihovu sposobnost obavljanja dužnosti ili postupanja s određenim problemom. Takva percepcija politike – kao „prljavog posla” – uzrokuje da neki ljudi s negodovanjem od nje okreću glavu.
- Političari raspravljaju o mogućnostima rješavanja teških problema koji pogađaju njihovu državu ili države.

Te dvije kategorije odgovaraju klasičnoj definiciji politike Maxa Webera:

- Politika je težnja i borba za vlast. Bez vlasti, nijedan politički igrač ne može ništa postići. U demokratskim sistemima politički igrači se međusobno nadmeću za naklonost i podršku javnosti kako bi osvojili većinu. Zbog toga je i sastavni dio te igre napadanje protivnika, na primjer u izbornoj kampanji, ne bi li se privukli glasači i novi članovi stranke.
- Politika je snažno i sporo „bušenje rupa u tvrdim daskama sa strašću i mjerom istovremeno”.⁶ Ova metafora vrijedi za pokušaj rješavanja političkih problema. Politički problemi su složeni i zahtjevni jer su istovremeno neodgovorni i pogađaju društvo u cjelini, te ih je zato neophodno rješavati. Politika je izrazito praktičan i uticajan koncept, i svaka rasprava mora proizvesti odluke.

Upravo iz tog razloga politika u demokratskom okruženju zahtijeva da politički učesnici izvede različite, međusobno teško spojive uloge. Borba za vlast zahtijeva harizmatične ličnosti s retoričkim vještinama i sposobnošću da jednostavnim riječima objasne kompleksne sadržaje. S druge strane, izazov rješavanja gorućih problema današnjice i naše budućnosti traži osobu koju odlikuje naučna stručnost, odgovornost i integritet.

1.1.2 Politika u demokratiji – zahtjevan zadatak

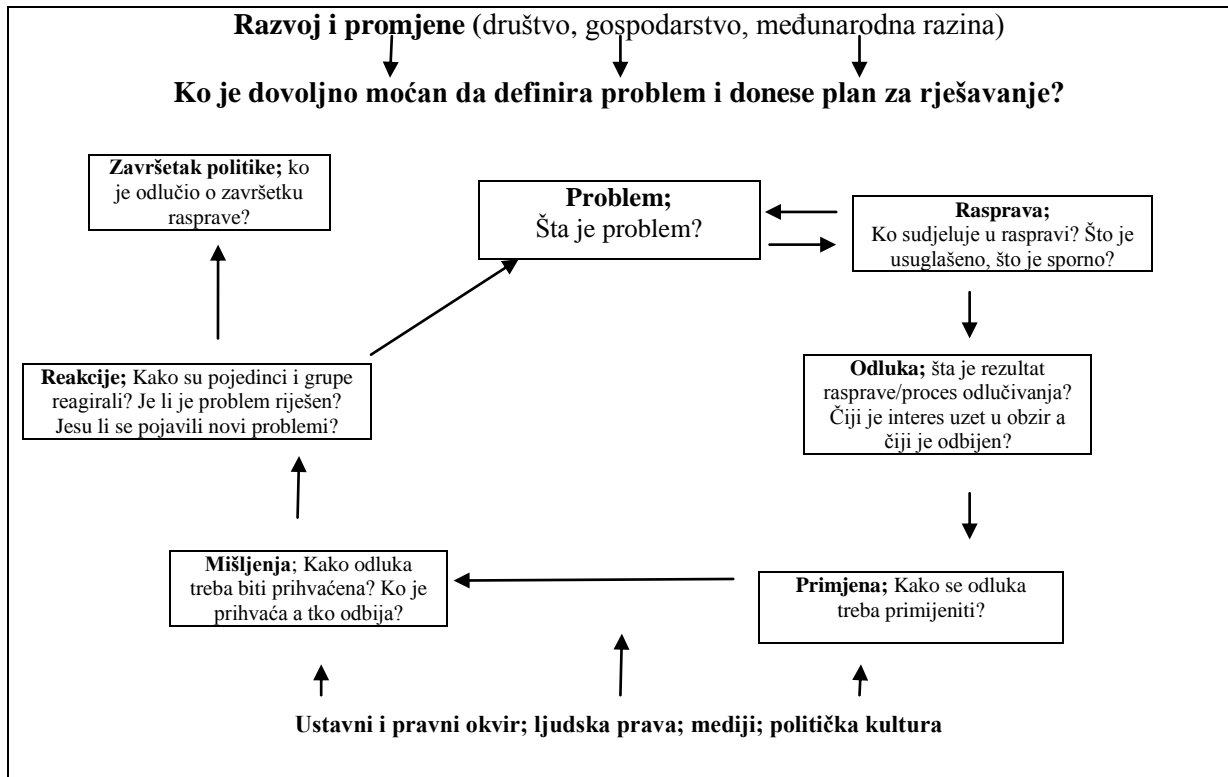
Naravno, prvo nam padaju na pamet političke vođe koji moraju udovoljiti standardima ove dvije uloge koje jedna drugu često isključuju. Postoje istaknuti primjeri vođa koji prikazuju oba ekstrema – populist i profesor. Jedan je sklon pretvoriti politiku u pozorišnu pozornicu, a drugi u predavaonicu. Prvi će možda osvojiti izbore, no neće učiniti mnogo za dobrobit društva. Drugi će možda imati dobre ideje, no tek malobrojni će ih razumjeti.

No, ne suočavaju se samo politički vođe i donosioci odluka s ovom dilemom, već i svaki građanin koji učestvuje u politici. U javnom ambijentu, vrijeme izlaganja je obično ograničeno, i samo će oni govornici čije su poruke jasne i lako razumljive imati učinak. Nastavnici će uočiti da postoje iznenađujuće paralele između komunikacije u javnosti i komunikacije u školi – nedostatak vremenskih resursa, potreba da se izražavaju jasno i jednostavno, a istovremeno izlaze na kraj s kompleksnošću tematike.

⁶ Weber, M. (1997), *Politik als Beruf (Politika kao poziv)*, Reclam, Stuttgart, str. 82.

Ostvarivanje ljudskih prava – kao što su sloboda mišljenja i govora, učestvovanje na izborima – iz tog je razloga zahtjevan zadatak za sve građane, a ne samo političke vođe. U sklopu obrazovanja za demokratiju i ljudska prava mladima je omogućena obuka za različite dimenzije sposobnosti, te podrška koja im je potrebna da učestvuju u javnim raspravama i donošenju odluka. Kao aktivni članovi školske zajednice, učenici uče na koji način mogu participirati u društvu kojim upravljaju načela demokratije i ljudskih prava.

1.1.3 Model političkog ciklusa: politika kao proces rješavanja problema u zajednici

Model političkog ciklusa je instrument za opisivanje i razumijevanje procesa političkog odlučivanja; stoga je prije svega usmjeren na jedan od aspekata u Max Weberovoj definiciji politike, "sporo bušenje rupa u tvrdim daskama".

Politika je zamišljena kao proces definisanja političkih problema u kontraverznom procesu uspostavljanja plana i programa, u kojem se istovremeno neki politički problem definiše, a drugi aspekti iz njega isključuju, u što je umiješan znatan element moći. Ovaj model nudi opis idealnog tipa procesa sa slijedom faza političkog odlučivanja: raspravljanje, odlučivanje o rješenju i njegova implementacija. Javno mnijenje i reakcije pojedinaca ili grupa čiji su interesi u pitanju pokazuju hoće li rješenja služiti svojoj svrsi i biti prihvaćena. Moguće je očekivati protest i kritiku od strane manjina i grupa koje su preslabe da promovišu vlastite interese koji su izuzeti iz plana i programa. Ukoliko je pokušaj rješavanja problema bio uspješan (ili je kao takav definisan), politički ciklus se završava (obustavljanje politike); ukoliko nije, ciklus počinje ispočetka. U nekim slučajevima, rješenje jednog problema stvara novi problem koji se mora sagledati u novom političkom ciklusu.

Model političkog ciklusa ističe bitne aspekte političkog odlučivanja u demokratskim sistemima, pa i u demokratskom upravljanju školama:

- Postoji heuristički koncept političkih problema i općeg dobra; niko nije u poziciji da unaprijed definiše šta je opće dobro. Stranke, grupe i pojedinci koji učestvuju u procesu to tek trebaju otkriti i obično pristati na kompromis.
- Oblikuje se kompetitivni plan i program; u pluralističkim društvima politički su argumenti često povezani s interesima.

- Participacija u društvenoj stvarnosti je nesavršena, budući da određeni pojedinci i grupe sistemski imaju slabiji pristup moći i procesu odlučivanja, te stoga predstavlja model u kojem se posebna pažnja treba obratiti na povećanje pristupa slabijima.
- Političko odlučivanje je kolektivni proces učenja u kojem nema mjesta za sveznajuće učesnike (kao što su na primjer vođe ili stranke s ideologijama o izbjavljenju). To implicira konstruktivistički koncept općeg dobra: opće dobro je ono što većina smatra da u određeno vrijeme jest.
- Postoji snažan uticaj javnog mnijenja i medijske popraćenosti – prilika za građane i interesne grupe da intervenišu i participiraju.

Politički ciklus je model – koncept koji funkcionira poput mape u geografiji. Pokazuje mnogo, i uvodi logiku razumijevanja. Iz istog se razloga modeli učestalo koriste i u obrazovanju i u nauci, jer bez njih ne bi bilo moguće razumjeti mnogo toga u našem kompleksnom svijetu.

Nikad ne bismo geografsku kartu zamijenili s krajolikom koji prikazuje – ona pokazuje mnogo, no samo zato što mnogo i izostavlja. Karta koja bi prikazivala sve, bila bi prekomplikovana da je iko razumije. Isto vrijedi i za modele kao što je politički ciklus. Ni on se ne smije zamijeniti za stvarnost. On je usmjeren na političko odlučivanje – „sporo bušenje rupa u tvrdim daskama” – no obraća manju pažnju na drugu dimenziju politike u definiciji Maxa Webera, težnja i borba za vlast i uticaj.

U demokratskim sistemima te su dvije dimenzije politike povezane: donosioci političkih odluka hrvaju se s teškim problemima, no hrvaju se i jedni s drugima kao političkim suparnicima. U modelu političkog ciklusa, faza uspostavljanja plana i programa prikazuje kako te dvije dimenzije zajedno funkcioniraju. Postizanje dogovora o uključivanju određenog političkog problema u plan i program je pitanje moći i uticaja.

Sljedi primjer. Jedna grupa tvrdi, „Oporezivanje je previsoko i odvraća investitore” dok druga grupa oponira, „Oporezivanje je prenisko, obrazovanje i socijalno osiguranje nemaju dovoljno sredstava.” Iza svake od definicija problema oporezivanja postoje interesi i osnovna politička stajališta, a implicirana rješenja idu u suprotnim smjerovima: smanjiti oporezivanje u korist grupa s visokim prihodima – ili ga povećati. Prva definicija problema je neo-liberalna, a druga socijalno-demokratska.

Građani trebaju biti svjesni obje. Model političkog ciklusa je instrument koji građanima pomaže u prepoznavanju i razmatranju nastojanja donosioca političkih odluka za rješavanje problema društva.

1.2 Demokratija

1.2.1 Osnovna načela

Prema čuvenoj izreci Abrahama Lincolna (1863.) demokratija je „vladavina iz naroda, od naroda, za narod”; te se tri definicije mogu protumačiti na sljedeći način:

- „iz”: vlast proizilazi iz naroda – narod je vrhovna vlast i on tu vlast izvršava ili nekome za to daje mandat, i ko god u vlasti učestvuje, narod ga može smatrati odgovornim;
- „od”: vlast izvršavaju izabrani predstavnici ili sami građani;
- „za”: vlast se izvršava u interesu naroda, odnosno općeg dobra.

Ove se definicije mogu shvatiti i povezati na više načina. Politički ideolozi u tradiciji Rousseaua insistiraju na direktnoj vladavini građana (poistovjećivanje vlade i onih nad kojima se vlada). Narod odlučuje sve i nije vezan nikakvim zakonom. Politički ideolozi u tradiciji Locka pak ističu konkurenciju između različitih interesa u pluralističkom društvu; unutar ustavnog okvira, mora doći do saglasnosti oko odluke koja će služiti općem dobru.

Nezavisno o tome koliko je duga demokratska tradicija pojedine zemlje i koliko se ona razvila, demokratija se nikada ne smije uzimati zdravo za gotovo. U svakoj zemlji demokratija i osnovno razumijevanje ljudskih prava se moraju neprekidno razvijati kako bi se suprotstavili izazovima s kojima je svaka generacija suočena. Svaka generacija se mora obrazovati o demokratiji i ljudskim pravima.

1.2.2 Demokratija kao politički sistem

Temeljni elementi moderne ustavne demokratije uključuju:

- ustav, obično u pisanom obliku, koji uspostavlja institucionalni okvir za demokratiju, zaštićenu u nekim zemljama od strane nezavisnog, visokog suda; ljudska prava, uobičajeno ne sva, zaštićena su kao građanska prava;
- ljudska prava su obrađena u ustavu te potom redefinisana u ustavom zagarantovana građanska prava. Vlade koje su potpisale konvencije o ljudskim pravima obavezne su poštivati raspon prava koja su ratifikovale, nezavisno o tome jesu li eksplicitno spomenuta u ustavu;
- jednak pravni položaj svih građana: svi građani su jednako zaštićeni zakonom prema načelu nediskriminacije i obavezni su ispunjavati svoje zakonom propisane dužnosti.
- opće pravo glasa: odrasli građani, muškarci i žene, imaju pravo glasanja za stranke i/ili kandidate na parlamentarnim izborima. Povrh toga, neki sistemi uključuju i referendum ili plebiscit, odnosno pravo građana da neposrednim izborom donesu odluku o određenom problemu;
- građani uživaju ljudska prava koja pružaju pristup širokom rasponu načina participiranja. To uključuje slobodu medija od cenzure i državne kontrole, slobodu mišljenja, izražavanja misli i mirnog okupljanja, te pravo manjina i političke opozicije da slobodno djeluju;
- pluralizam i konkurencija interesa i političkih ciljeva: pojedinci i grupe imaju pravo na osnivanje ili pristupanje strankama ili interesnim grupama (lobijima), nevladinim organizacijama, itd. kako bi promovisali svoje interese ili političke ciljeve. Postoji konkurencija u promovisanju interesa te nejednaka raspodjela moći i prilika za ostvarivanje istih;
- parlament: tijelo izabраниh predstavnika ima zakonodavna ovlaštenja, odnosno donosi zakone koji su opće obavezujući. Autoritet parlamenta temelji se na volji većine glasača. Ukoliko većina u parlamentarnom sistemu na izborima izabere nove predstavnike, formira se nova vlada. U predsjedničkim je sistemima šef vlade, predsjednik, izabran odvojeno, neposrednim izborom;
- vladavina većine: većina odlučuje, manjina mora prihvatiti odluku. Ustavi određuju granice vladavine većine koje štite prava i interese manjina. Kvorum većine može varirati zavisno od problema – na primjer, dvije trećine za amandmane na ustav;
- sistem "provjera i ravnoteža": demokratije kombinuju dva načela: autoritet pri provođenju zakona pripada državi, kulminirajući u "razoružavanju građana".⁷ No, kako bi se spriječilo da se moć zakona pretvori u autokratsku ili diktatorsku vladavinu, svi demokratski sistemi uključuju provjere i ravnoteže. Klasični model dijeli državnu vlast na zakonodavnu, izvršnu i sudsku (horizontalna dimenzija); mnogi sistemi poduzimaju dodatne mjere opreza: dvodomi parlamentarni sistem, federalna ili kantonalna autonomija, kulminirajući u dodatnoj vertikalnoj dimenziji provjera i ravnoteža (na primjer u Švicarskoj, SAD-u ili Njemačkoj);
- ograničenje trajanja mandata: daljnja mjera kontrole vlasti je dodjela mandata na ograničeni vremenski period. To se odnosi na sve izbore, a u nekim se slučajevima može ograničiti i ukupan period ostajanja na vlasti kao što je slučaj s predsjednikom SAD-a koji mora odstupiti nakon dva četverogodišnja mandata. U antičkom Rimu, konzuli su imenovani u tandemu, i napustili bi vlast nakon godinu dana.

1.2.3 Pogrešno shvatanje pojma ljudskih prava i demokratije

Demokratija je utemeljena na standardima i načelima ljudskih prava. Ljudska prava su katkad pogrešno shvaćena kao sistem u kojem pojedinac uživa potpunu slobodu. No, takvo shvatanje ne stoji.

⁷ Postoji eksplicitan primjer gdje je princip razoružavanja građana modificiran, u SAD-u.

Ljudska prava priznaju individualna prava i slobode koja su svojstvena ljudskom postojanju. No, ta prava nisu apsolutna. Također se moraju uvažavati prava drugih, zbog čega će ponekad dolaziti do sukoba između pojedinačnih prava. Demokratski procesi pomažu u formiranju procesa koji podržavaju slobodu naroda, no istovremeno postavljaju neophodne granice. Na nastavi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, na primjer, održava se rasprava. Kako bi svi učenici dobili priliku izraziti svoje mišljenje, vrijeme izlaganja je ograničeno, često vrlo striktno. Iz istog razloga je limitirano vrijeme govora u parlamentarnim debatama ili televizijskim emisijama.

Mnoge odredbe zakona o sigurnosti saobraćaja ograničavaju našu slobodu pokreta: ograničenja brzine u gradovima, obavezno zaustavljanje na crveno svjetlo semafora, itd. Ova pravila očito postoje kako bi se zaštitili životi i zdravlje ljudi.

Demokratija pruža više slobode narodu, kao i pojedincima, od bilo kog drugog sistema vladavine – pod uslovom da je postavljena u institucionalni okvir i kao takva implementirana. Da bi uspješno funkcionisala, demokratija se uzdaje u snažnu državu koja provodi vladavinu prava i postigne prihvatljiv stepen distributivne pravde. Slaba država, ili slaba vladavina prava, znači da vlada nije sposobna izvršiti svoj ustavni okvir i zakone.

1.2.4 Prednosti i nedostaci

Generalno govoreći, različiti tipovi demokratije dijele određene prednosti i nedostatke uključujući sljedeće:

a. Prednosti demokratije

- Demokratija određuje okvir i sredstva za civilizirano, mirno rješavanje sukoba; dinamika sukoba i pluralizam podržavaju rješavanje problema.
- Demokratije su „snažni pacifisti” – kako u vlastitim društvima tako i u međunarodnoj politici.
- Demokratija je jedini sistem koji olakšava smjenu političkog vodstva bez promjene sistema vlade.
- Demokratije su zajednice učenja koje mogu ispraviti ljudske greške. Opće dobro je definisano pregovorima, a ne nametnuto autokratskim autoritetom.
- Ljudska prava podržavaju demokratiju pružanjem normativnog okvira za političke procese, utemeljenog na ljudskom dostojanstvu. Ratifikacijom sporazuma o ljudskim pravima, vlade mogu izvršiti “obećanja” dana građanima koja podržavaju lične slobode i ostala prava.

b. Problemi i nedostaci

- Stranke i političari su skloni žrtvovati dugoročne ciljeve za uspjeh na izborima. Demokratije stvaraju inicijative za kratkovidno oblikovanje politike, na primjer, na štetu okoline budućih generacija („plivanje u mutnom”).
- Vlada za narod je vlada unutar granica države jedne nacije. Porast globalne međuzavisnosti, kakva je u domenu ekonomije i politike zaštite okoline, ograničava djelokrug uticaja demokratskog odlučivanja u državi jednog naroda.

1.2.5 Zaključci

Demokratije se oslanjaju na svoje građane u kolikoj mjeri će razviti njene prednosti i držati pod kontrolom nedostatke. Demokratije su zahtjevni sistemi, zavisne od aktivne angažovanosti i podršci svojih građana – odnosno stavu informisane i kritičke odanosti; riječima Winstona Churchilla (1947.), „Demokratija je najbolji oblik vladavine, ako izuzmemo sve ostale.”

I u afirmisanim i u mladim demokratskim državama obrazovanje za demokratiju i ljudska prava presudno doprinosi političkoj kulturi u kojoj demokratija mora biti ukorijenjena kako bi napredovala i prosperirala.

1.3 Demokratsko upravljanje školama

1.3.1 Škola – mikro demokratija?

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava je zasnovano na temeljnim načelima učenja kroz, o i za demokratiju i ljudska prava u školama. Škola je zamišljena kao mikrozajednica, “društvo u zametku”⁸ obilježeno formalnim propisima i procedurama, procesima odlučivanja i mrežom odnosa koji utiču na kvalitet svakodnevnice.

Treba li se dakle škola shvatiti kao minijatura demokratija? Već se letimičnim pogledom na karakteristike može uočiti da škole nisu male države, u kojima se održavaju izbori, nastavnici odlučuju kao vlade, direktori liče na predsjednike, itd. To se pitanje stoga može odbaciti kao retoričko. Šta onda škole mogu učiniti za obrazovanje i ljudska prava?

1.3.2 Demokratsko upravljanje školama: četiri ključna područja, tri kriterija napretka

Elisabeth Bäckman i Bernard Trafford, direktori škola u Švedskoj i Velikoj Britaniji i autori priručnika Vijeća Evrope „Demokratsko upravljanje školama”,⁹ pažljivo su istražili ovo pitanje. Školama je, tvrde oni, potreban i menadžment i upravljanje. Školski menadžment je školska administracija – na primjer, implementacija pravnih, finansijskih i nastavnih zahtjeva. Odnos između direktora i učenika je hijerarhijski, baziran na uputstvima i redu. Školsko upravljanje, s druge strane, odražava dinamiku promjena u modernom društvu. Škole moraju saradivati s različitim partnerima i interesnim grupama van škole, te odgovarati na nepredvidljive probleme i izazove. Svaki član školske zajednice, uključujući prije svega učenike, igra bitnu ulogu. Članovi zajednice međusobno saraduju, pregovaraju i pogađaju se, vrše pritisak, zajedno donose odluke. Ni jedan partner nema potpunu kontrolu nad drugim.¹⁰

Bäckman i Trafford predlažu četiri ključna područja za demokratsko upravljanje školama:

- upravljanje, vodstvo i javna odgovornost;
- odgoj i obrazovanje usmjereno na sticanje vrijednosti;
- saradnja, komunikacija i angažovanost: konkurentnost i samoodređenje škole;
- učenička disciplina.

Bäckman i Trafford primjenjuju tri kriterija za procjenu napretka u tim ključnim područjima, utemeljena na tri osnovna načela obrazovanja za demokratiju i ljudska prava Vijeća Evrope:

- prava i odgovornosti;
- aktivno učestvovanje;
- poštivanje različitosti.

1.3.3 Učenje o demokratiji i ljudskim pravima kroz demokratsko upravljanje u školama

Bäckman i Trafford nude detaljno opisani paket učila za ispunjavanje zadaće učenja i ostvarivanja demokratije i ljudskih prava u cijeloj školi. Učenici mogu iskusiti demokratsko učestvovanje u školi, no one i dalje ostaju obrazovne institucije; nisu pretvorene u potencijalne mini-države, iako jesu mini-društva.

⁸ Dewey J. (2007.), *Škola i društvo*, Cosimo, New York, str. 32.

⁹ Bäckman E. i Trafford B. (2007.), *Demokratsko upravljanje školama*, Vijeće Evrope, Strasbourg.

¹⁰ Ibid, str. 9.

2. Dječija prava i pravo na obrazovanje¹¹

Dječija prava su sveobuhvatno zaštićena obimnim popisom međunarodnih i regionalnih dokumenata koji uključuju ljudska prava, međunarodno humanitarno pravo i zakon o izbjeglicama. Djeca su povlaštena pravima koja su sadržana u općim sporazumima. Osim toga sastavljen je i niz stručnih dokumenata za dodatnu zaštitu djece s obzirom na njihovu specifičnu ranjivost i važnost za društvo kao cjelinu, čiji je cilj osigurati zdrav razvoj i aktivno učestvovanje mladih u društvu.

Evropska konvencija o ljudskim pravima sadrži mnoge odredbe za zaštitu prava djece, na primjer Protokol 1, član 2., „pravo na obrazovanje”. Međutim, sveobuhvatni okvir za dječija prava je Konvencija UN-a o pravima djeteta iz 1989. Bio je to prvi dokument koji je posebno obradio prava djece i obilježio značajan pomak u razmišljanju prema “pristupu utemeljenom na ljudskim pravima” prema kojem su vlade zakonski odgovorne ukoliko ne uspiju udovoljiti potrebama djece. Konvencija o pravima djeteta stvorila je novu viziju djece kao nosilaca prava i odgovornosti u skladu s njihovom dobi, umjesto da ih posmatra kao vlasništvo roditelja ili bespomoćne primaoca milostinje.

Dječija prava pokrivaju sve aspekte života djece i adolescenata i mogu se razdijeliti u sljedeće glavne kategorije:

- prava preživljavanja: pravo na život i zadovoljavanje osnovnih potreba (na primjer, odgovarajući životni standard, smještaj, prehrana, zdravstvena pomoć);
- razvojna prava: prava koja osiguravaju djetetu najbolji mogući razvoj (npr. obrazovanje, igra i slobodno vrijeme, kulturne aktivnosti, informisanje, sloboda mišljenja, izražavanja, vjere);
- prava učestvovanja: prava koja omogućavaju djeci i adolescentima aktivno učestvovanje u svojim zajednicama (npr., slobodno izražavanje misli, odlučivanje u stvarima koje se tiču njihovih života, pristupanje udruženjima);
- zaštitna prava: prava koja su presudna za zaštitu djece i adolescenata od svih oblika zlostavljanja, zapostavljanja i iskorištavanja (npr., specijalna briga za djecu izbjeglice i zaštita od upletenosti u oružane sukobe, rad djece, seksualno zlostavljanje, mučenje i zloupotreba droga).

Obrazovanje se samo po sebi smatra ljudskim pravom, no istovremeno i neophodnim sredstvom za ostvarivanje ostalih ljudskih prava. Odgojno-obrazovni sistem koji slijedi pristup utemeljen na ljudskim pravima imat će bolje polazište u ispunjavanju fundamentalne misije osiguravanja visokokvalitetnog obrazovanja za sve.

Član 26. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima određuje:

- (1) Svako ima pravo na obrazovanje. Obrazovanje mora biti besplatno, barem na osnovnom i temeljnom stepenu. Osnovno obrazovanje mora biti obavezno. Tehničko i stručno obrazovanje mora biti opće dostupno, a visoko obrazovanje mora biti jednako dostupno svima na osnovu uspjeha.
- (2) Obrazovanje mora biti usmjereno ka punom razvoju ljudske ličnosti i jačanju poštivanja ljudskih prava i osnovnih sloboda. Ono mora unaprijediti razumijevanje, toleranciju i prijateljstvo među svim narodima, rasnim ili vjerskim grupama te podržavati djelovanje Ujedinjenih nacija u održanju mira.
- (3) Roditelji imaju pravo prvenstva u izboru vrste obrazovanja za svoju djecu.

¹¹ Autor: Felisa Tibbitts (2009.), Napomene Felise Tibbitts, pripremljene za evaluacijsku konferenciju Vijeća Evrope na temu Evropske godine građanstva u odgoju i obrazovanju, 27. - 28. April 2006., Sinaia, Rumunija.

Kao proširenje ideja prvobitno formuliranih u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima, član 28. Konvencije o pravima djeteta definiše obrazovanje kao pravo, dok član 29. ističe da obrazovanje djeteta treba usmjeriti prema punom razvoju njegove „ličnosti, nadarenosti, duševnih i tjelesnih sposobnosti”¹².

I Konvencija o pravima djeteta i Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima definišu jačanje poštivanja ljudskih prava i osnovnih sloboda kao jednu od svrha školovanja. Naravno, da bi se ljudska prava istinski razumjela i unaprijeđivala, moraju se proživjeti u odnosu prema drugima. To uključuje ne samo učenje o ljudskim pravima, već i život u okviru i kroz ljudska prava. Pristup školovanju utemeljen na ljudskim pravima iz tog razloga u učionicama primjenjuje učenje i praktikovanje vrijednosti i okvira ljudskih prava. Škole u skladu s dječijim pravima u fokus stavljaju ljudsko dostojanstvo djece.

Svrha prava na obrazovanje je da ga primjenjuju i uživaju svi – nezavisno o sposobnosti, rasnoj, etničkoj, vjerskoj, spolnoj, klasnoj i nacionalnoj pripadnosti, seksualnoj orijentaciji ili bilo kojoj drugoj osnovi. Osim toga, odgoj i obrazovanje – prema definiciji Konvencije o pravima djeteta – mora biti struktuirano na način da uvažava dostojanstvo i temeljna ljudska prava učenika.

Ključno načelo u fokusu ljudskih prava i pristupa utemeljenog na ljudskim pravima je načelo nediskriminacije. Sektor školovanja je mnogostruko razgranat, uključujući i jednak pristup visokokvalitetnom obrazovanju s posebnim naglaskom na ranjive ili marginalizirane grupe.

UNESCOva inicijativa Škola – prijatelj djece i pristup obrazovanju utemeljen na ljudskim pravima nastoji implementirati Konvenciju o pravima djeteta u i kroz odgoj i obrazovanje. Kako bi se osposobili za primjenu pristupa baziranog na ljudskim pravima moramo bolje poznavati ljudska i dječija prava, kao i njihove implikacije na razmišljanje, planiranje i evaluaciju u odgojno-obrazovnom procesu. To nas podstiče da postavljamo pitanja poput:

- Ko ne dobija obrazovanje? Gdje se ti pojedinci nalaze i zašto su uskraćeni?
- Ko bi i šta trebao učiniti za zaštitu, promovisanje i ostvarenje prava na obrazovanje?
- Čije sposobnosti, i za šta, valja razviti kako bi osigurali pravo na obrazovanje?
- Ko mora učiniti šta za provedbu tog prava i kako partnerstva u tom procesu mogu pomoći?

Načelo 1. Direktna povezanost s pravima

Postavlja se pitanje: Jesu li naša nastojanja u odgojno-obrazovnom procesu direktno povezana s ljudskim pravima? Uključuju li ta nastojanja sveobuhvatni raspon ljudskih prava? Jesu li temeljno istražena ljudska prava od istinske važnosti za potrebe i probleme naših zajednica, i mogu li se te poveznice stvoriti? Jesmo li voljni nadići ličnu „zonu udobnosti” u povezivanju našeg djelovanja s vrijednostima ljudskih prava?

Načelo 2. Odgovornost

Vide li se oni među nama koji su predstavnici vlade ili državni zaposlenici odgovornima za ostvarivanje odgoja i obrazovanja za ljudska prava? Na koje načine smo odgovorni? Kako djeca i njihovi staratelji mogu osigurati takvu vrstu odgovornosti?

Načelo 3. Osposobljavanje i učestvovanje

Razmislimo na trenutak o onima prema kojim se osjećamo odgovornima u smislu garantovanja odgoja i obrazovanja za ljudska prava. Jesmo li uvrstili ideje svih onih na koje utiču naši stavovi i postupci? Ko je izostavljen iz procesa donošenja odluka, a one se na njega odnose? Ako nisu prisutni, ili na bilo koji drugi način uključeni u rasprave, na koji način takve pojedince možemo dovesti za sto? Kako možemo olakšati njihovo donošenje stavova o osnovnim pitanjima odgoja i obrazovanja za demokratiju i ljudska prava?

---

¹² Na pravo na obrazovanje se referiše u brojnim dokumentima UN-a i poveljama o ljudskim pravima uključujući Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (član 14.) i Konvenciju o pravima djeteta (član 28. i 29.). Ostale ključne deklaracije, opće odredbe i dokumenti su se proširili i na pravo na obrazovanje, uključujući Svjetsku deklaraciju o odgoju i obrazovanju za sve (član I, III, IV, VI, VII), Dakarski okvir za djelovanje, i Obrazovanje za sve.

Načelo 4. Nediskriminacija i posebna pažnja prema ranjivim grupama

Konačno, i vezano uz prethodno načelo, za koje grupe trenutno postoji najmanja mogućnost da će izvući korist iz naših odgojno-obrazovnih programa, i kako možemo podržati njihovo učestvovanje? Upravo te grupe čija su ljudska prava uskraćena na dnevnoj bazi – marginalizirani, ranjivi, diskriminirani – su oni koji bi trebali najviše profitirati od naših odgojno-obrazovnih nastojanja. Kako ih možemo identifikovati, do njih doprijeti, i za njih stvoriti istinski smislene obrazovne programe?

Poglavlje 2

Ključ za dinamični koncept građanstva¹³

1. Izazovi tradicionalnog modela građanstva

Od završetka Hladnog rata ubrzali su se i intenzivirali mnogi procesi koji su već duže vrijeme oblikovali našu historiju, preuzimajući nova svojstva. Fenomeni koji su se pojavili i promjene koje su se odvijale širom Evrope doveli su u pitanje tradicionalni model građanstva:

- Globalizacija slobodne trgovine i konkurentnih tržišnih ekonomija omogućila je visok nivo blagostanja mnogim ljudima u mnogim zemljama – no ne i svima. Produbio se jaz nejednake raspodjele između bogatih i siromašnih, kako unutar tako i među različitim društvima, te ugrozio društvenu koheziju i međuljudsku solidarnost.
- Konkurencija prisiljava preduzeća da neprestano povećavaju produktivnost kako bi smanjila troškove proizvodnje. To je uzrokovalo rast permanentnog procesa inovacija, s neposrednim učinkom na proizvode, tehnologije i zanimanja, te posrednim učinkom na cjelokupan način života. Joseph Schumpeter je taj permanentni proces inovacija nazvao “kreativna destrukcija”.¹⁴ Transformacija kompletnih ekonomija u istočnoj Evropi može poslužiti kao eklatantan primjer kreativne destrukcije.
- Ekonomski rast je uzrokovao porast blagostanja, no istovremeno i porast iskorištavanja prirodnih resursa. Sve više emisije CO₂ povećavaju poteškoće i troškove sprječavanja ili suzbijanja posljedica klimatskih promjena.
- Nove informacione i komunikacijske tehnologije omogućile su nove načine povećanja produktivnosti, razmjene i dobijanje informacija, pružanja zabave, da samo navedemo neke. Živimo u medijskoj kulturi, i medijska pismenost – korištenje novih medija kako u stvaranju tako i u primanju poruka – postaje osnovna vještina poput čitanja i pisanja.
- Uslijed ekonomskog rasta i postignuća moderne medicine, stanovništvo mnogih evropskih zemalja stari, a istovremeno i raste u svijetu kao cjelini. Oba fenomena predstavljaju ozbiljne probleme 21. vijeka.
- Nacije imaju pravo na suverenost i samoodređenje. No, pojam nacije je i inkluzivan i ekskluzivan. Po završetku Hladnog rata svjedočili smo pojavljivanju novih oblika ranije potisnutih kolektivnih identiteta.
- Moderna društva su tipično sekularna, pluralistička društva. Migracije širom Evrope – posebno unutar Evropske unije – doprinijela su tom fenomenu. Pluralistička društva su dinamičnija i produktivnija, no istovremeno i zahtjevnija u pogledu društvene kohezije radi integracije ljudi različitih uvjerenja, vrijednosti, interesa, te društvene i etničke pozadine.
- Demokratija nudi najbolje mogućnosti u suočavanju s tim izazovima, s obzirom na činjenicu da svaki pokušaj rješavanja tih, kao i ostalih, problema autoritarnom vladavinom ne bi uspio obuhvatiti složenu stvarnost društva, ekonomije, okoliša, rješavanja sukoba, itd. na nacionalnom, a još manje na nadnacionalnom nivou. S druge strane, demokratija opstaje i pada na garanciji jednake participacije. Što složeniji postaju naš svijet i izazovi koji određuju našu budućnost, to je teže „običnom građaninu” razumjeti i učestvovati u odlučivanju. Nepovjerenje prema tradicionalnim političkim institucijama, oblicima vladanja i političkim vođama su ukorijenjene u osjećaju izostavljenosti i zanemarivanja mišljenja. Demokratija i ljudska prava su krhki projekti, i njihov opstanak zavisi o tome hoće li njihovo nasljedstvo biti prenešeno na mlađe generacije.

¹³ Utemeljeno na Huddleston E. (2004.), *učila za stručno usavršavanje nastavnika u obrazovanju za demokratsko građanstvo i obrazovanju za ljudska prava*, Vijeće Evrope, Strasbourg, str. 9 sqq, revidirao Peter Krapf.

¹⁴ Schumpeter J. (1942., 2008.), *Kapitalizam, socijalizam i demokracija*, Harper and Brothers, New York, str. 83.

Te linije razvoja događaja se ovdje mogu tek ukratko skicirati. One su ljudskim djelom stvoreni, a ne prirodni procesi koji su međusobno povezani, jedni na druge uteču i uzajamno se podržavaju. Budući da su „stvoreni”, na njih se može djelovati i mijenjati im smjer i ishod, no ne i njihovu kompleksnost.

Modernizacija

Modernizacija je sociološka kategorija koja se odnosi na multidimenzionalni proces društvene promjene. U posljednje dvije dekade porasla je, s obzirom na brzinu, djelokrug i složenost, no iz historijske perspektive, njeni izvori obuhvataju reformaciju, izum štamparske mašine, prosvjetiteljstvo, englesku, američku i francusku revoluciju, te industrijsku revoluciju. Modernizacija je promijenila doslovno svaki aspekt ljudskog života, uključujući sljedeće: kako i što radimo, gdje živimo i koliko (često) putujemo, nivo i raspodjelu bogatstva, razvoj ljudskih prava, globalizaciju, tehnologiju, vrijednosti i uvjerenja u kojima istrajavamo ili ih se klonimo, te kako učestvujemo u društvu i politici.

Modernizacija je ambivalentan proces, no ne možemo ga izbjeći, on je naša „sudbina”, u dobru i u zlu. Naučnici i filozofi zastupaju suprotna mišljenja o tome treba li se modernizaciju, sveukupno gledano, smatrati bremenom ili blagoslovom. Modernizaciju smatramo izazovom koji sa sobom nosi i rizike i mogućnosti. Izazove valja savladati kako bi rizike držali pod kontrolom.

Za mnoge ljude u mnogim društvima modernizacija stvara uslove i mogućnosti uživanja višeg nivoa blagostanja i slobode. S druge strane, građani i njihovi vođe suočeni su sa sve zahtjevnijim zadatkom držanja koraka s rastućim rizicima i opasnostima upletenima u procese modernizacije.

Odgoj i obrazovanje igraju ključnu ulogu u opremanju ljudi s sposobnostima koje su neophodne za postizanje ravnoteže između sve većih prednosti i sve viših očekivanja.

S obzirom na takve izazove, postalo je jasno da je potrebna nova vrsta građana: građana koji nisu tek informisani i razumiju svoje formalne građanske odgovornosti, već su i aktivni – sposobni samostalno učestvovati u životu svojih zajednica, svoje zemlje i na globalnom nivou i aktivno participirati na način koji odražava njihovu ličnost, te pomagati u rješavanju problema. Sve brojniji izazovi zahtijevaju snažna društva, s kompetentnim – te stoga primjereno obrazovanim – vođama i građanima.

Edukatori su optimisti. Uvjereni su da primjerenim odgojem i obrazovanjem, mladi ljudi, no i pojedinci posvećeni cjeloživotnom učenju mogu steći razumijevanje i mogućnosti da utiču na razvoj svojih zajednica i planete u cjelini. Najbolji način promovisanja aktivnog građanstva je svakako kroz nastavu usmjerenu na učenika, umjesto nastave koja podržava rutinsko i pasivno učenje.

1.1 Nova vrsta građanstva zahtijeva novi oblik odgoja i obrazovanja

Tradicionalni koncepti nastavnog procesa svedeni na sušti prijenos i pamćenje informacija i sadržaja nisu dovoljni za stvaranje aktivnog, informisanog i odgovornog modela građanstva kakvo zahtijevaju moderne demokratije.

Ono što je potrebno su novi oblici odgoja i obrazovanja koji će pripremiti učenike za stvarno uključivanje u društvo – oblici odgoja i obrazovanja koji su praktični koliko i teoretski, imaju korijene u problemima iz stvarnog života i utiču na život učenika i zajednice u kojoj žive, a uče se aktivnim učestvovanjem u životu škole, kao i u formalnim kurikulumima.

Uloga aktivnog građanina podudara se s ulogom aktivnog učenika. Koncept konstruktivističkog učenja pruža podršku učenicima u suočavanju s novim problemima. U školskoj sferi nastavnik vjerovatno i može ponuditi optimalno rješenje. No, u suočavanju s u prethodnom tekstu obrađenim izazovima, buduće će generacije djelovati kao pioniri.

Potreba za pružanjem nastave usmjerene na učenika predstavlja značajan izazov nastavničkom zanimanju. To zahtijeva učenje novih oblika znanja, razvijanje novih nastavnih metoda, pronalaženje novih načina rada i stvaranje novih oblika profesionalnih odnosa – kako s kolegama tako i s učenicima. To ističe učenje utemeljeno na sadašnjim zbivanjima nad razumijevanjem historijskih sistema, kritičko razmišljanje i učenje vještina uz samo prenošenje znanja, kooperativno učenje i saradnju umjesto izolovane pripreme, profesionalnu autonomiju umjesto zavisnosti o naredbama iz centrale. To zahtijeva i promjenu načina na koji shvatamo sam pojam učenja, od zahtijevanja učenja kao procesa usmjerenog na nastavnika, do učenja putem sticanja iskustva, učestvovanjem, istraživanjem i razmjenom informacija.

Didaktički model u čijem je centru nastavnik, kojim dominira udžbenik i koji je utemeljen na prijenosu odgojno-obrazovnih sadržaja valja zamijeniti modelom koji ističe uključivanje učenika, širi raspon metoda podučavanja i pristup utemeljen na sticanju vještina. To je ono čemu ovo izdanje obrazovanja za demokratiju i ljudska prava nastoji doprinijeti.

2. Politička kultura

2.1 Demokratija oživljava kroz svoje građane

Primjer:

Parlamentarni izbori proizvode dobitnike i gubitnike. Većina formira novu vladu, manjina opoziciju. Prethodna vlada može izgubiti izbore, te na njeno mjesto dolazi nova, s različitim političkim stajalištima.

Pravila su jasna, no to nije dovoljno. Izborni sistem će funkcionisati tek kad budemo mogli biti sigurni da će gubitnici, manjina, prihvatiti rezultat. Ako to ne učine, izbori mogu izazvati nasilne sukobe, koji će rascijepiti društvo, umjesto da ojačaju koheziju među njegovim članovima.

Izborna kampanja pruža strankama mogućnost da građanima prenesu svoje ideje. No, šta ako zastupljene stranke promoviraju rasističku, fundamentalističku ili antidemokratsku ideologiju?

Da bi izbori funkcionisali kao jedan od najbitnijih oblika učestvovanja građana u demokratskom odlučivanju, društvu je očito potrebno mnogo više od pukog okvira zakona kojim se određuje održavanje izbora. Mora postojati povjerenje u politički proces i postupci kojima će se osigurati ispravno provođenje tih procesa.

Ovaj primjer pokazuje da demokratija zavisi jednako o nizu propisa kao i o stavovima građana prema demokratiji. Oni moraju razumjeti i uvažavati sistem, a istovremeno i osjećati odgovornost za njegovu stabilnost. Stranke se međusobno moraju ophoditi kao suparnici, no ne i kao neprijatelji. Samo u tom slučaju demokratija demonstrira svoju snagu kao jedini sistem u kojem je promjena vlasti moguća bez promjene političkog sistema.

Demokratija se sastoji od sistema institucija i procesa koji obuhvataju opće izbore, parlamentarnu zastupljenost i kontrolu vlasti sistemom provjera i ravnoteža. Neke strukture uključuju neposredno učestvovanje kroz referendum ili ustavni sud. Demokratija je pozornica, a građani su glumci, doslovno. Oni stoga moraju biti voljni i sposobni odigrati svoju ulogu, i moraju se poistovjetiti s političkim sistemom demokratije.

Demokratija je sistem institucija ukorijenjen u političkoj kulturi. Institucionalni sistem može uspostaviti okvir za političku kulturu, no ne može stvoriti, niti osigurati njegovu stabilnost. Isto načelo vrijedi i za autokratski oblik vladavine. Autokrat također ovisi o odgovarajućoj političkoj kulturi, utemeljenoj na politički povodljivim subjektima umjesto na aktivnim i angažovanim sistemima.

2.2 Kulturna dimenzija ljudskih prava

Ljudska prava koja su civilna i politička po prirodi određuju šta su demokratski procesi u praksi, uključujući slobodu mišljenja i izražavanja, slobodu medija (to jest zabranu cenzure), pravo glasa, i načelo jednakosti i nediskriminacije koje vrijedi za ostvarivanje svakog ljudskog prava. Kada zemlje ratifikuju određeni sporazum o ljudskim pravima, obavezuju se na usklađivanje državnih zakona i praksi radi uklapanja u međunarodne standarde. Čine to dobrovoljno.

No, šta se događa ako država zakaže u sprovođenju ljudskih prava? Postoje razni mehanizmi zaštite, ustanovljeni od strane UN-a i regionalnih institucija za ljudska prava i sadržani u javno objavljenim regionalnim dokumentima na temu zakona o ljudskim pravima, koje vlade mogu prihvatiti. U Evropi je, na primjer, na snazi Evropska konvencija o ljudskim pravima, s civilnim i političkim pravima kao glavnim područjem interesa. Za potpisivanje je raspoloživa i Evropska socijalna povelja, zasnovana na ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Ukoliko neka vlada prihvati Konvenciju, no ne djeluje u skladu s njenim odredbama, građani (ili bilo koja osoba unutar državne jurisdikcije) država članica Vijeća Evrope mogu uputiti žalbu Evropskom sudu za ljudska prava u Strasbourgu.

U većini slučajeva, ostvarivanje ljudskih prava se odvija u sklopu vlada organizovanih kao ustavne demokratije, putem uobičajenih mehanizama demokratskih procesa. Ti mehanizmi podrazumijevaju razvijanje zakona, ali i kulture građanskog učestvovanja i angažmana.

Demokratija i ljudska prava zavise od institucionalnog okvira koji se sastoji od dvije komponente: niza propisa i načela ustanovljenih unutar ustava i pravnog sistema, te političke kulture. Demokratija i ljudska prava su usađeni u nizu načela, vrijednosti i odgovornosti. Dozvoljavaju suprotstavljanje oko spornih pitanja, sve dok postoji jasna saglasnost oko okvira koji priznaje i štiti, no istovremeno i ograničava slobode. Može se izraziti neslaganje oko gotovo bilo čega, no to funkcionira samo ukoliko svi podržavaju sistema koji neslaganje dopušta.

2.3 Učenje kroz demokratiju i ljudska prava – kultura demokratije u školama

Demokratija ne može postojati bez angažovanih demokrata.

Svaka generacija preuzima svoje demokratsko nasljeđe, i trebala bi ga razumjeti i uvažavati, te naučiti kako ga aktivno primijeniti. Zadaća obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, kao i odgoja i obrazovanja u cjelini jeste podržati i ohrabriti mladu generaciju da postanu aktivni i angažovani demokrati.

Kulturne tradicije sklone demokratiji se polagano razvijaju, kako je pokazalo historijsko iskustvo u mnogim zemljama. Najozbiljniju prepreku s kojom su suočeni državotvorni projekti u društvima koja su pretrpjela građanski rat, predstavlja odsutnost tradicije kulture demokratije. Obrazac demokratske institucije se, takoreći, može uvesti, no korijenje kulture demokratije ne može – ono mora doslovno iznicati iz kulturne baštine društva.

Iz tog razloga, politička kultura se može koncipirati u konstruktivističkim kategorijama. Ostvaruje se kroz procese učenja i socijalizacije. Stoga je od velike važnosti upravlja li se školama demokratski ili autokratski, jer će se od učenika očekivati da nauče kako živjeti u, ili pod, oblikom vladavine kojem svjedoče u ranoj fazi života.

Škola kao mikro-društvo može podržati svoje učenike u sticanju i uvažavanju ključnih elemenata kulture demokratije i ljudskih prava, uključujući sljedeća:

- Učenici su sposobni sigurno i samopouzdanom prepoznati i izraziti svoje interese i stavove.
- Učenici se jedni prema drugima odnose s uzajamnim poštovanjem, uključujući slušanje tuđeg mišljenja i empatiju, odnosno spremnost i sposobnost mijenjanja perspektive.
- Učenici su sposobni riješiti sukob nenasilnim sredstvima, to jest pregovorima i kompromisima.
- Učenici uvažavaju funkciju institucionalnih okvira koji štite i ograničavaju njihova lična prava i slobode. Oni dodaju “mekan”, neformalni element političke kulture „tvrdom”, formalnom elementu pravila.
- Učenici uvažavaju politiku kao praktično nastojanje s ciljem rješavanja problema koji zahtijevaju pažnju i odlučivanje.
- Učenici učestvuju u procesu biranja predstavnika i formalnom procesu odlučivanja.
- Učenici primjenjuju nekonvencionalne načine uticanja na procese odlučivanja, kao što su podizanje svijesti, aktivizam, lobiranje i samostalno rješavanje problema.
- Učenici preuzimaju odgovornost za svoje odluke i izbore, uzimajući u obzir njihov uticaj na njih same, no i na ostale.
- Učenici su svjesni da će ukoliko ne učestvuju u odlukama koje se na njih odnose, drugi ih učiniti umjesto njih, a ishod možda neće ići u njihovu korist.

Politička kultura je snažno povezana sa stavovima i vrijednostima koje mladi građani stiču kroz proces socijalizacije, uključujući i njihovo školsko iskustvo. Postoje i drugi faktori koji imaju jednako snažan uticaj na proces socijalizacije mladih ljudi, posebno porodica, vršnjaci i mediji. S druge strane, školska zajednica nudi djeci i adolescentima najranije mogućnosti sticanja iskustva interakcije u društvu i u javnosti; možemo stoga pretpostaviti da škola posjeduje presudni uticaj na način prenošenja demokratskog nasljeđa na mlade generacije. Učenjem i iskustvom u školskom ambijentu mladi ljudi mogu razviti navike i vještine za cjeloživotno učestvovanje u demokratskim procesima i vrijednostima ljudskih prava, kako kroz formalne procese odlučivanja, tako i kroz svakodnevne interakcije.

Poglavlje 3

Obrazovanjem do demokratije i ljudskih prava

1. Tri dimenzije obrazovanja za demokratiju i ljudska prava

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava u centar pažnje stavlja ono što bi učenici trebali biti sposobni činiti, umjesto onoga što bi ih nastavnici trebali naučiti. Tri osnovna načela koja upravljaju tim na učenike i rezultate usmjerenim pristupom može se najbolje ilustrirati primjerom.

- Sloboda mišljenja i izražavanja je osnovni uslov demokratske participacije te predstavlja osnovno građansko i političko pravo. Kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava učenici poznaju, razumiju i uvažavaju pravo na slobodno mišljenje i izražavanje i znaju na koji je način zaštićeno njihovim državnim ustavom. To je kognitivna dimenzija učenja (znanje, koncepti i razumijevanje).
- Učenici uče kako koristiti to to osnovno ljudsko pravo. Upravo zbog toga što je aktivna primjena tog prava prijeko potrebna za učestvovanje u demokratskoj zajednici, učenike se ohrabruje da razmisle o svojim stajalištima i budu sposobni izraziti ih na razne načine, uključujući i sposobnost javnog iznošenja mišljenja (dimenzija učenja usmjerena na sticanje vještina).
- Kako bi primijenili svoje pravo na slobodno izražavanje, učenicima je potrebna hrabrost da iznose svoja stajališta čak i u situacijama kada su ona suprotna od stavova većine. Pritom uvažavaju tuđa mišljenja u duhu tolerancije i ličnog poštovanja. Ukoliko se razilaženja u stavovima i polemika ograniče na sama sporna pitanja te izbjegava personaliziranje razlika u mišljenju, sukobi se mogu riješiti na nenasilan način (dimenzija razumijevanja utemeljena na razvoju stavova i vrijednosti).

Postavke ovog primjera se mogu generalizovati, ne samo u smislu osposobljavanja učenika za primjenu bilo kojeg drugog ljudskog prava na isti način, već i u smislu učenja i obrazovanja općenito. Da bi imalo važnost i da bi omogućavalo sticanje novih sposobnosti, učenje se mora razviti u tim trima dimenzijama koje se uzajamno podržavaju – znanje, koncepti i razumijevanje; vještine; te stavovi i vrijednosti. Već su nekoliko desetljeća nastavnici i odgojno-obrazovni radnici usaglašeni oko takvog koncepta učenja.

Ako je to način na koji učenici uče, šta moraju nastavnici obrazovanja za demokratiju i ljudska prava učiniti da bi pružili odgovarajuće mogućnosti učenja? Ukratko, odgovor je sljedeći.

U obrazovanju za demokratiju i ljudska prava, cilj je podržati učenike da postanu mladi građani koji:

- poznaju svoja ljudska prava i shvataju uslove o kojima ona zavise (učenje „o” demokratiji i ljudskim pravima);
- doživljavaju školu kao mikro-društvo koje uvažava slobode i jednakost svojih učenika, u sklopu kojeg uče kako ostvariti svoja i poštivati tuđa ljudska prava (učenje „kroz” demokratiju i ljudska prava);
- posjeduju slijedom toga sposobnost i samouvjerenost za primjenjivanje svojih ljudskih prava s razvijenim osjećajem odgovornosti prema drugima i svojim zajednicama (učenje „za” demokratiju i ljudska prava).

1.1 Kognitivna dimenzija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava: učenje „o” demokratiji i ljudskim pravima

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava na srednjoškolskom nivou uvodi učenje o ključnim dokumentima kao što su Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (Deklaracija) i Evropska konvencija o ljudskim pravima (Konvencija). Da sažmemo gore navedeni primjer, učenici moraju znati da svako ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, kao i na slobodan pristup informacijama putem necenzuriranih medija, s izuzecima mogućim samo iz dobrih razloga i u ograničenim okolnostima (član 10 Konvencije). Državni ustav i pravno okruženje trebaju odražavati i štiti standardne ljudskih prava kako bi ih učenici iz te perspektive mogli usvajati. Na taj način mogu shvatiti koliko je bitno, čak presudno, već samo to jedno pravo za ostvarivanje demokratije.

Neophodno je isto tako da učenici razumiju član 14. Konvencije, koji obrađuje ključno načelo jednakosti i nediskriminacije: žene i muškarci, bogati i siromašni, mladi i stari, državljani i imigranti – svi mi jednako posjedujemo ista prava. Ostvarivanje tih prava je proces koji se stalno razvija i jedan je od prioriteta demokratskih sistema upravljanja utemeljenih na ljudskim pravima.

Konačno, učenici moraju razumjeti zašto slobode zahtijevaju zakonski okvir i sa sobom nose određene odgovornosti (Deklaracija, član 29.). Sloboda izražavanja građanima dozvoljava promovisanje svojih interesa u pluralističkom društvu, i u takvom kompetitivnom okruženju, uvijek će postojati dobitnici i gubitnici. Ustav, pravila i zakoni moraju uspostaviti okvir koji će ograničavati privilegije moćnih i štitiiti slabe – bez ozakonjenih razlika. No, pravila se ne mogu pobrinuti za svaki problem, stoga članovi zajednice moraju dijeliti stav uzajamne odgovornosti.

Ljudska prava su zakonski okvir, no ne istovremeno i normativni. To od učenika zahtijeva da prepoznaju do kog su nivoa načela ljudskih prava istinski ostvarena unutar njihovih zajednica, kao i društva u cjelini.

Evropska konvencija o ljudskim pravima (4.11.1950)

Član 10.

Sloboda izražavanja

(1) Svako ima pravo na slobodu izražavanja. To pravo obuhvata slobodu mišljenja i slobodu primanja i širenja informacija i ideja bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice. Ovaj član ne sprječava države da zahtijevaju dozvolu za rad televizijskih, radijskih ili kinematografskih djelatnosti.

(2) Kako ostvarivanje tih sloboda obuhvata dužnosti i odgovornosti, ono može biti podvrgnuto formalnostima, uslovima, ograničenjima ili kaznama propisanim zakonom, koji su u demokratskom društvu nužni radi interesa državne sigurnosti, teritorijalne cjelovitosti ili javnog reda i mira, radi sprječavanja nereda ili zločina, radi zaštite zdravlja ili morala, radi zaštite ugleda ili prava drugih, radi sprječavanja odavanja povjerljivih informacija ili radi očuvanja autoriteta i nepristranosti sudske vlasti.

Član 14.

Zabrana diskriminacije

Uživanje prava i sloboda predviđenih u ovoj Konvenciji bit će osigurano bez diskriminacije na bilo kojoj osnovi, kao što su spol, rasa, boja kože, jezik, vjera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost s nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status.

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (10.12.1948.)

Član 29.

1. Svako ima obaveze prema zajednici, koja jedina omogućava slobodan i pun razvoj njegove ličnosti.
2. U ostvarivanju svojih prava i sloboda, svako treba biti podvrgnut samo onim ograničenjima koja su određena zakonom, isključivo u svrhu osiguranja dužnog priznanja i poštivanja prava i sloboda drugih i zadovoljenja pravednih postulata morala, javnog poretka i općeg blagostanja u demokratskom društvu.

Ukratko, ova tri člana rezimiraju tenziju između individualnih sloboda i potrebe za uravnoteživanjem prava pojedinaca putem okvira koji te slobode istovremeno ograničava i štiti.

Učenici koji ovo mogu objasniti, naučili su mnogo „o” demokratiji i ljudskim pravima, to je kognitivna dimenzija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.

1.2 Učenje o načinu učešća u društvu kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava: učenje „za” demokratiju i ljudska prava

Da bi aktivno učestvovali u demokratiji, učenici moraju naučiti kako ostvariti svoja prava i slobode – na primjer, pravo na slobodan pristup informacijama i na slobodno mišljenje, stavove i izražavanje. Trebali bi također imati i aktivno iskustvo interakcije s drugima – kao što je promovisanje vlastitih interesa, postizanje kompromisa pregovaranjem, te saglasnost oko definisanja pojma „općeg blagostanja” (Deklaracija, član 29.). Trebali bi biti sposobni djelovati unutar okvira pravila i prihvatiti ograničenja koja im ona postavljaju. Trebali bi razviti stav odgovornosti za blagostanje drugih i zajednice u cjelini.

Ukratko, trebali bi ne samo razumjeti implikacije i poveznice između tri prethodno navedena člana o ljudskim pravima, već i uvažavati njihove osnovne vrijednosti i u skladu s njima djelovati. Pritom, pomoću demokratskih procesa odlučivanja koji ne rezultiraju kršenjem ljudskih prava, moraju biti sposobni uskladiti svoje interese s interesima drugih i zajednice u cjelini.

Učenici koji su prošli kroz ovakav proces osposobljavanja, naučili su kako učestvovati u demokratiji. To je dimenzija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava zasnovana na aktivnom djelovanju – učenje „za” demokratiju i ljudska prava, odnosno iz aspekta promovisanja i zaštite demokratije, vladavine prava i ljudskih prava.

1.3 Kulturna dimenzija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava: učenje „kroz” demokratiju i ljudska prava

Znanje i vještine mogu osposobiti pojedinca za učestvovanje u demokratiji u tehničkom smislu, no ne čine od njega demokratu. U rukama rasista, na primjer, takva se vrsta stručnosti može zloupotrijebiti kao oružje protiv zajednice utemeljene na demokratiji i ljudskim pravima. Znanje i vještine koje se ne zasnivaju na vrijednostima ljudskih prava su za demokratiju u doslovnom smislu bezvrijedne.

Iz tog razloga obrazovanje za demokratiju i ljudska prava uključuje i kulturnu dimenziju. Kultura nastave i učenja mora odražavati poruku obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.

Tokom procesa sticanja znanja putem prijenosa sadržaja (slušanje predavanja, čitanje) i sposobnosti putem osposobljavanja (demonstracija, praksa i obučavanje), učenici kroz vlastito iskustvo razvijaju vrijednosti i stavove.

Uzmimo jedan primjer. Mladi ljudi grade samopouzdanje uz podršku i podsticaj svojih roditelja i nastavnika. Jedino od učenika koji su iskusili i uživali puno poštovanje u tretmanu svojih nastavnika možemo očekivati da se na isti način ponašaju prema svojim vršnjacima. Vrijednosti ljudskih prava se stiču kroz proces socijalizacije u školama – podučavanje „kroz”, ili u duhu demokratije i ljudskih prava.

Vrijednosti ljudskih prava definisali su Ujedinjene Nacije Vijeće Evrope i druge organizacije i obuhvataju načela jednakosti i nediskriminacije; participacije i uključanja; te odgovornosti.

Dok se učenje „o” demokratiji i ljudskim pravima može provoditi u sklopu posebnih predmeta (kao na primjer društvenih nauka, historije, civilnog odgoja i obrazovanja), kulturna dimenzija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, učenje “kroz” demokratiju i ljudska prava, predstavlja izazov za cijelu školu – ljudska prava i demokratija postaju pedagoška smjernica školske zajednice i leća kroz koju se procjenjuju svi elementi upravljanja školama.

2. Odgoj i obrazovanje za ljudska prava i njegova povezanost sa odgojem i obrazovanjem za demokratsko građanstvo¹⁵

Obrazovanje za demokratsko građanstvo i obrazovanje za ljudska prava usko su povezani i međusobno se podržavaju. Oni se razlikuju više u usmjerenju i obimu, nego u ciljevima i praksi. Obrazovanje za demokratsko građanstvo odnosi se ponajprije na demokratska prava i odgovornosti i aktivno učestvovanje u odnosu na građanske, političke, socijalne, ekonomske, pravne i kulturne sfere društva, dok se obrazovanje za ljudska prava bavi širim spektrom ljudskih prava i osnovnih sloboda u svakom području ljudskog života.

Povelja Vijeća Evrope o Odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i odgoju i obrazovanju za ljudska prava usvojena u sklopu Preporuke CM/Rec (2010.) 7 Odbora ministara, 11. maja 2010.

Sljedeće poglavlje detaljnije prikazuje povezanost između odgoja i obrazovanja za ljudska prava i odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo.

Ujedinjene nacije i njegove specijalizovane agencije su već prije nekoliko desetljeća formalno priznale pravo na odgoj i obrazovanje za ljudska prava, to jest pravo građana na informisanje o pravima i slobodama sadržanim u sporazumima o ljudskim pravima koje su ratifikovale njihove zemlje. Vlade su odgovorne za implementaciju odrednica ljudskih prava kroz zakone, načela i praksu. Izvještavaju o njihovom napretku podnoseći periodične izvještaje tijelima sporazuma. Posmatračke organizacije kao što su grupe za ljudska prava dodatno pomažu u praćenju napretka.

Očigledno je da bi građani trebali poznavati i cijeniti svoja ljudska prava kao i uvažavati tuđa. Neophodno je i da razumijemo zakonsku odgovornost vlada da provode naša prava. Trebali bi poštivati naše građanske etičke odgovornosti, da njegujemo i zagovaramo ljudska prava u svakodnevnom životu. Znanje i spremnost spoznavanja i odgovornog provođenja svojih i tuđih prava započinje još u ranoj fazi života: u našim porodicama, našim školama i našim zajednicama.

Osvrćući se na odgoj i obrazovanje za ljudska prava, agencije UN-a poput Kancelarije Visokog predstavnika za ljudska prava, UNESCO-a i UNICEF-a, zajedno s međuvladinim organizacijama poput Vijeća Evrope i nacionalnih agencija za ljudska prava, izričito sugerišu da se obrađivanje tematike ljudskih prava uvrsti u školovanje.

Odgoj i obrazovanje za ljudska prava sadrži normativnu i zakonsku dimenziju. Zakonska dimenzija uključuje razmjenu sadržaja o kriterijima međunarodnih ljudskih prava utjelovljenih u sporazumima i poveljama kojima su se naše države obavezale. Ti kriteriji obuhvataju civilna i politička prava, kao i ona socijalna, ekonomska i kulturna. Posljednjih godina su tom sve širem okviru dodana i ekološka i kolektivna prava. Zakonska dimenzija prepoznaje važnost kontrole i odgovornosti kako bi se osiguralo da vlade ostvaruju sve elemente odredbi o ljudskim pravima.

Istovremeno je odgoj i obrazovanje za ljudska prava normativna i kulturna djelatnost. To je vrijednosni sistem koji pomaže svima da razmisle o tome do koje su mjere njihove svakodnevne aktivnosti u skladu s normama i vrijednostima ljudskih prava. Implementaciju pristupa utemeljenog na ljudskim pravima u školstvo obradit ćemo detaljnije u nastavku ovog priručnika.

U pogledu razredne nastave, odgoj i obrazovanje za ljudska prava (kao i odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo) uveliko promoviše interaktivne metode usmjerene na učenika, te zagovara sljedeće pedagoške pristupe:

- iskustveni i aktivni: primijenjuju učenikovo predznanje u izvršavanju aktivnosti kojima se stiče iskustvo i nova znanja;
- problemski: dovode u iskušenje učenikovo predznanje;
- participatorni: potiču kolektivno nastojanje u razjašnjavanju koncepata, analiziranju tema i izvršavanju aktivnosti;
- dijalektički: zahtijevaju od učenika da upoređuju svoje znanje s onim iz drugih izvora;
- analitički: zahtijevaju od učenika da razmisle o tome zašto su stvari upravo takve kakve jesu i kako su takve postale;

¹⁵ Autor: Felisa Tibbitts (2009.). Originalni izvor: Tibbitts F. (2008.), "Odgoj i obrazovanje za ljudska prava" u Bajaj M. (ur.), *Enciklopedija odgoja i obrazovanja za mir*, Information Age Publishing, Charlotte, NC.

- terapijski: promovišu ljudska prava u intra- i interpersonalnim odnosima;
- usmjereni na razvoj strateških vještina: usmjeravaju učenike da postave vlastite ciljeve i osmisle strateške načine postizanja istih; te
- usmjereni na postizanje ciljeva: dopuštaju učenicima da planiraju i organizuju aktivnosti u skladu sa svojim ciljevima.¹⁶

Odgoj i obrazovanje za ljudska prava u nastavnim planovima i programima mnogih zemalja podudara se s odgojem i obrazovanjem za demokratsko ili globalno građanstvo, preuzimanjem temeljnih koncepata građanskog obrazovanja i njihovom primjenom na univerzalniji i kritičniji način. Znanje o ključnim konceptima i činjenicama, te aspekti građanske inicijative i građanskih vještina nalaze svoju primjenu u područjima globalne društvene odgovornosti, pravde i aktivnom djelovanju u društvu.

Osim toga, odgoj i obrazovanje za ljudska prava eksplicitno podstiče društvenu odgovornost i aktivno djelovanje učenika. No, istovremeno i prevazilazi promovisanje participacije kao elementa reprezentativne demokratije, pridodajući aktivnom djelovanju učenika spektar prava. Svako preduzimanje neke akcije može se suštinski procijeniti kao ostvarivanje nečijeg prava. Ono također može odigrati značajnu ulogu kao sredstvo u borbi protiv ugnjetavanja ili nepravde.

Obiman normativni okvir odgoja i obrazovanja za ljudska prava te široki spektar potencijalnih učenika rezultirali su u brojnim varijacijama načina na koje je odgoj i obrazovanje za ljudska prava implementiran. Iako je definisan univerzalnim okvirom međunarodnih (katkad i regionalnih) normi, određena poglavlja i njihova primjena zavise od lokalnog i nacionalnog konteksta. Pored toga, odgoj i obrazovanje za ljudska prava je u kontekstu škole prilagođen uzrastu učenika i uslovima nacionalnih/ lokalnih škola i obrazovnih politika.

Tematika i sadržaji ljudskih prava u školskim kurikulumima mogu poprimiti oblik interkulturalne tematike pod mandatom odgojno-obrazovne politike ili mogu postati sastavni dio postojećih školskih predmeta, kao što su historija, civilno/građansko obrazovanje, društvene i humanističke nauke. Odgoj i obrazovanje za ljudska prava se može naći i u umjetničkim projektima, neformalnim klubovima i posebnim događanjima koja se održavaju u školskoj sredini.

Kao što sugeriše Povelja Vijeća Evrope o obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava, ta su obrazovna područja međusobno usko povezana i međusobno se podržavaju. Razlikuju se više u usmjerenju i obimu, nego u ciljevima i praksi. Obrazovanje za demokratsko građanstvo odnosi se ponajprije na demokratska prava i odgovornosti i aktivno učestvovanje u odnosu na građanske, političke, socijalne, ekonomske, pravne i kulturne sfere društva, dok se obrazovanje za ljudska prava bavi širim spektrom ljudskih prava i osnovnih sloboda u svakom području ljudskog života..

Gdje odgoj i obrazovanje za ljudska prava i odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo koegzistiraju unutar školske sredine, uzajamno se i podstiču. 1999. objavljena je Studija o civilnom odgoju i obrazovanju Međunarodnog udruženja za odgoj i obrazovanje¹⁷ koja je koristila podatke sakupljene između 88 000 14-godišnjaka iz 27 zemalja.¹⁸ Izvršena je analiza s ciljem ispitivanja razlika u nivou znanja učenika iz različitih zemalja na temu ljudskih prava u uporedbi s drugim oblicima civilnog znanja, te stavova učenika prema promovisanju i prakticiranju ljudskih prava.

Ta je analiza pokazala da način na koji učenici doživljavaju demokratiju u školi kao i u odnosu na međunarodna pitanja uveliko zavisi o nivou njihovog znanja o ljudskim pravima. Faktori koji bi se mogli nazvati “demokratija u školi” imali su važnost za stavove pojedinih učenika o ljudskim pravima. Analiza podataka Međunarodnog udruženja za odgoj i obrazovanje potvrdila je da učenici koji su bili najizloženi praksi demokratskih ideala unutar učionica i škola često posjeduju pozitivne stavove o ljudskim pravima. Osim toga, učenici s višim nivoom znanja o ljudskim pravima češće su se sretali sa međunarodnom tematikom, posjedovali izraženije norme za aktivno građanstvo, te bili politički učinkovitiji.

Škole koje nude odgoj i obrazovanje za ljudska prava i odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo u doticaju jedno s drugim pripremaju svoje učenike da postanu sposobni i odgovorni građani koji poznaju i njeguju svoja prava i slobode.

¹⁶ ARRC [Asia-Pacific Regional Resource Center for Human Rights Education] Regionalni resursni centar Azije i Pacifika za odgoj i obrazovanje o ljudskim pravima (2003.), “Šta je odgoj i obrazovanje za ljudska prava”, *Paket za odgoj i obrazovanje za ljudska prava*, ARRC, Bangkok.

¹⁷ The International Education Association (IEA).

¹⁸ Torney-Purta J., Barber C. H. i Wilkenfeld B. (2008.), “Kako adolescenti u dvadesetsedam zemalja razumiju, podržavaju i provode ljudska prava”, *Časopis o društvenim pitanjima* 64:1.

3. Neophodne kompetencije za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava

3.1 „Htio bih da moji učenici budu sposobni da ...”

„Nakon što smo uvježbavali tehnike prezentacije, htio bih da svi moji učenici budu sposobni izložiti svoju temu pred razredom bez da čitaju iz bilježaka.”

„Nakon što smo šest nastavnih časova objašnjavali osnove našeg ustava, očekujem da svi moji učenici mogu barem objasniti kako funkcioniše naš izborni sistem i koje stranke trenutno upravljaju vladom.”

„Prije nekoliko mjeseci imali smo problema u razredu s učenicima koji u raspravama nisu jedni druge htjeli slušati i prekidali su učenike s kojima se nisu slagali. Puno smo razgovarali o pravu na slobodno izražavanje te da ono funkcioniše samo ukoliko se jedni prema drugima odnosimo s poštovanjem. Nadam se da će do kraja godine većina učenika to shvatiti i naučiti kako se ponašati tokom rasprava.”

Ova tri primjera pokazuju kakve misli nastavnicima obrazovanja za demokratiju i ljudska prava prolaze kroz glavu dok planiraju nastavu: oni definišu ciljeve. Odlučuju za šta bi njihovi učenici trebali biti sposobni te šta je u njihovom dometu ukoliko se potrude: određuju koje bi ciljeve htjeli da njihovi učenici postignu, te potom s početne tačke posmatraju proces učenja i uz njega vezane potrebe učenika – njihove poteškoće i sposobnosti, njihove snage i slabosti.

Ovaj način razmišljanja nije novost za nastavnike – to je uobičajena praksa. Većina nastavnika ne razmišlja samo o sadržaju gradiva i predmeta – „Moram završiti 19. vijek do početka sljedećih praznika” – već vode računa i o tome kakve rezultate žele vidjeti kod svojih učenika.

Ciljevi usmjereni na učenike i na njihovo osposobljavanje odnose se na sticanje sposobnosti. U odrasлом životu svi će se učenici morati snalaziti bez nastavnika, mentora ili vršnjaka pomagača. Tradicionalni model podučavanja – formalni prijenos odgojno-obrazovnih sadržaja, provođenje uskog kurikuluma znanja – čini premalo za ohrabivanje učenika da postanu nezavisni, samouvjereni i kompetentni kroz dimenzije vještina i vrijednosti/stavova.

Gornja tri primjera ukazuju i na različite dimenzije razvoja sposobnosti:

- Prvi primjer – uspostavljanje kontakta očima s publikom i slobodno izlaganje – odnosi se na vještine koje nisu specifične za tematiku, no predstavljaju instrument koji je učenicima neprestano potreban za primjenu bilo kojeg znanja i informacije. To je trening vještina, ili podučavanje „za” demokratsko građanstvo i ljudska prava – s ciljem osposobljavanja učenika da ostvaruju svoja ljudska prava i učestvuju u demokratiji.
- Drugi primjer – razumijevanje osnova izbornog sistema i ko je pobijedio na posljednjim izborima te stoga formira sadašnju vladu – predstavlja podučavanje „o” demokratiji i ljudskim pravima. Mladi građani moraju znati koja su ljudska prava – na primjer, učestvovanje na izborima – integrisana kao građanska prava u njihovom državnom ustavu te kakav učinak ima njihov glas u izbornom sistemu njihove zemlje.
- Konačno, zadnji primjer pokazuje važnost vrijednosti i stavova. Demokratija se oslanja na političku kulturu oblikovanu stavovima i vrijednostima kojih se građani pridržavaju, u ovom slučaju, međusobno poštovanje i tolerancija prema stajalištima s kojima se možda i ne slažu. Učenici moraju biti voljni prihvatiti da njihovo pravo slobode mora uzimati u obzir i prava drugih. Iz tog razloga sloboda nosi i odgovornosti. Kultura ljudskih prava odražava ovlaštenja pojedinih učenika i njihovih nastavnika, no istovremeno i razumijevanje da dijelimo uzajamnu odgovornost za uvažavanje tuđih ljudskih prava. Vrijednosti se uče kroz iskustvo i uvjerljive uzore – učenje „kroz” demokratiju i ljudska prava.

3.2 Sposobnosti – opća definicija

Sposobnosti podrazumijevaju ono za što je osoba sposobna, iz tri aspekta koji oblikuju jezgru identiteta te osobe:

- ono što zna i razumije;
- vještine pomoću kojih svoje znanje može primijeniti;
- svjesnost i uvažavanje znanja i vještina koje posjeduje, iz čega proizilazi spremnost da ih samopouzdanje i odgovorno primjenjuje.

Posljednja je tačka od posebne važnosti. Ne bi samo nastavnik trebao poznavati sposobnosti svojih učenika, već bi ih još i više oni sami trebali biti svjesni. Moraju znati kakvim sve oruđem njihov um raspolaze i za kakve se zadatke i probleme ono može upotrijebiti. Povrh svega, potrebno im je samopouzdanje da prihvate rizik neuspjeha u svom procesu cjeloživotnog učenja.

3.3 Kako nastavnici mogu otkriti koje sposobnosti učenici posjeduju? Sposobnosti i demonstracija

Sposobnosti podrazumijevaju sposobnosti i potencijale “unutar” nas. One su zato nevidljive. Kako onda nastavnici mogu otkriti koje sposobnosti njihovi učenici posjeduju?

Evo primjera. Lingvist Noam Chomsky je opisao jezičnu kompetenciju izvornih govornika. Izvorni govornici neprekidno stvaraju i razumiju rečenice koje nikad prije nisu izgovorili, niti čuli. Jezičnu kompetenciju ne možemo vidjeti, no možemo zapaziti samu demonstraciju izvornog govornika, i moramo pretpostaviti da se iza nje nalazi sposobnosti tečnog izražavanja.

Ne postoji sposobnosti bez vidljive demonstracije, no isto tako ni jedan oblik djelovanja bez sposobnosti. Nastavnici procjenjuju učeničke sposobnosti na osnovu njihove demonstracije – što su u stanju učiniti. Iskustveno učenje omogućava učenicima da uvježbavaju svoje sposobnosti, a nastavnicima da procjenjuju učenička postignuća i prepoznaju njihove potrebe. To vrijedi ne samo za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, već i za učenje i podučavanje općenito.

3.4 Model učeničkih sposobnosti u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava.

Razvoj učeničkih sposobnosti procjenjujemo kroz našu percepciju učeničke demonstracije. Sposobnosti su nevidljive i možemo im pristupiti tek oblikovanjem modela koji nas podržavaju u određivanju ciljeva učenja i usmjeravanju naše procjene nastavnih postignuća.

U ovom izdanju obrazovanja za demokratiju i ljudska prava usvojili smo sljedeći model sposobnosti. On odgovara ključnim načelima obrazovanja za demokratiju i ljudska prava – učenje kroz, o i za demokratiju i ljudska prava.

U obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, učeničke sposobnosti uključuju sljedeće:

- političku analizu i razmatranje;
- vještine (vidi treći dio ovog priručnika);
- aktivnost i političku participaciju;
- lične i društvene sposobnosti.

3.4.1 Sposobnosti političke analize i razmatranja

Demokratsko građanstvo zahtijeva od građana da razumiju problematiku o kojoj se raspravlja, što od njih zahtijeva informisanost i sposobnost analiziranja problema i procesa rasprave i sukoba. To je kognitivna dimenzija razvoja sposobnosti (učenje „o” političkim pitanjima).

Bez tog nivoa razumijevanja građani postaju lak plijen za demagoge, lobiste i populiste, te nisu u stanju prepoznati i zagovarati svoje ili zajedničke interese. Zavisimo od medija kao izvoru informacija i moramo biti sposobni kritički ih primjenjivati.

Aktivno djelovanje u politici, kao i u bilo kojem drugom području života, moguće je samo ako znamo šta želimo postići. Moramo biti u stanju definisati svoje interese i ciljeve, usklađujući želje i potrebe, vrijednosti i odgovornosti. Politika je proces donošenja odluka u rješavanju problema i smirivanju sukoba; ne postoji mogućnost nedonošenja odluke, a odluke je nemoguće donijeti bez presude.

Sve izraženija složenost naših modernizirajućih društava često postavlja prevelike zahtjeve na kompetenciju analize i razmatranja od strane „običnih građana”. Personaliziranje – povjerenje ili nepovjerenje u političke vođe – je jedan od načina ublažavanja te kompleksnosti. Odgoj i obrazovanje je, ne samo u okviru obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, ključ za osposobljavanje građana koji drže korak s odlukama koje na njih utiču.

3.4.2 Vještine

Učenicima je potreban set mentalnog oruđa – vještina ili tehnika – za primanje i korištenje informacija te nezavisno i sistemsko oblikovanje mišljenja. To oruđe omogućava učenicima da:

- primaju informacije kako putem medija tako i kroz vlastito iskustvo i istraživanje – tehnike korištenja štampanih i elektronskih medija, intervjuisanje, istraživanje, razmatranje, itd.;
- selektiraju i proučavaju informacije (konstruktivističko učenje) – tehnike planiranja, upravljanja vremenom, čitanja, razmišljanja, zabilježavanja;
- utvrđuju, prezentuju, razmjenjuju i argumentiraju svoje stavove – tehnike izvođenja radnih listova, plakata, radova, PowerPoint prezentacija, predavanja, rasprava, debata, itd. (udružen konstruktivistički i dekonstruktivistički pristup);
- procjene rezultate i procese učenja te njihovu primjenu.

U znatnoj mjeri, te su vještine neophodne ne samo za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, već i za školstvo u cjelini. One pripremaju učenike za naprednije akademsko obrazovanje i primjerena zanimanja. Kroskurikularno usavršavanje tih formalnih vještina nezavisnih o sadržaju je slijedom toga neophodno i moguće.

3.4.3 Aktivno djelovanje

U obrazovanju za demokratiju i ljudska prava trening formalnih vještina podržava učenje demokratije i ljudskih prava, no to nije dovoljno. Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava zamišlja školu kao mikro-zajednicu u kojoj učenici uče kako učestvovati u društvu i politici kroz praktično iskustvo. Sposobnosti koje učenici treniraju u sklopu škole uključuju sljedeće:

- razmatranje želja i potreba, jasno formulisanje i promovisanje svojih interesa;
- glasanje, učestvovanje u izborima kao glasači i kandidati (predstavnici razreda);
- pregovaranje i donošenje odluka;
- uticanje na proces donošenja odluka podizanjem nivoa svijesti, lobiranjem i kolektivnim djelovanjem;
- razumijevanje i uvažavanje potrebe za okvirom pravila i sankcija.

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava i škola u cjelini, igraju odlučujuću ulogu u pružanju mogućnosti obrazovanja svojim učenicima pomoću kojih oni mogu pridonijeti razvoju i dobrobiti društva u kojem žive. Međutim, škola ima svoje granice u pogledu procjenjivanja njihovih postignuća i sposobnosti. Presudno prijelazno područje se nalazi van granica škole, u društvu kao cjelini, i proteže se do odraslog života. Tek tada postaje teško, ako ne i nemoguće, povezati rezultate učenja s informacijama dobijenih u školi.

3.4.4 Lične i društvene sposobnosti

Možda je pojam sposobnosti pomalo prenategnuto ako se proširi na dimenziju vrijednosti i stavova. S druge strane, upravo je način na koji se učenici ponašaju od izuzetne važnosti, stoga se sklonost uzornom ponašanju može shvatiti kao sposobnosti. Ova dimenzija razvoja sposobnosti odgovara učenju „kroz” demokratiju i ljudska prava. Tu pripadaju:

- samosvijest i samopouzdanje;
- empatija;

- uzajamno poštovanje;
- uvažavanje neophodnosti kompromisa;
- odgovornost;
- poštivanje ljudskih prava kao zajedničkog sistema vrijednosti u podržavanju mira, pravde i društvene kohezije.

3.5 Sposobnosti nastavnika koji se bave obrazovanjem za demokratiju i ljudska prava

Nastavnicima koji se bave obrazovanjem za demokratiju i ljudska prava neophodne su specifične sposobnosti kako bi svojim učenicima mogli ponuditi odgovarajuće mogućnosti učenja.

Set učila za nastavnike uključuje i učila koja nastavnicima pomažu da odrede ciljeve obrazovanja za demokratiju i ljudska prava utemeljene na razvijanju sposobnosti, usklađene sa smjernicama o kojima je bila riječ u uvodu ovog poglavlja. Dodatne informacije možete pronaći u priručniku Vijeća Evrope *Kako svi nastavnici mogu podržati obrazovanje za demokratiju i ljudska prava: okvir za razvoj sposobnosti*¹⁹ (Strasbourg, 2009.).

---

¹⁹ „How all teachers can support citizenship and human rights education: a framework for the development of competences”, Strasbourg, 2009.

4. „Svijet je tvorevina našeg uma”: konstruktivističko učenje u okviru obrazovanja za demokratiju i ljudska prava²⁰

Dok čitamo priču iz knjige, u glavi stvaramo nešto poput filma. Dodajemo detalje i scene koje autor nagovještava ili izostavlja, možda čak i zamišljamo lica određenih likova. Neka djela na našu maštu ostavljaju toliko snažan utisak da smo uveliko razočarani ako ikad pogledamo “stvarni” film utemeljen na toj priči. Naša je mašta proizvela znatno bolji, jedinstven i neponovljiv, jer mašta svakog čitaoca stvara drugačiji „film”.

Ovo je samo jedan primjer na koji je način „svijet tvorevina našeg uma”. Svijet u kojem živimo je svijet kakvog ga spoznajemo – sačinjen od slika, iskustava, ideja i mišljenja koja mi o njemu stvaramo. Dok uče, ljudi žele shvatiti smisao ono što čitaju ili čuju – žele to razumjeti. Jedan naučnik je ljudski mozak okarakterisao kao „mašinu u potrazi za značenjem”. Stvari koje nemaju smisla moraju se na neki način dovesti u red. Ukoliko neka informacija nedostaje, moramo je ili nekako pronaći, ili nagađanjem popuniti prazninu.²¹

Nakon određenog iskustva, nastavnici uviđaju da nakon što održe predavanje svaki učenik prima i pamti drugačiju poruku. Neki učenici će se te iste informacije sjećati i kao odrasli jer je na njih ostavila snažan utisak, drugi će je zaboraviti možda već sljedeće jutro jer je nisu mogli povezati s postojećim znanjem ili sistemom vrijednosti. Iz konstruktivističke perspektive bitno je šta se događa u glavi učenika.

Konstruktivizam učenje shvata kao izrazito individualizirani proces:

- Učenici konstruišu, reformišu ili stvaraju strukture značenja. Nova se informacija povezuje s onim što učenik već zna ili razumije.
- Učenici dolaze u razred u kojem uče o obrazovanju za demokratiju i ljudska prava sa svojim ličnim biografijama i iskustvima.
- Rodna, klasna, starosna i etnička pripadnost, vjersko uvjerenje i druga obilježja identita mogu uticati na poglede učenika.
- Posjedujemo različite oblike inteligencije koji znatno nadilaze konvencionalno shvatanje učeničkih sposobnosti.²²
- Ne postoji apsolutni standard lične ili političke relevantnosti.

Konstruktivističko se učenje može dodatno diferencirati u tri potkategorije, a nastavnik igra značajnu ulogu u podržavanju istih.

4.1 Učenici „konstruišu” značenje – otkrivaju i stvaraju nešto novo

Nastavnici mogu podržati svoje učenike tako da, između ostalog:

- stvaraju razne mogućnosti učenja;
- osmišljavaju izazovne zadatke;
- pružaju nastavu pomoću sredstava i načina prijenosa informacija (predavanja) koji predstavljaju ciljeve učenja;
- ohrabruju i podstiču učeničko samopouzdanje.

²⁰ Za detaljniju obradu teme, vidi Priručnik IV ovog izdanja

²¹ Vidi Gollob R. i Krapf P. (urednici) (2008.), GOO Priručnik III, Poglavlje 1, *Stereotipi i predrasude. Šta je identitet? Kako ja vidim druge, kako oni vide mene?*, Strasbourg, str. 19-38.

²² Teorija višestruke inteligencije Howarda Gardnera.

4.2 Učenici „rekonstruišu” ono što su naučili – primjenjuju i testiraju naučeno

To je, velikim dijelom, uobičajen proces svakodnevnice, no u školskom kontekstu ga ostvaruju nastavnici tako da, između ostalog:

- omogućavaju razmjenu, prezentaciju i diskusiju;
- provode formalno testiranje i procjenjivanje;
- nude ili zahtijevaju rad na portfoliju;
- osmišljavaju izazovne zadatke, na primjer projekte.

4.3 Učenici „dekonstruišu”, ili kritikuju, vlastite ili rezultate drugih učenika

Bez ovog elementa kritičkog preispitivanja i testiranja svaki bi proces učenja postao nebitan kako za društvo, tako i za same učenike. U ovom pogledu, učenje posjeduje i društvenu dimenziju.

5. Profesionalna etika nastavnika koji se bave podučavanjem obrazovanja za demokratiju i ljudska prava: tri načela

Stupe li učenici u razred u kojem se uči o obrazovanju za demokratiju i ljudska prava s vlastitim mišljenjima, a iz njega svi izađu s nastavnikovim stajalištima, to obično ukazuje na problem. Nastavnici obrazovanja za demokratiju i ljudska prava moraju biti oprezni da ne nameću svojim učenicima određene stavove i vrijednosti s kojima se oni lično poistovjećuju. Škole su javne institucije, i roditelji, kao i društvo u cjelini, očekuju da nastavnici neće zloupotrijebiti svoju moć tako da indoktriniraju njihovu djecu.

Profesionalna etika nastavnika obrazovanja za demokratiju i ljudska prava je iz tog razloga presudna za uspjeh, pa čak i za opravdanje obrazovanja za demokratiju i ljudska prava kao sastavnog dijela školskog plana i programa. Može se sažeti u sljedeća tri načela, čije je ishodište rasprava na tu tematiku u Njemačkoj tokom 1970-ih.²³

5.1 Načelo ne-indoktrinacije

Nastavnik ne smije ni na koji način pokušavati indoktrinirati svoje učenike da usvoje poželjne stavove, kao što je na primjer politička korektnost. Iz tog razloga nastavnik ne smije ušutkati učenika, niti ga „nadjachati” superiornim argumentiranjem. Učenici bi radije trebali slobodno prosuđivati, bez ometanja ili prepreka. Svaki pokušaj nastavnika da indoktrinira svoje učenike protivi se načelima obrazovanja za demokratiju i ljudska prava i njegovom cilju da obrazuje građane koji su sposobni i spremni participirati u otvorenom društvu i slobodnoj, pluralističkoj demokratiji.

5.1.1 Praktične implikacije

Nastavnik bi zato trebao voditi rasprave u razredu u kojem se uči obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, ali ne u njima i učestvovati. S druge strane, upitaju li ga učenici za njegov stav o određenoj temi, savjetujemo da ga i izrazi. Učenici dobro znaju da nastavnik kao građanin posjeduje lično političko stajalište kao i svaki drugi, i poprilično često ih zanima da ga čuju. Nastavnik bi zatim trebao naglasiti da se ne izjašnjava u svojoj profesionalnoj ulozi, već kao građanin. I zaista, učenicima bi se moglo učiniti pomalo čudnim da je njihov nastavnik obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u razrednim raspravama na neki način politički nepristrasan, dok se od njih očekuje da neprekidno iznose svoje stavove.

Nastavnika posvećenog podučavanju ljudskih prava može sigurno pogoditi ako neki učenik iznosi stavove koji naginju rasizmu, nacionalizmu ili bilo kojoj vrsti fundamentalizma. Svejedno bi se trebao suzdržati od nametanja tolerantnijih stavova superiornim argumentiranjem, već radije pokušati razumjeti iz kog je razloga mlada osoba usvojila takav smjer misli, te pronaći put da izazove učenika da razmišlja drugačije i na nekonvencionalne načine.

5.2 Načelo kontraverzne rasprave

Kakvo god da kontraverzno pitanje iz područja nauke ili politike postojalo, ono se kao takvo mora obraditi u razredima obrazovanja za demokratiju i ljudska prava. Ovo je načelo usko povezano s načelom ne-indoktrinacije: izostavljaju li se drugačija stajališta i ignoriraju alternativne opcije, obrazovanje za demokratiju i ljudska prava je na dobrom putu ka indoktrinaciji. Učionice obrazovanja za demokratiju i ljudska prava trebaju napraviti mjesta za kompleksnost, kontraverziju, pa čak i za kontradikcije. Na primjer, iako su ljudska prava univerzalna, individualna prava mogu zapravo jedno s drugim biti u sukobu.

U pluralističkom su društvu nesaglasnost, razlike u vrijednostima i suprotstavljeni interesi pravilo, a ne izuzetak, i iz tog se razloga učenici moraju naučiti nositi s kontraverzijom. U demokratiji su debate i rasprave medij za rješavanje problema i sukoba. Sporazum i određeni stepen saglasnosti kroz kompromis su rezultat pregovora. Prinudna harmonija bez otvorene rasprave jednostavno upućuje na ugnjetavanje.

5.2.1 Praktične implikacije

Slijedom toga, nastavnik obrazovanja za demokratiju i ljudska prava mora predstaviti barem dva stajališta o određenoj problematici. Važna je jednaka zastupljenost oba stajališta (na primjer, u dužini teksta).

²³ Vidi “Der Beutelsbacher Konsens” (Sporazum iz Beutelsbachera) (www.lpb-bw.de).

U plenarnim raspravama nastavnik treba pozdraviti različitost gledišta među učenicima. Ukoliko neki stav zastupa samo manjina – ili čak niti jedan učenik – nastavnik ga treba usvojiti u svrhu samog argumentiranja, jasno ističući da samo izvodi određenu ulogu, a ne da izražava vlastito mišljenje. Mora pritom paziti da prilagodi svoje umijeće argumentiranja onom učenika.

5.3 Osposobljavanje učenika u promovisanju vlastitih interesa

Učenici moraju biti u stanju analizirati političku situaciju i prepoznati svoje interese, te odabrati metode i sredstva pomoću kojih će na takvu situaciju uticati u korist svojih interesa. Taj cilj od učenika zahtijeva detaljno treniranje vještina i sposobnosti aktivnog djelovanja i participacije. Može se postići samo ako se poštuju i druga dva načela, ne-indoktrinacija i kontraverzna rasprava. Ovo načelo se ne smije pogrešno tumačiti kao podsticanje egoizma i zanemarivanja odgovornosti. Svaka zajednica se zasniva na tim vrijednostima, no poenta je da nastavnik ne obeshrabruje učenike u promovisanju vlastitih interesa suočavajući ih s potrebom da izvršavaju svoje dužnosti i odgovornosti.

5.3.1 Praktične implikacije

Škola je mikro-društvo gdje učenici uče kako participirati. To se može podsticati na mnogo načina, počevši u razredu, dopuštajući učenicima da biraju teme koje ih zanimaju te da učestvuju u planiranju nastavnih sati i primjenjuju naprednije pristupe kao što je demokratsko upravljanje školama (učenje kroz demokratiju i ljudska prava) i aktivno učestvovanje.

Iskustveno i problemsko učenje podstiču učenike u razvijanju umijeća nezavisnog prosuđivanja i donošenja odluka.

6. Ključni koncepti u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava

6.1 Zašto su nam potrebni ključni koncepti u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava zamišljamo kao proces konstruktivističkog učenja.²⁴ Učenici stvaraju ili grade značenje i razumijevanje povezujući informacije s konceptima. Učenje i razmišljanje dešava se na nivoima od konkretnog do apstraktnog. Apstraktno mišljenje temelji se na konceptima. Bez pozivanja na zajednički skup koncepata čije definicije razumijemo i oko kojih smo se složili, dijeljenje i razmjena ideja, debata, rasprava, kao ni konačna odluka ne bi bili mogući.

Koncepti su zato neophodni kako za konstruktivističko učenje tako, uostalom, i za političko odlučivanje. Koje bismo koncepte stoga trebali odabrati? Živimo u pluralističkim društvima, što znači da pojedinci i grupe promoviraju različite ili čak suprotstavljene interese i vrijednosti. Štaviše, filozofija i društvene nauke obuhvataju različite, pa i kontraverzne pristupe. Zato je nemoguće izvoditi cijeli niz ključnih koncepata na osnovu samo jednog izvora. U konstruktivističkom učenju, usmjerenom na razvoj sposobnosti, koncepti su neophodni, a modeli koncepata u odgoju i obrazovanju građanstva se upravo razmatraju. Vjerujemo da je naš model jedan od mogućih pristupa.

Odabrali smo sljedeći niz od devet ključnih koncepata jer se odnose i na iskustva učenika u mikro-društvu i na političku zajednicu u cjelini:

- identitet;
- raznolikost i pluralizam;
- odgovornost;
- sukob;
- pravila i zakon;
- vlada i politika;
- jednakost;
- sloboda;
- mediji.

Oni oblikuju spiralni plan i program, kao što se i fokus priručnika mijenja od školske zajednice (osnovni nivo, Priručnik II) do političke zajednice (viši razredi srednje škole, Priručnik IV), s tim da Priručnik III uključuje aspekte oba prethodna priručnika (vidi Prvi dio, Poglavlje 4, u ovom priručniku). Koncepti demokratije i ljudskih prava – temeljni koncepti obrazovanja za demokratiju i ljudska prava – prožimaju svih devet ključnih koncepata; o njima se raspravlja u posebnim poglavljima ovog priručnika. Svi ključni koncepti mogu i moraju biti povezani s daljnjim konceptima i kategorijama, zavisno od starosnog nivoa učenika i gradivu. Sva tri priručnika sadrže devet modela nastavnih jedinki, svaka sa četiri lekcije, koje se pak bave istim nizom ključnih koncepata. Pristupaju im na različite načine, pokazujući kako se isti koncept može prilagoditi nivou razumijevanja učenika te raznim starosnim grupama. Ukoliko se dva ili tri priručnika kombinuju na ovaj (vertikalni) način, moguće je uspostaviti konstruktivistički proces učenja kojeg usmjerava i podržava određeni ključni koncept. Ključni koncepti se istovremeno mogu povezivati i horizontalno, stvarajući na taj način mrežu razumijevanja. Grubi pokazatelj mogućih poveznica jest na koje se dimenzije politike²⁵ iste odnose.

6.2 Glavne tačke ključnih koncepata

Ovaj dio ukratko opisuje glavne tačke devet ključnih koncepata ovog izdanja obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, obrađujući njihov značaj obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, na mikro i makro nivou (školska i politička zajednica).

²⁴ Vidi Poglavlje 3 o konstruktivističkom učenju u Prvom dijelu ovoga priručnika.

²⁵ Za više informacija o tri temeljne dimenzije politike, vidi Drugi dio ovoga priručnika, Poglavlje 3, Radni materijal 1: Kako mogu obraditi politiku u svojoj nastavi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava?).

6.2.1 Identitet

Kao prirodna prava, ljudska prava su usmjerena na pojedinca. Sva ljudska bića posjeduju ljudsko dostojanstvo i pravo da žive u slobodi i uživaju svoja prava bez diskriminacije. Država služi pojedincu, a ne obratno. Lična sloboda daje pojedincima pravo da slobodno razviju svoju ličnost, obuhvatajući i ključne životne izbore, kao što su vrijednosti, partneri, zanimanja i odluka o tome hoće li ili neće imati djece. Budući da slabljenje veza i tradicija (porodica, vjera, itd.) predstavlja donošenje odluka, u savremenom sekularnom društvu ta sloboda postaje izazov. Naši izbori utiču na druge i obratno, pa tako i pri oblikovanju naših identiteta snosimo odgovornost. U školskoj zajednici učenici dijele svoja iskustva i rade na životnim izborima koje svi mladi ljudi moraju napraviti, poput daljnjeg obrazovanja i karijere.

Koncept identiteta usko je povezan s raznolikošću i pluralizmom, slobodom, jednakošću i odgovornošću.

6.2.2 Različitost i pluralizam

Moderna društva su pluralistička. Pojedinici koji primjenjuju ljudska prava i slobode doslovno će proizvoditi pluralizam – mnoštvo pojedinačnih identiteta s različitim izborima načina života, prioriteta i interesa, ograničenih ili poticanih, zavisno od slučaja do slučaja, dostupnim materijalnim resursima – prihodima i imovinom. Različitost uključuje i razliku na temelju spola, etničkog porijekla, klase, starosti, tipa učenika, regije, vjeroispovijesti i vrijednosti. Pluralistička društva predstavljaju izazov: koji niz vrijednosti članovi zajednice mogu prihvatiti? Stabilnost zajednica utemeljenih na ljudskim pravima zavisi od uslova koje demokratske države ne mogu garantovati (dilema: sloboda ili stabilnost). Isto vrijedi i za školu, gdje bi učenici trebali naučiti kako shvatiti te kako se nositi sa raznolikošću i pluralizmom kao izazovom – sa izazovom se treba suočiti, on kombinuje probleme i rizike s mogućnostima.

Koncept raznolikosti i pluralizma usko je povezan s vlašću i politikom, slobodom, sukobom i odgovornošću.

6.2.3 Odgovornost

Slobodu trebaju uživati svi, i zato svi moraju prihvatiti određene granice. To počinje, na primjer sa jednakim udjelom vremena izlaganja u raspravi, te jednakim udjelom pažnje posvećene svakom učeniku u razredu. U društvima koja se baziraju na slobodnoj trgovini i tržišnom takmičenju, neravnomjerna raspodjela dohotka i blagostanja dovodi do nejednake raspodjele mogućnosti ostvarivanja slobode. U demokratiji, načelo vladavine većine mora biti uravnoteženo sa zaštitom manjinskih interesa kako bi se osigurala društvena kohezija.

Postići ravnotežu između slobode i jednakosti može biti težak zadatak. Jedan od načina da ih se pomiri je kroz ličnu odgovornost, a drugi kroz obavezujuće političko odlučivanje; budući da svaki ima svoje granice, oba su načina pomirenja neophodna. Zakoni ne mogu voditi brigu o svakom incidentu u svakodnevnom životu, a nije ni moguće niti poželjno da naše živote u potpunosti prati i kontrolira državna vlast. Zajednica utemeljena na ljudskim pravima oslanja se na našu spremnost i sposobnost da preuzmemo odgovornost za svoje ponašanje i potrebe drugih.

Odgovornost je usko povezana sa slobodom, jednakošću, identitetom, pravilima i zakonom te sukobom.

6.2.4 Sukob

Razlike u mišljenju, suprotstavljene potrebe i interesi, te sukobi dio su ljudskog života, posebno u pluralističkim društvima. Mnogi ljudi doživljavaju sukob kao nešto štetno, nešto što stoji na putu sloge, te bi ga zato trebalo izbjegavati ili čak potisnuti. Međutim, sukob kao takav ne mora nužno biti štetan; prije su takvi neki od načina nošenja s njim. Učenici bi kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, trebali naučiti da u okviru proceduralnih pravila, potpomognutih političkom kulturom međusobnog poštovanja, ima mjesta za velik broj neslaganja i sporova. Pojedinici i grupe mogu, te zaista i trebaju, jasno izraziti svoje interese kako bi se osiguralo da će ih uzeti u obzir. No, u raspravama i pregovorima koji slijede, sve strane trebaju biti spremne pregovarati kako bi se postigao kompromis. Bez ovog dijalektičkog ili konstruktivnog stava prema vlastitim interesima, nikakav kompromis ne bi bio moguć.

U načelu, bilo kakav sukob oko raspodjele resursa koji je moguće svesti na zbir ili cifru, da se riješiti kompromisom. S druge strane, u sukobima koji uključuju ideologiju, vrijednosti ili čak etničko porijeklo, rješenje putem kompromisa nije moguće. Kultura civiliziranog, odnosno nenasilnog rješavanja sukoba, zasnovana na uzajamnom poštovanju, iz tog je razloga neophodna za demokratsko građanstvo. Sukob nastaje kako u školi tako i na bilo kom drugom radnom mjestu ili u zajednici, pružajući učenicima priliku da nauče kako ga riješiti mirnim putem, i ne od njega zazirati.

Sukob je usko povezan s raznolikošću i pluralizmom, vlašću i politikom, pravilima i zakonom te odgovornošću.

6.2.5 Pravila i propisi

Zakoni omogućavaju formalni institucionalni okvir za demokratske zajednice utemeljene na ljudskim pravima. U načelu se od svih očekuje da poštuju zakon jer je donešen većinskim brojem glasova. Do toga obično dolazi glasanjem u parlamentu, koji se temelji na osvojenoj većini na parlamentarnim izborima, ili u nekim slučajevima plebiscitom. Namjena zakona je odražavanje i zaštita ljudskih prava i postavljanje proceduralnih pravila za rješavanje sukoba i procese političkog odlučivanja. Pravila služe u iste svrhe, ali su stvorena od strane drugih tijela, i mogu postojati u pisanom ili nepisanom obliku.

Od nas se očekuje da poštujemo zakon, no šta se događa ako zakon doživljavamo nepoštenim ili nepravедnim? Mnogo je primjera društvenih i pravnih reformi koje je pokrenuo građanski neposluh: građani namjerno nisu poslušali zakon kako bi doveli u pitanje ono što su smatrali nepoštenim ili kršenjem ljudskih prava, podstakli raspravu i izmjene i dopune operativnih zakona.

Učenici moraju shvatiti i cijeniti dijalektiku između prava na slobodu te njihove zaštite i ograničenja kroz institucionalne okvire. Ako bi se dotični okvir ukinuo, sloboda bi se pretvorila u anarhiju, a anarhija pak u vladavinu nasilja. U iskustvenom učenju, učenici će to načelo iskusiti već u školi. Zadaci, vremenski okviri i pravila su u takvoj metodi učenja postavljeni na način da ne guše učeničku kreativnost, već naprotiv otvaraju vrata velikom carstvu slobode i kreativnosti. Učenici mogu učestvovati i u reformi školskih zakona koji nisu vezani uz vrijednosti demokratije i ljudskih prava.

Pravila i zakon usko su povezani sa sukobom, slobodom i jednakošću.

6.2.6 Vlada i politika

U obrazovanju za demokratiju i ljudska prava, ključni koncept politike se usmjerava na aspekt politike kao procesa rješavanja problema i smirivanja sukoba. Vlada pokriva institucionalni aspekt politike, odnosno političko odlučivanje unutar institucionalnog okvira. Demokratsko upravljanje školama učenicima daje priliku naučiti na koji način mogu uticati i učestvovati u procesima odlučivanja kako bi kasnije upravljali zajednicom i definisali njene ciljeve. Model političkog ciklusa moguće je primijeniti na procese odlučivanja i na mikro i na makro nivou, odnosno na nivou školske zajednice i političke zajednice u cjelini (na regionalnom ili nacionalnom nivou). Mediji igraju presudnu ulogu u kontrolisanju donosioca političkih odluka te u postavljanju prioriteta. Isto vrijedi i za škole, kao što pokazuju poglavlja o medijima u trima priručnicima (Priručnici II-IV).

Kao upareni koncepti, vlada i politika odnose se na različite parametre političkog odlučivanja. Dok vlada naglašava hijerarhijsku, institucionalizovanu dimenziju, politika uključuje i neformalnu dimenziju – šireg djelokruga, no i slabije regulacije procedura, ili u potpunosti bez nje. Neformalna, supsidijarna strana politike važna je za učinkovitost institucionalnog sistema. Institucije se ne bi mogle nositi sa svim problemima i spornim pitanjima ni u školi ni u politici te zato zavise od sposobnosti građana da sami riješe međusobne sporove i sukobe.

Vlada i politika usko su povezane sa sukobom, pravilima i zakonom, odgovornošću i medijima.

6.2.7 Ravnopravnost i sloboda

Dva su razloga zašto se ova dva ključna koncepta ovdje obrađuju zajedno.

Kao prvo, ljudsko dostojanstvo je osnovna vrijednost ljudskih prava. Dva su osnovna načela pravde koja zakonski gledano čine ljudsko dostojanstvo: ravnopravnost (nediskriminacija) i sloboda (u smislu

građanskih i političkih prava). Dostojanstvo osobe ugroženo je diskriminacijom i lišavanjem slobode. Prve dvije generacije ljudskih prava su se usredotočile na prava slobode i jednakosti pri raspodjeli i mogućnostima.

Kao drugo, među slobodom i ravnopravnošću može postojati tenzija. Na primjer, sloboda izražavanja podrazumijeva da se učeniku treba dati mogućnost izlaganja svog mišljenja u nastavi, onako kako on to smatra ispravnim. Jednakost mogućnosti za sve učenike, s druge strane, zahtijeva da se vrijeme izlaganja pošteno i u jednakoj mjeri raspodijeli među svim učenicima. Za pojedinog učenika to može značiti jedna ili dvije minute prije nego sljedeći učenik uzme riječ. Individualna sloboda izražavanja se stoga mora ograničiti, možda i prilično strogo, kako bi svaki učenik imao zagarantovanu priliku za učestvovanje u raspravi. Na koji način učenik doživljava takva ograničenja zavisi o tome koliko dobro može iznijeti mišljenje na sažet i jasan način. Zato, kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, učenici moraju razviti sposobnosti pomoću kojih mogu uspostaviti ravnotežu između slobode izražavanja i jednakih mogućnosti. One obuhvataju jezičke vještine, jasno razumijevanje problema o kojem se raspravlja te uvažavanje okvira propisa koji omogućavaju ravnotežu između slobode i jednakosti.

Učenici moraju naučiti kako sprovesti svoja prava na slobodu, na primjer, slobodu misli, izražavanja, i pristupa informacijama. Također, moraju naučiti kako se suprotstaviti diskriminaciji, kako u svoju tako i u korist drugih. Nastavnici bi trebali biti svjesni nejednakih uslova i mogućnosti za učenje koji su ukorijenjeni u razlikama na primjer, razlikama u dohotcima i obrazovanju roditelja, ili u kulturnoj sredini i etničkom podrijetlu. Škola i društvo ne mogu postići jednaku raspodjelu, no trebali bi osigurati jednake početne uslove. U školi, to nastavnicima u zadatak stavlja odgovornost za specifične potrebe učenika pri učenju. Jednakost ne znači postupati sa svima na isti način, nego postupati sa svima na način koji služi njihovim potrebama. To je upravo ono na što se podučavanje kroz ljudska prava svodi u praksi.

Poput demokratije, sloboda i jednakost usko su povezane sa svim ključnim konceptima. Nijedan aspekt obrazovanja za demokratiju i ljudska prava nije moguće zamisliti bez da se obradi pitanje slobode i jednakosti, koje čine ljudsko dostojanstvo, i njihove međusobne tenzije.

6.2.8 Mediji

Ovaj koncept se odnosi na doživljaj da u modernim društvima živimo u kulturi medija. Mediji su prijeko potrebni u našem ostvarivanju ljudskih prava – uključujući slobodu izražavanja, razmjenu informacija, pristup informacijama, političku participaciju, kontrolu vlade i političko odlučivanje te postavljanje prioriteta. Što složenija postaju naša društva i strukture uzajamne globalne međuzavisnosti, i što nam je više podrške i usmjerenja potrebno za razumijevanje izazova i problema sadašnjosti i budućnosti, to se više oslanjamo na medije. Mediji predstavljaju izazov – oni otvaraju nove mogućnosti i sredstva za komunikaciju i participaciju, no isto tako i za manipulaciju i zločin.

Mediji su komercijalna preduzeća, “govoriti i prodavati” tu se čini kao jedno. Oni mijenjaju informaciju koju prenose. Učenici stoga moraju trenirati sposobnosti kako u korištenju medijskih uređaja (na koji način konstruisati poruku) tako i u dekonstruisanju poruka koje se putem medija prenose. Mediji igraju važnu ulogu i u školskoj zajednici. Učenici su vrlo vjerovatno svjesniji činjenice da su mediji sastavni dio njihovog svakodnevnog života, nego što je to generacija njihovih roditelja, a posebno njihovih nastavnika spremna priznati. Neki su mladi ljudi stoga učestalo iskusniji korisnici medija od njihovih roditelja ili nastavnika. U obrazovanju za demokratiju i ljudska prava, medijska je sposobnosti ključ za participaciju i razvoj sposobnosti u mnogim drugim poljima.

Ključni koncept medija usko je povezan s vlašću i politikom, identitetom, slobodom i odgovornošću.

7. Metod prenosi poruku: iskustveno učenje u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava

7.1 Nedostaci tradicionalnog odgoja i obrazovanja građanstva

U tradicionalnom nastavnom procesu usmjerenom na prijenos odgojno-obrazovnih sadržaja, odgoj i obrazovanje građanstva se zasnivao na pružanju činjenica i informacija učenicima o institucionalnom okviru njihove zemlje. Sadržaj je bio više-manje „bezvremenski” i mogao se podučavati i testirati sistematično. Sa stajališta učenika, međutim, postojala je mala razlika između pamćenja činjenica o parlamentu ili o različitim vrstama slatkovodnih riba – „naučeno” za test danas, zaboravljeno sutra. Takav pristup nastave doprinosi vrlo malo odgoju i obrazovanju građana u zajednicama utemeljenim na demokratiji i ljudskim pravima.

7.2 Nastavni proces kroz i za demokratiju i ljudska prava zahtijeva aktivno učenje

Kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, informacije o političkom sistemu zemlje imaju svrhu – one učenicima omogućavaju da u njemu učestvuju (učenje „za” demokratiju i ljudska prava). Međutim, politička participacija zahtijeva obuku i iskustvo. Stoga kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, već sam metod mora prenositi poruku. Učenje „o” demokratiji i ljudskim pravima mora imati oslonac u načinu na koji učenici uče – učenjem „kroz” demokratiju i ljudska prava. Učenici trebaju okolinu za učenje koja podržava interaktivno, konstruktivističko učenje i uvježbavanje sposobnosti. Ukratko, moraju biti aktivni i interaktivni – nastavnici im dakle moraju omogućiti da djeluju i međusobno komuniciraju.

7.3 Zadaci – Učilo kojim nastavnik podržava aktivno učenje

S gledišta nastavnika, pažljivo osmišljeni zadaci glavna su učila za podržavanje aktivnog procesa učenja. Oblikujući ili prilagođavajući nastavne zadatke, nastavnik uzima u obzir sve glavne aspekte učenja i nastavnog procesa: strukturu sadržaja i ciljeve učenja, početne nivoe postignuća, razumijevanja i vještina učenika, nastavne mogućnosti, medije i radnu atmosferu u učionici.

Proces učenja kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, je u osnovi organizovan kao iskustveno učenje koje se bazira na zadacima. Priručnici II-VI nude velik broj prikaza i opisa iskustvenog učenja – oblikovanih u nastavne jedinice sastavljene od četiri lekcije kako bi se omogućilo realno planiranje. Iskustveno učenje spada u tri osnovne kategorije: simulaciju stvarnosti, istraživanje stvarnosti i stvaranje. U tabeli koja slijedi ponuđeno je nekoliko primjera za ove kategorije.

Iskustveno učenje		
Simulacija stvarnosti u razredu	Istraživanje i aktivno djelovanje u situacijama iz stvarnog života	Stvaranje
Igranje uloga	Intervjuisanje stručnjaka	Prezentacija
Igre donošenja uloga	Ulični intervjui	Radni list
Igranje igre „Crvena kraljica jen' dva tri”	Ankete i istraživanja	Poster
Konferencije	Pripravništvo	Letak
Talk showovi	Praćenje radnog procesa iz sjene (tzv. <i>Job shadowing</i>)	Zidne novine
Debate	Studije slučaja	Video ili muzički isječak
Saslušanja	učestvovanje u upravljanju škole	Prezentacija internetske stranice
Tribunali	učestvovanje u planiranju lekcija	Izveštaj: vijesti sedmice
		Izložbe
		Portfoliji
Razvijanje vještina		

7.4 Iskustveno učenje je problemsko učenje

Iskustvo je pokazalo da učenici u velikoj mjeri poštuju slobodu koju uživaju u takvim situacijama, kao i povjerenje nastavnika u njih da će vrijeme iskoristiti učinkovito. Učenici uče kako preuzeti odgovornost samo ako im je data sloboda da to i čine. Rizik neuspjeha uvijek je prisutan – no, bez rizika nema napretka. Štaviše, učenici mogu postići rezultate koji su ispod očekivanja nastavnika, no nastavnik stiže vrijedan uvid u nivo razvoja sposobnosti učenika kao i u njihove potrebe za daljnje učenje. Proces učenja važan je koliko i sam rezultat.

U iskustvenom učenju, učenici se suočavaju s problemima – ne samo onim koji su povezani sa sadržajem i temom, već i problemima organizacije vlastitog rada. Moraju ih postati svjesni, a potom sami pronaći rješenje. Zbog izazova rješavanja problema, svaki oblik iskustvenog učenja nudi bogat potencijal za treniranje vještina, na primjer upravljanje vremenom, planiranje rada, saradivanje u timovima, pribavljanje materijala i odabir informacija, pronalazak i korištenje učila, itd. Iskustveno učenje je fleksibilno jer učenici zadatak mogu prilagoditi svojim sposobnostima.

7.5 Uloga nastavnika u nastavnim jedinkama iskustvenog učenja

Iskustveno učenje blisko je životu odraslih – svi se moramo snalaziti bez nastavnika ili mentora koji nam pomažu. Nastavnik treba biti oprezan da ne pokvari tu veliku priliku za učenje pomažući prerano ili previše. Nastavnik ima ulogu mentora ili trenera, umjesto tradicionalne uloge predavača ili ocjenivača.

- Nastavnik prati kako se učenici snalaze s problemima na koje nailaze, i ne bi smio brzo popustiti na molbe da ponudi rješenja. Uloga nastavnika prije je savjetovanje i djelomično olakšavanje zadatka, ukoliko se to pokaže neophodnim. No, u određenoj mjeri, učenici bi se trebali „mučiti” – kao što će se mučiti i u stvarnom životu.
- Nastavnik posmatra učenike u radu, imajući na umu dvije različite perspektive procjenjivanja – proces učenja i postignuća u radu.²⁶ Učenici svojim radom isporučuju neposredni sirovi materijal za procjenu njihovih potreba pri učenju. Dok učenici rade, nastavnik preduzima prve korake u planiranju budućih nastavnih jedinka obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.
- Nastavnik može ponuditi i da ga se na zahtjev „iskoristi” kao izvor informacija na način da grupi učenika pruži kratka uputstva o pitanju na koje je potrebno dati brzi odgovor. Uloge su zamijenjene – učenici odlučuju kada i o kojoj temi žele čuti informacije od svog nastavnika.

7.6 Aktivno učenje zahtijeva naknadno razmatranje

Iskustveno učenje se mora preispitati, a može zahtijevati i neposredno izvještavanje, na primjer, osjećaju li učenici veliku radost, razočaranje, ljutnju nakon igranja uloga.

Na plenarnoj sjednici koju vodi nastavnik, učenici razmjenjuju ideje i preispituju svoje aktivnosti. Šta smo naučili? Kako smo učili? Šta je bila svrha učenja? Bez naknadnog razmatranja, iskustveno učenje tek je akcija radi same akcije. U kontekstu konstruktivističkog učenja, naknadno razmatranje je vrijeme za apstraktnu i sistematsku analizu i prosuđivanje. Nastavnik može dati uputstva – koncepte, dodatne informacije – za koje je aktivnost iskustvenog učenja osigurala kontekst.

²⁶ Vidi Drugi dio, Poglavlje 5 ovog priručnika, Radni materijal 3: Perspektive i oblici procjenjivanja.

8. Pristup školovanju utemeljen na ljudskim pravima²⁷

Odgoj i obrazovanje za ljudska prava, koje je prvenstveno usmjereno na nastavu i učenje, može se shvatiti i kao dio sveobuhvatnog pristupa školovanju utemeljenog na ljudskim pravima. Taj pristup nam kroz povećalo vrijednosti ljudskih prava ukazuje na sveobuhvatnu školsku kulturu, politike i prakse.

Dva člana u Konvenciji o pravima djeteta direktno spominju obrazovanje. Član 28. definiše obrazovanje kao pravo, dok član 29. napominje da obrazovanje djeteta treba usmjeriti prema „punom razvoju njegove ličnosti, nadarenosti, duševnih i tjelesnih sposobnosti”. U skladu sa Konvencijom druga svrha škola je razviti poštovanje za ljudska prava i osnovne slobode. Znamo jednu stvar: da bi se zaista shvatila i promovisala ljudska prava, moraju se proživjeti kroz odnose s drugima.

Osnovne vrijednosti „dostojanstva, poštovanja i odgovornosti” trebale bi biti podsticajna snaga u pozadini škole. To ne znači tek izložiti učenike vrijednostima i sadržaju ljudskih prava u učionici. Namjena okvira ljudskih prava je stvoriti školu usmjerenu na djecu, gdje navedene vrijednosti izvještavaju o tome kako učenici uče, kako se prema njima odnose njihovi nastavnici, kako se oni odnose jedni prema drugima, te kako će zauzeti svoje zasluženno mjesto u svijetu, s posebnom sviješću o misiji promovisanja socijalne pravde. To je bez sumnje izuzetno zahtjevan zadatak, za onoga ko ljudska prava stavlja na najistaknutiji položaj u školi.

Nastavnici mogu oživjeti ljudska prava u svojim učionicama putem primjera kojima se služe, pitanja koja postavljaju, kroz aktivne rasprave, kritičko razmišljanje i promišljanje, učenje kroz projekte i školske izlete bogate novim iskustvima. Izazov za nastavnike nije samo vlastito učenje o sadržajima ljudskih prava, već i pitanje kako predstaviti ljudska prava učenicima na način koji je za njih smislen i koristan. Jedan od ključnih izazova nije samo pomaganje učenicima s namjerom da im ljudska prava postanu manje apstraktna, već i podsticanje da se zaljube u ideju ljudskih prava.

Pristup školovanju utemeljen na ljudskim pravima obuhvata sljedeće karakteristike, koje bi trebale biti sastavni dio svakog podučavanja ljudskih prava u školama općenito. Te su karakteristike preuzete iz okvira koji je razvio UNICEF.²⁸ U skladu s tim škole koje primjenjuju pristup utemeljen na ljudskim pravima:

- **Priznaju prava svakog djeteta.**
- **Posmatraju dijete u cjelini u širokom kontekstu.** Školsko osoblje se brine oko toga šta se događa s djecom prije nego što uđu u školski sistem (u smislu zdravlja, na primjer) te kada se vrate kući.
- **Usmjerene su na djecu,** što znači da ističu psihosocijalnu dobrobit djeteta.
- **Rodno su osviještene i prilagođene potrebama djevojčica.** Školsko osoblje je usmjereno na smanjenje ograničenja za ravnopravnost spolova, ukidanje rodni stereotipa i promicanje postignuća kako dječaka tako i djevojčica.
- **Promovišu kvalitativne rezultate učenja.** Učenike se potiče na kritičko razmišljanje, postavljanje pitanja, izražavanje mišljenja i ovladavanje temeljnim vještinama.
- **Omogućavaju odgoj i obrazovanje utemeljene na stvarnosti života djece.** Učenici posjeduju jedinstvene identitete i prethodna iskustva u školskom sistemu, svojoj zajednici i porodicama, koje nastavnici mogu uzeti u obzir kako bi podsticali učenje i razvoj učenika.
- **Djeluju u smjeru osiguravanja uključenosti, poštovanja i jednakih mogućnosti za svu djecu.** Stereotipiziranje, isključivanje i diskriminacija se ne tolerišu.
- **Promovišu prava i odgovornosti učenika** unutar školske sredine kao i aktivizam unutar njihove šire zajednice.
- **Povećavaju kapacitete, moral, angažman i status nastavnika** osiguravanjem njihovog dovoljnog usavršavanja, priznanja i kompenzacija.

²⁷ Autor: Felisa Tibbitts (2009.). Originalni izvor: Tibbitts F. (2005.), “What it means to have a ‘school-based approach to human rights education’ and a ‘human rights-based approach to schooling’” (Šta znači imati ‘pristup obrazovanju za ljudska prava utemeljen na školovanju’ i ‘pristup školovanju utemeljen na ljudskim pravima’) u: Amnesty International SAD, *Član 26 Bilten*, Avgust.

²⁸ *Priručnik za škole – prijatelje djece*, Sektor za projekte i programe/Odgoj i obrazovanje, UNICEF, www.unicef.org/publications/files/Child_Friendly_Schools_Manual_EN_040809.pdf. Stranici pristupljeno: 23. Septembra 2010.

- **Usmjerene su na porodicu.** Osoblje nastoji raditi s porodicama i ojačati ih, pomažući djeci, roditeljima i nastavnicima da uspostave partnerstva saradnje.

Ovo su tek kratki odlomci, no predstavljaju organizirajući okvir koji nastavnik može primijeniti na vlastitu školu. Navedena načela mogu također poslužiti i kao pitanja koja možemo koristiti pri vrednovanju određene prakse u školi. Je li naša politika održavanja discipline usmjerena na djecu? Povećava li prava i odgovornosti učenika? Imaju li učenici dovoljno prilika za učestvovanje u školi? Je li ta participacija smisljena i jesu li joj na čelu učenici? Ova načela mogu dovesti i do učestvovanja cijele škole pri implementaciji vrijednosti ljudskih prava u razne dimenzije školskog života: učenje, razvoj i upravljanje školom, te politike škole i zajednice.

Možda bismo se mogli složiti da se ljudska prava u školama ne tiču samo odgoja i obrazovanja u učionici, već i načina života u školi. To nije nešto što je stvorila dobra volja nekolicine nastavnika. U pitanju je angažovanje vodstva i kritične mase nastavnika u školama te je stoga zasad još prilično rijetka pojava. Međutim, neki su početni rezultati obećavajući.

Primjer pristupa učestvovanja cijele škole baziranog na Konvenciji o pravima djeteta je inicijativa "Prava, poštovanje, odgovornost" (PPO) Okružnog vijeća Hampshirea u Velikoj Britaniji.²⁹ Univerzalni principi Konvencije naglašavaju potrebu zaštite prava sve djece, podržavanja djece u razumijevanju svojih dužnosti, te omogućavanja okvira za učenje i podučavanje. Ti se principi koriste u promovisanju prakse demokratskog građanstva i poštivanja ljudskih prava među svim članovima školske zajednice. Stotine osnovnih, kao i 50 srednjih škola te škola za djecu s poteškoćama u razvoju aktivno učestvuju u PPO programu. Njegove ključne karakteristike su sljedeće:

- Konvencija o pravima djeteta se proučava kao tijelo znanja i promoviše kao okvir školskog etosa, nastave i učenja.
- Djeca i mladi ljudi tretiraju se kao građani.
- Podržavaju se identiteti i samopouzdanje djece tako da oni sebe vide kao nosioci prava, upravo kao i odrasli.
- Perspektiva ljudskih prava ugrađena je u niz predmeta, uključujući pismenost, matematiku, prirodne nauke i historiju, dok se terminologija ljudskih prava razvija kroz redovan rad nastavnika.
- Stvaraju se demokratskiji pristupi nastavi i učenju (ističući participaciju i prava).
- Razrednu povelju o pravima i dužnostima potpisuju i učenici i nastavnici.

Škole izvještavaju da PPO djeluje kao okvir za velik dio njihovih građanskih inicijativa (na primjer, zdrave škole, obrazovanje o vezama, obrazovanje o drogama, emocionalna pismenost, školska vijeća), koje se mogu povezati s članovima iz Konvencije o pravima djeteta. Članovi školske zajednice cijene mogućnost upućivanja na viši autoritet (međunarodne standarde ljudskih prava) u odnosu na njihove školske vrijednosti i kodeks ponašanja.

2008. godine dovršena je trogodišnja eksterna evaluacija koja je pokazala značajan uticaj PPO-a na školsko okruženje tamo gdje je on bio u potpunosti sproveden. To uključuje pozitivne rezultate u aspektima učeničke svijesti o njihovim pravima, poštivanju prava drugih, i nivou participacije i angažmana u školi. Nastavnici su prijavili da su manje pod stresom te da mnogo više uživaju u radu sa svojim razredima. Stoga je pristup utemeljen na ljudskim pravima povećao ljudsko dostojanstvo članova zajednice, a istovremeno i sposobnost škola da zadovolje svoju akademsku misiju uspješnog angažovanja učenika u njihovom odgoju i obrazovanju.

²⁹ Okružno vijeće Hampshirea (2009.), "Prava, poštovanje, odgovornost: Pristup učestvovanja cijele škole" u *Odgoju i obrazovanju za ljudska prava u školskim sistemima vurope, Srednje Azije i Sjeverne Amerike: Pregled dobre prakse*, Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju, Varšava, str. 72-74.

Poglavlje 4

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava – Kratka historija pristupa Vijeća Evrope³⁰

1. Osnovne informacije

Vijeće Evrope najstarija je evropska organizacija. Uspostavljeno je 1949. kao odgovor na posljedice Drugog svjetskog rata s primarnim ciljem zaštite i promovisanja ljudskih prava, demokratije i vladavine prava u Evropi. Njegova djelatnost obuhvata mnoga područja, uključujući kulturu, odgoj i obrazovanje. U periodu od 50 godina pokrenulo je niz projekata saradnje u odgoju i obrazovanju sa namjerom podsticanja kulture demokratije i ljudskih prava širom Evrope.

Početkom 1990-ih, kao rezultat procesa pristupanja novih demokratija srednje i istočne Evrope, Vijeće Evrope prošlo je kroz značajnu transformaciju: članstvo u Organizaciji se u periodu od 10 godina više nego udvostručilo. U takvim vremenima promjene bio je neophodan sistematičniji rad na učenju o demokratiji. 1997. predsjednici i premijeri država članica Vijeća Evrope pokrenuli su novi projekat, Obrazovanje za demokratsko građanstvo. Otada je ovaj projekat doživio značajan rast i razvio snažnu dimenziju ljudskih prava te danas nosi ime obrazovanje za demokratiju i ljudska prava.

Pokretanjem ovog projekta, vlade evropskih država dale su do znanja da ljudi moraju učiti kako postati demokratski građani te da im te vještine nisu urođene. Krajem 20. vijeka evropska društva su se suočila s nizom problema, kao što su politička apatija, migracijski pokreti s posljedicom sve izraženije socijalne raznolikosti, ekološke prijetnje i porast nasilja. Namjera pokretanja obrazovanja za demokratiju i ljudska prava bila je doprinijeti rješavanju takvih pitanja. Cilj obrazovanja za demokratiju i ljudska prava je promovisanje aktivne participacije građana u društvu kroz cijeli njihov život, odgovornost, solidarnost, uzajamno poštovanje i dijalog. I upravo se u sklopu tog jedinstvenog panevropskog okvira Vijeća Evrope zadnjih 13 godina sastaju najveći stručnjaci u tom području iz cijele Evrope kako bi radili na ovim pitanjima.

2. Rezultati projekta obrazovanje za demokratiju i ljudska prava

Prve godine projekta bile su posvećene definisanju koncepata. Izdano je nekoliko osnovnih publikacija o neophodnim strategijama i vještinama za praktikovanje demokratskog građanstva. 2002. je Odbor ministara Vijeća Evrope usvojio Preporuku o odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo (Preporuka Rec(2002.)12). Bio je to prvi politički tekst izdat na ovu temu na evropskom nivou (drugi veliki tekst bio je Povelja Vijeća Evrope o odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava³¹). U sklopu te preporuke se navodi da odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo treba biti „u fokusu procesa donošenja politike i reformi odgoja i obrazovanja”.³²

2002. uspostavljena je mreža koordinatora obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, sastavljena od po jednog predstavnika kojeg imenuje svaka država članica, s namjerom olakšavanja razmjene i međusobne saradnje država članica u tom području. Ta je mreža uskoro postala od neprocjenjive važnosti za razvoj i promovisanje obrazovanja za demokratiju i ljudska prava. Određeni projekti su implementirani u regije poput jugoistočne Evrope. Vijeće Evrope proglasilo je 2005. godinu Evropskom godinom građanstva u odgoju i obrazovanju pod sloganom "Učimo i živimo demokratiju". To je označilo poseban trenutak podizanja svijesti o obrazovanju za demokratiju i ljudska prava, Gotovo sve zemlje članice su učestvovala u tom procesu na ovaj ili onaj način, a povratne informacije raznih partnera bile su izrazito pozitivne.

³⁰ Autor: Ólöf Ólafsdóttir, izvršna direktorica Uprave Vijeća Evrope za obrazovanje i jezike.

³¹ Povelja Vijeća Evrope o Odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i odgoju i obrazovanju za ljudska prava usvojena u sklopu Preporuke CM/Rec (2010.) 7 Odbora ministara.

³² Preporuka Rec(2002.)12, Odbora ministara Vijeća Evrope zemljama članicama o odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo.

Međutim, od početka je bilo jasno da visoki prioritet obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u odgojno-obrazovnim politikama zemalja članica nije lagan zadatak, čak ni ako se situacija u pojedinim zemljama bitno razlikuje. Definisanje obrazovanja za demokratiju i ljudska prava kao ključnog cilja odgojno-obrazovnih sistema podrazumijeva novu filozofiju u smislu metodologije i organizacije rada. Studije provedene u okviru projekta, uključujući i *Sveevropsku studiju o politici odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo*³³, ukazivale su na jaku potrebu za praktičnim instrumentima koji bi pomogli prevazići politiku i praksu. Slijedom toga su prioriteti projekta od 2006. do 2009. bili pripreme instrumenata i učila, razmjena dobre prakse i jačanje saradnje unutar država članica i među njima. Postojala su tri glavna područja rada: razvoj politike, obuka odgojno-obrazovnih stručnjaka i demokratsko upravljanje odgojno-obrazovnim ustanovama. Vijeće Evrope je za sva područja razvilo niz praktičnih instrumenata poput ove serije priručnika za nastavnike.

U maju 2010., dugi niz godina u prethodnom tekstu rezimiranog rada kulminirao je usvajanjem Povelje Vijeća Evrope o Odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i odgoju i obrazovanju za ljudska prava usvojene u okviru Preporuke (CM/Rec (2010.) 7 Odbora ministara svih 47 država članica Vijeća Evrope). U godinama koje slijede, ovaj će dokument predstavljati važnu referentnu tačku za cijelu Evropu, kao i temelj daljeg rada Vijeća Evrope na tom području.

29. Birzea et al. (2004), *All-European Study on EDC Policies*, Council of Europe Publishing, Strasbourg.

---

³³ Birzea et al. (2004.), *All-European Study on EDC Policies* (Sveevropska studija o politici odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo), Council of Europe Publishing, Strasbourg

3. Praktični instrumenti

3.1 Paket koji čini obrazovanje za demokratiju i ljudska prava

Vijeće Evrope razvilo je različita učila koja obuhvataju ključne informacije o raznim aspektima povezanim s integracijom obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u odgojno-obrazovne sisteme. Najznačajnija nastavna učila, nazvana paket “obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, su sljedeća:

- Nastavno učilo 1: Učilo za ključna pitanja obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, politike: strateška podrška za donosioce odluka;
- Nastavno učilo 2: Demokratsko upravljanje školama;
- Nastavno učilo 3: Učilo za stručno usavršavanje nastavnika za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava: okvir za razvoj sposobnosti;
- Nastavno učilo 4: Osiguranje kvaliteta odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo u školama;
- Nastavno učilo 5: Škola-zajednica-univerzitet – partnerstva za održivu demokratiju: Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo u Evropi i SAD-u.

Ove instrumente su razvili stručnjaci država članica Vijeća Evrope na bazi povratnih informacija i komentara različitih ciljnih grupa, uključujući koordinate obrazovanja za demokratiju i ljudska prava. Uz navedeni paket obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, na internet stranicama Vijeća Evrope dostupan je i velik broj dodatnog materijala (www.coe.int/edc).

Ovi instrumenti su generički. Drugim riječima, ističe se da ih je potrebno prilagoditi različitim situacijama, te razviti i koristiti na način koji najbolje odgovara potrebama pojedine države.

3.2 Šest priručnika na temu obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u školskim projektima, nastavnim jedinkama, konceptima, metodama i modelima

U mnogim zemljama, nastavnicima je potrebna pomoć u realizaciji obrazovanja za demokratiju i ljudska prava. Iz tog razloga Vijeće Evrope razvija niz priručnika za nastavnike na temu obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.

Priručnik II:
Odrastati u demokratiji
Nastavni planovi za osnovni nivo na temu demokratskog građanstva i ljudskih prava

Priručnik III:
Živjeti u demokratiji
Nastavni planovi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava za niži srednjoškolski nivo

Priručnik V:
Istraživati dječija prava
Devet kratkih projekata za osnovni nivo

Priručnik I:
Obrazovanjem do demokratije
Popratni materijali za nastavnike na temu obrazovanja za demokratiju i ljudska prava

Priručnik IV:
Učestvovati u demokratiji
Nastavni planovi za viši srednjoškolski nivo na temu demokratskog građanstva i ljudskih prava

Priručnik VI:
Podučavati demokratiju
Zbirka modela za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava

Priručnici su objavljeni u saradnji sa Univerzitetom za pedagoške nauke u Zürichu, u okviru Međunarodnih projekata u odgoju i obrazovanju. Švicarska agencija za razvoj i saradnju sufinansirala je priručnike zajedno s Vijećem Evrope. Ova knjiga, Priručnik I, *Obrazovanjem do demokratije - popratni materijali za nastavnike*, prvi je u seriji od šest priručnika. Na prethodnoj stranici može se vidjeti pregled svih šest priručnika i njihovih različitih ciljnih grupa.

Priručnici uključuju nastavne planove za sve nivoe odgoja i obrazovanja, s naglaskom na promovisanje aktivnog građanstva osposobljenog kroz procese saradničkog i iskustvenog učenja u demokratski uređenim školskim zajednicama.

Jedinstvenost ovih priručnika je u tome što su rezultat istinski evropskog projekta. Ideja i prva verzija razvijeni su u Bosni i Hercegovini, gdje su mnogi nastavnici i odgojno-obrazovni radnici učestvovali u razvoju priručnika. Autori i urednici konačne verzije priručnika potiču iz raznih evropskih zemalja pa čak i šire, a same su priručnike testirali i preradili mnogi ljudi raznih porijekla i različitih senzibiliteta. Nadamo se da će dobro služiti nastavnicima i učenicima širom Evrope.

Drugi dio

**Učenje kroz demokratiju i
ljudska prava**

Poglavlje 1 Uslovi nastave i učenja

**Poglavlje 2 Postavljanje ciljeva i odabir
materijala**

**Poglavlje 3
Razumijevanje politike**

**Poglavlje 4 Upravljanje procesima učenja i
određivanje oblika učenja**

**Poglavlje 5 Procjenjivanje učenika,
nastavnika i škola**

Učenici ne bi trebali samo poznavati, na primjer, svoje pravo na učestvovanje – već ga također moraju biti sposobni i primijeniti. Zato im je za to potrebno omogućiti praksu i obuku unutar školskog života putem učestvovanja u odlukama i vršenjem uticaja na školsku sredinu i na druge načine. Nastavnici, na primjer, učenicima moraju pružiti priliku da iznesu svoje mišljenje, kako o nastavnim temama tako i o pitanjima vezanim za podučavanje i upravljanje školom. Ova vrsta nastave i učenja zahtijeva pripremu. Nastavnik zbog toga unaprijed treba dobro razmisliti o različitim elementima svoje profesije. To naravno vrijedi i za podučavanje općenito. No, u učenju o obrazovanju za demokratiju i ljudska prava je od presudne važnosti budući da je životno iskustvo učenika neophodni dio ovog pristupa. Na koji način se to može integrisati? Kako osigurati da se svi učenici čuju? Kako nastavnik može biti siguran da učenicima neće nametnuti svoje mišljenje? Slijedom toga predlažemo pet koraka koje treba uzeti u obzir:

- Koji su uslovi nastavnog procesa i učenja?
- Koji se ciljevi moraju postaviti i koji materijali odabrati?
- Koji su specifični koncepti politike koja se mora uzeti u obzir?
- Na koji se način shvataju procesi učenja i koje oblike podučavanja izabrati?
- Kako se mogu procijeniti rezultati (učenika, nastavnika i škola)?

Ovim priručnikom podržavamo nastavnike u traženju odgovora na ova osnovna pitanja predstavljajući im radne materijale koje mogu koristiti kao učila u slučaju potrebe.

Poglavlje 1

Uslovi nastave i učenja

1. Uvod

U planiranju svojih nastavnih časova potrebna Vam je dovoljno jasna ideja o karakteristikama i uslovima učenja kako u razredu kao cjelini tako i među pojedinačnim učenicima. Važno je razumjeti djecu i njihove razlike: raznoliki raspon njihovih vještina i sposobnosti, snaga i slabosti, uvjerenja, stavova i interesa.

S jedne strane potrebno je ustanoviti uslove učenja u razredu u odnosu na planirane nastavne ciljeve. S druge strane se, pri samom odabiru ciljeva i tema, morate se osloniti na svoje poznavanje osobina pojedine djece i cijelog razreda.

Identifikovanjem uslova učenja završava se prvi dio preliminarnih objašnjenja. No, u daljem planiranju treba uzeti u obzir i opće uslove u kojima će se odvijati samo učenje. Konačno, ne smijete zanemariti vlastite vještine podučavanja; na taj način možete biti sigurni da ćete ih učinkovito upotrijebiti i nastaviti razvijati a da se pritom ne preopteretite prezahtjevnim zadacima.

Na početku ovog poglavlja nalaze se ključna pitanja, a u nastavku i radni materijali koji se mogu koristiti kada god se za to ukaže potreba.

2. Zadatak i ključna pitanja za uslove nastavnog procesa i učenja

2.1 Zadatak

Na početku ovog poglavlja nalaze se ključna pitanja. Nakon njih slijede pitanja za Vašu samoprovjeru koja nude detaljniji pristup različitim aspektima uslova učenja.

2.2 Ključna pitanja

- Koja znanja i vještine učenici već posjeduju?
- Koja znanja i vještine posjedujem ja?
- Kojih vanjskih uslova moram biti svjestan?
- Šta znam o učenicima kao pojedincima?
- Kojim elementima znanja i informacija učenici moraju raspolagati kako bi bili sposobni savladati nove zadatke pred njima?
- U odnosu na novu temu, koje (napredne) informacije, vještine i iskustva učenici već posjeduju? Šta je za njih novo, šta se ponavlja, šta je neophodno, a šta sporedno?
- Koje tehnike rada i učenja mogu očekivati da će učenici savladati, i kakva iskustva imaju s različitim metodama podučavanja i oblicima društvene interakcije?
- Koje pozitivne ili negativne stavove, navike, predrasude ili uvjerenja mogu ili moram očekivati?
- Kako mogu savladati poteškoće, barijere i otpor prema učenju?
- Jesam li u dovoljnoj mjeri uzio u obzir želju djece za učenjem, stanje njihovih osjećaja, njihovu otvorenost, potrebe pri učenju, očekivanja, interese, vannastavne aktivnosti i životne uslove?

- Koji su društveno-kulturalni uslovi i uticaji, a koji sistemi podrške važni za rad u učionici? Koju ulogu igraju roditelji, braća i sestre, vršnjaci ili drugi ljudi od psihološke važnosti?

Uslovi nastavnog procesa i učenja

Radni materijal 1: Kako uzeti u obzir znanje i vještine učenika

- Šta znam o razredu?
- Koje osobine razreda moram uzeti u obzir i znati kako na njih reagovati?
- Kako želim, ili kako moram voditi razred (komunikacija, društveno ponašanje, poremećeni odnosi, itd.)?
- Kakva je atmosfera u razredu (kretanja u grupi, prijateljske veze, autsajderi, itd.)?
- Kojih se konvencija treba pridržavati (jezik, dužnosti, raspored sjedenja, pravila društvene interakcije, rituali, posebne prilike, ceremonije i zabave, itd.)?
- Koliko je velik razred i koja je njegova struktura (omjer učenica i učenika, multikulturalna raznolikost, itd.)?

Uslovi nastavnog procesa i učenja

Radni materijal 2: Kako uzeti u obzir svoje znanje i vještine podučavanja

- Koje opće iskustvo, vještine i znanja posjedujem?
- Do koje je mjere moje znanje nepotpuno – u odnosu na sadržaje i teme, ciljeve, odgovarajuće metode podučavanja i procese učenja?
- U kojim područjima želim i sam učiti (znanje, nastavne metode, profesionalne vještine, lični kvalitet, rutine, itd.)?
- Kojom se idejom o čovjeku vodim?
- Koji je teoretski okvir, ili pojednostavljena verzija teorije na kojoj se temelje moji postupci u nastavi?
- Kako bih opisao i klasificirao svoj odnos s učenicima?
- Gdje su moje lične granice što se tiče radnih sati, stresa, itd.? Kako iskorištavam vlastite radne kapacitete?
- Kako boljim planiranjem svog rada, kao i drugih aktivnosti mogu rasteretiti samog sebe?
- Kako upravljam vremenom koje imam na raspolaganju, i kako se nosim s izvorima stresa?

Uslovi nastavnog procesa i učenja

Radni materijal 3: Razmatranje općih uslova nastave i učenja

- Kako pokrивam vrijeme dana ili godine i raspoloživo vrijeme za predavanja?
- Kako je učionica osmišljena?
- Kako je opremljena škola: kvantitet i raznolikost prostorija, dostupni mediji, materijali, itd.?
- Koji je okvir omogućen u smislu školske kulture (zajednički projekti za različite starosne grupe, timski rad i timske obveze, saradnja s roditeljima, lokalnim vlastima ili stručnjacima za djecu s posebnim potrebama, itd.)?

Uslovi nastavnog procesa i učenja

Radni materijal 4: Koji su moji osnovni stavovi prema učenicima?

- Empatija, privrženost (otvorenost prema osjećajima, mislima, stavovima i potrebama), dobronamjerno prihvatanje (lično poštovanje nezavisno o bilo kakvim uslovima), iskrenost, stabilnost, pouzdanost
- Vodstvo u duhu poštovanja i uvažavanja (emocionalna privrženost, induktivno rezonovanje, autoritativna kontrola, podrška društvene integracije i demokratije)

Odnosi i komunikacija u razredu

- Uzajamno razumijevanje
- Simetrični odnosi
- Zajedničko obrazovanje bez spolne diskriminacije
- Upoznavanje drugih ljudi
- Prijateljstvo
  - > Verbalna i neverbalna komunikacija
  - > Prihvatanje drugih perspektiva i stajališta
  - > Samopercepcija i percepcija od strane drugih

Atmosfera sprječavanja sukoba

- Pravedna i brižna zajednica, zajednica onih koji uče, podjela odgovornosti (nastavnici i učenici – oba spola)
- Saradnja umjesto konkurencije
  - > Društveno učenje
  - > Pravila i konvencije
  - > Meta-komunikacija i meta-interakcija
  - > Ograničenja i podsticanje

Obrazovne mjere

- Razgovori o rješavanju sukoba
- „Okrugli sto“
- Igre
- Kooperativnost kao smjernica za modifikovanje ličnog ponašanja
- Korisne povratne informacije
- Pojedinačne odgovornosti
- Kazne
- Ophođenje s maltretiranjem i nasiljem u učionici ili školi

Uslovi nastavnog procesa i učenja

Radni materijal 5: Preispitivanje discipline i reda s demokratskog stajališta

- Red je neophodan u svim okolnostima. Grupa bez reda i osnovnih pravila ne može biti demokratska.
- Ograničenja su neophodna. Pravila mogu biti pogrešna ili neprikladna. No, dok su važeća, moraju se poštovati. U svakom slučaju, mora postojati mogućnost njihove promjene.
- Od samog početka, djeca trebaju učestvovati u određivanju i sprovedbi pravila. Samo na taj način će se i identificirati s njima.
- Razredna zajednica ne može funkcionisati bez međusobnog povjerenja i poštovanja. U nekim slučajevima stvaranje takve atmosfere se može pokazati kao težak zadatak.
- Timski duh mora zamijeniti konkurenciju u učionici.
- Prijateljska atmosfera u učionici je od vitalnog značaja.
- Socijalne vještine nastavnika važna su osnova (demokratsko vodstvo, razvijanje osjećaja pripadnosti grupi, izgradnja odnosa, itd.).
- Grupna komunikacija stalno je prisutna realnost u demokratski vođenoj učionici.
- Učenike treba podsticati na istraživanje novog kako bi učili i na vlastitim greškama.
- Unutar postavljenih granica mora biti moguće ostvarivati slobode. Samo na taj način je moguće razviti individualnu odgovornost.
- Učenici će prihvatiti disciplinu i red i rado ih se pridržavati ukoliko im pomažu da se izraze, te ukoliko podržavaju razvijanje zadovoljavajućih odnosa i radnih uslova.

Uslovi nastavnog procesa i učenja

Radni materijal 6: Preispitivanje uloge nastavnika s demokratskog stajališta

Nastavnici moraju voditi i pratiti razred. To je njihov zadatak. Oni moraju odlučivati o različitim stvarima, kao i sve kontrolisati. Ono što nastavnici ne bi smjeli raditi je pokušati kontrolisati i misaoni proces, kao i lični razvoj njihovih učenika. Posebno kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava nastavnik postaje uzor svojim učenicima. Kako se nosi sa sukobima? Koju ideju čovjeka promovira? Sljedeća lista može pomoći u određivanju vlastitog položaja. Međutim, jasno je da zavisno od nastavne situacije, općem raspoloženju, opasnim trenucima ili sastavu učeničke grupe, itd., može imati smisla odlučiti se za više autokratski ili više demokratski način predavanja. Općenito je važno napomenuti: moje poimanje nastavnika ostavit će utisak na moj svakodnevni rad s učenicima.

Nastavna situacija Pretežno autokratska uloga	Ja	Pretežno demokratska uloga
Vladar		Voda
Strogi glas		Prijateljski glas
Naredba		Savjet, molba
Moć		Uticaj
Pritisak		Sugestija
Zahtjev za udovoljavanjem		Pridobijanje saradnje
Nametanje zadataka		Predlaganje ideja
Učestalo kritikovanje		Često ohrabrivanje
Često kažnjavanje		Česta podrška i pomoć
„Kažem ti!”		„Razgovarajmo o tome.”
„Ja odlučujem, ti slušaš!”		“Predložit ću nešto i pomoći ti da odlučiš.”
Isključiva odgovornost za grupu		Podijeljena odgovornost s grupom i u grupi

Uslovi nastavnog procesa i učenja

Radni materijal 7: Kako razviti demokratsku atmosferu u razredu

Odluči li nastavnik demokratičnije organizovati učionicu, to je povezano s velikim ciljem. Sljedeća tabela prikazuje korake koji se mogu poduzeti.

1. Koji je moj položaj u kojem aspektu?
2. Koji ću aspekt izabrati za sutra, za sljedeću sedmicu, za sljedeću godinu?
3. Kako kao nastavnik mogu djelovati da moja škola ima koristi od mog unapređenja procesa učenja?

Kratkoročni ciljevi	Srednjoročni ciljevi	Dugoročni ciljevi
Nastavnik smanjuje ispoljavanje ekstremnog autoriteta	Nastavnik razvija praksu dvosmjerne komunikacije	Uzajamno razumijevanje između učenika i nastavnika
Nastavnik navodi razloge odabira predmeta i nastavnih materijala	Nastavnik nudi alternativne predmete i nastavne materijale	Učenici i nastavnik zajedno planiraju nastavne časove
Nastavnik objašnjava učenicima ciljeve učenja	Nastavnik predstavlja učenicima alternativne ciljeve učenja	Učenici i nastavnik zajedno biraju ciljeve učenja
Nastavnik navodi razloge odabire metod podučavanja	Nastavnik predstavlja alternativne opcije metoda podučavanja	Učenici i nastavnik zajedno odlučuju o metodama podučavanja
Nastavnik navodi razloge svojih ocjena za učenička postignuća	Nastavnik objašnjava probleme u ocjenjivanju	Samoprocjenjivanje učenika
Uvod u demokratske načine rješavanja sukoba	Nastavnik prestaje koristiti moć autoriteta u rješavanju sukoba	Rješavanje sukoba sredstvima međusobne saradnje i komunikacije
Nastavnik objašnjava načela organizacije rada u učionici	Uzimaju se u obzir prijedlozi učenika u organizaciji rada	Učenici učestvuju u odlukama o organizaciji rada u učionici

Uslovi nastavnog procesa i učenja

Radni materijal 8: Kako razviti školu kao demokratsku zajednicu

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava i proces razvoja demokratske atmosfere ne može se odvijati samo u okviru učionice, već mora biti prisutan i na nivou cijele škole. U tom pogledu najbitniji je ključni igrač direktor.

Kao sastavni dio materijala o obrazovanju za demokratiju i ljudska prava koje je objavilo Vijeće Evrope, "Demokratsko upravljanje školama" predlaže ključna područja rada i korake koji se trebaju poduzeti na putu do razvoja škole kao demokratske zajednice (vidi i Poglavlje 5 ovog dijela, Radni materijali 15-18).

Ta četiri ključna područja su:

1. Upravljanje, vodstvo, menadžment i javna odgovornost
2. Odgoj i obrazovanje usmjereno na sticanje vrijednosti
3. Saradnja, komunikacija i angažovanost: konkurentnost i samoodređenje
4. Učenička disciplina

Upravljanje, vodstvo, menadžment i javna odgovornost

Razne interesne grupe poput državnog zakonodavstva, lokalnih školskih odbora, sindikata, učenika i roditelja, kao i lokalnih zajednica postavljaju zahtjeve na vodstvo škole. Kako se školski direktor nosi sa tim izazovima? Koji oblik menadžmenta primjenjuje u školi? Je li vodstvo izgrađeno na konsenzusu i povjerenju ili ga odlikuje nepovjerenje i rivalstvo? Na koji način su podijeljene školske dužnosti? Kako vodstvo prihvaća različitost? Na koji način škola pokazuje odgovornost prema različitim interesnim grupama?

Odgoj i obrazovanje usmjereno na sticanje vrijednosti

Kako se vrijednosti poput demokratije, ljudskih prava i uvažavanja različitosti manifestuju u formalnom i neformalnom kontekstu škole? Na koji se način vrijednosti i društvene vještine promovišu kao preduslov za miroljubivu koegzistenciju u modernom globalizovanom društvu? Kako se te vrijednosti prosuđuju na nivou škole?

Saradnja, komunikacija i angažovanost: konkurentnost i samoodređenje

Škola nije odvojen entitet od ostatka društva ili stvarnog svijeta. Kakva je interna i eksterna komunikacija škole? Liči li škola više razdruženoj kompaniji ili predstavlja vrata u ostatak društva kroz svoje procese i načine komunikacije i angažovanosti? Koja je misao vodilja škole? Koliko je škola odlučna provoditi postavljene ciljeve u komunikaciji i otvaranju prema ostatku društva?

Učenička disciplina

U školi zajedno radi mnogo ljudi. Kakva pravila treba primijeniti za održavanje reda i discipline u demokratski upravljanim školama? Što učenike podstiče da se pridržavaju postavljenih pravila, i zbog čega im se suprotstavljaju? Vlada li u demokratskoj školi kaos ako učenici ne slijede nikakva pravila?

Poglavlje 2

Postavljanje ciljeva i odabir materijala

1. Uvod

Nastavnici se neprestano suočavaju s problemom opravdanosti: koji su razlozi mog odabira određenih ciljeva i tema? Postavljanje ciljeva kroz nastavni proces i izbor tema temeljne su odluke vezane uz predavanja. Ciljevi ne bi smjeli biti samo kopirani ili prilagođeni, kao ni dogmatski nametnuti. Zapravo, trebali biste ih savjesno preispitivati, a konačni izbor trebao bi se bazirati na zdravom razumu i opravdanosti. Nakon toga, možda čak i zajedno s učenicima, trebali biste svjesno izabrati teme i nastavne ciljeve. Vaša odluka odražava se u širim kontekstima, izbor tema provjeravate kako biste identifikovali njihovu odgojno-obrazovnu vrijednost. Taj je zadatak od ključne važnosti jer je broj mogućih nastavnih tema beskrajan, a vrijeme koje imate na raspolaganju za planiranje i izvođenje nastave ograničeno.

Pitanja koja slijede trebala bi Vas usmjeravati i pomoći Vam u složenom zadatku izbora i pripremanja nastavnih tema.

2. Zadatak i ključna pitanja za postavljanje ciljeva i odabir materijala

2.1 Zadatak

Nastavnici s osjećajem odgovornosti prema poslu koji obavljaju stalno se suočavaju s problemom opravdanosti: zbog čega sam odlučio odabrati moguće ciljeve i teme?

Donošenje odluke o izboru nastavnih ciljeva najvažnija je od svih odluka u vezi s učenjem o demokratiji i ljudskim pravima. Ciljevi ne bi smjeli biti samo kopirani ili prilagođeni, kao ni dogmatski nametnuti. Zapravo, trebali biste ih savjesno preispitivati, a konačni izbor trebao bi se bazirati na zdravom razumu i opravdanosti. Za nastavnika je bitno da poveže nastavne ciljeve o kojima razmišlja s uslovima učenja koje učenici imaju te da ih njima i prilagodi (Vidi Poglavlje 1: Uslovi učenja i podučavanja).

Čim ciljevi postanu konkretniji, treba se uključiti aspekt sadržaja. Nastavne ciljeve moći ćete definisati tek nakon što odlučite koji je željeni nivo učeničkog postignuća u vezi s nastavnim sadržajem, odnosno, tek kada odaberete teme koje ćete uključiti u nastavu.

U procesu planiranja, rad na aspektima sadržaja u nastavi je zahtjevan i oduzima mnogo vremena. Na prvi pogled može se učiniti da nije potrebno uložiti mnogo truda, budući da kurikulum postavlja jasne smjernice, a neki nastavni mediji nude detaljne prijedloge. Glavni zadatak, međutim, prepušten je vama, nastavniku: vi morate biti dobro upoznati s čitavim područjem znanja o kojem želite podučavati; morate ga izgraditi, steći kompletan uvid u njega, detaljno ga analizirati, kritički ocijeniti, svjesno izabrati teme i nastavne ciljeve, odražavati svoju odluku u širim kontekstima, provjeriti odabir tema kako biste procijenili njihovu odgojno-obrazovnu vrijednost, itd. Taj je zadatak od ključne važnosti jer je broj mogućih nastavnih tema beskrajan, a vrijeme koje imate na raspolaganju za planiranje i izvođenje nastave ograničeno.

Sljedeća ključna i dodatna pitanja za Vašu samoprovjeru namijenjena su kako bi Vas usmjeravala i pomogla Vam u tom složenom zadatku biranja i pripremanja nastavnih tema. Predlažemo da sarađujete s ostalim nastavnicima, a možda i s učenicima.

2.2 Ključna pitanja

Za postavljanje ciljeva:

- Koje ciljeve želim postići?
- Koje će sposobnosti biti najvažnije na kraju nastavne jedinice?

- Zbog čega sam odabrao te ciljeve?
- Kako određujem prvenstvo svojih ciljeva (primarni i sekundarni ciljevi)?
- Koji su ciljevi bitni sada – za razred kao cjelinu, za pojedine učenike i/ili učenice?
- Jesam li se pobrinuo za to da ciljevi koje sam odabrao služe glavnim interesima i potrebama mojih učenika? Odgovara li zaista moja nastava onome čime su zaokupljeni moji učenici?
- Postoji li mogućnost da učenici učestvuju u definisanju ili odabiru nastavnih ciljeva?
- Koliko je vremena (lekcija i sedmica) dodijeljeno postizanju ciljeva?
- Koje bi ciljeve trebali ostvariti svi učenici unutar raspoloživog nastavnog vremena (opći standard učeničkih postignuća)?
- Trebaju li se definirati specifični nivoi učeničkih postignuća za učenike pojedinačno (odgoj i obrazovanje prema individualnim sposobnostima)?
- Jesam li osposobio učenike da sa znanja prijeđu na djelovanje, odnosno, mogu li sa sigurnošću primijeniti stečeno znanje?
- Na šta se fokusiram u svom predavanju – na kognitivne, lične ili društvene sposobnosti?
- Jesu li mi jasni kratkoročni i dugoročni ciljevi koji su najvažniji za moj razred, za grupe u učenju, za učenike i učenice pojedinačno?
- Jesam li ciljeve iznio jasno i eksplicitno?

Za odabir tema i materijala:

- Koje sam teme odabrao?
- Zašto sam ih odabrao?
- Kakva je struktura mojih tema?
- Je li moj odabir tema u skladu s nastavnim planom?
- Koji su aspekti tema koje sam odabrao zanimljivi mojim učenicima?
- Na koji način je učenje u školi povezano s učenjem van škole?
- Postoji li veza između teme i stvarnog života i sredine u kojoj učenici žive?
- Razumijem li dobro cijeli predmet, što mi omogućava da odaberem određenu temu? Kako se mogu bolje informisati? Trebam li provesti određena istraživanja ili eksperimente prije nego što na času počnem podučavati tu temu?
- Koje nastavne materijale imam na raspolaganju za pojedine aspekte te teme?
- Hoće li učenici i učenice tokom nastave moći upotrijebiti lično iskustvo, znanje i vještine (na primjer, djeca koja imaju drugačiju kulturnu ili jezičnu pozadinu)?
- Hoće li tema biti jednako prikladna za specifične potrebe oba spola?
- Zanima li me odabrana tema?

Postavljanje ciljeva i odabir materijala

Radni materijal 1: Sposobnosti učenika za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava

Učimo i živimo demokratiju i ljudska prava – Tri područja sposobnosti obrazovanja za demokratiju i ljudska prava

Cilj odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo je podržavanje razvoja sposobnosti na tri područja, koja su međusobno čvrsto povezana te ih se zbog toga ne bi smjelo odvojeno obrađivati.

Sposobnosti političke analize i procjenjivanja

Cilj je razvijanje sposobnosti analiziranja političkih događaja, problema i kontradiktornih pitanja te obrazlaganje vlastite procjene. Škola može doprinijeti tom procesu podsticanjem učenika da strukturiranom analizom počnu naprednije shvatati građu.

Za postizanje toga potrebne su sljedeće vještine:

- prepoznavanje važnosti političkih odluka za vlastiti život;
- prepoznavanje i prosuđivanje posljedica političkih odluka;

- prepoznavanje i izlaganje vlastitog stajališta i stajališta drugih;
- prepoznavanje i razumijevanje tri dimenzije politike:
  - a) institucionalne,
  - b) vezane za sadržaj,
  - c) usmjerene prema procesu;
- analiziranje i procjenjivanje različitih faza političkih procesa na mikronivou (na primjer, školski život), mezonivou (na primjer, zajednica) i makronivou (državna i međunarodna politika);
- predstavljanje činjenica, problema i odluka uz pomoć analitičkih kategorija, identifikovanje glavnih aspekata i njihovo povezivanje s osnovnim vrijednostima ljudskih prava i demokratskih sistema;
- identifikovanje društvenih, pravnih, ekonomskih, ekoloških i međunarodnih okolnosti, interesa i razvoja u raspravi o aktuelnim kontraverznim pitanjima;
- prepoznavanje načina na koji je politika predstavljena u medijima.

Sposobnosti korištenja metoda

Za učestvovanje u različitim političkim procesima potrebno je ne samo osnovno poznavanje političkih sadržaja, struktura i procesa, već i opće sposobnosti koje se stiču u drugim temama (kao što su komunikacija, saradnja, baratanje informacijama, brojevima i statistikama). U sklopu odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo moraju se učiti i podsticati posebne sposobnosti i vještine, poput sposobnosti iznošenja argumentovanog mišljenja za ili protiv neke teme, što je posebno bitno za učestvovanje u političkim aktivnostima. Cilj je korištenje tih vještina u metodama koje predstavljaju opća mjesta političkog diskursa (rasprave, debate).

Kako bi se u tome uspjelo, potrebne su sljedeće vještine:

- sposobnost samostalnog pronalaženja, biranja, obrađivanja i predstavljanja informacija dobijenih iz masovnih sredstava komunikacije i/ili novih medija na kritički i fokusiran način (prikupiti, organizovati, ocijeniti statistiku, karte, dijagrame, grafikone, karikature);
- kritički pristup korištenju medija i sposobnost razvijanja vlastitih medijskih proizvoda;
- primjena empirijskih metoda na osnovni način (na primjer, tehnike anketiranja i intervjuisanja).

Sposobnosti političkog odlučivanja i aktivnog djelovanja

Cilj je steći sposobnosti za samouvjereno i primjereno istupanje i ponašanje u političkom kontekstu i u javnosti.

Kako bi se u tome uspjelo, potrebne su sljedeće vještine:

- sposobnost izražavanja vlastitog političkog mišljenja na primjeren i samopouzdan način te usavršavanje raznih oblika razmjene mišljenja;
- učestvovanje u javnom životu i sposobnost političkog djelovanja (usmene vještine komuniciranja poput izražavanja vlastitog mišljenja, raspravljanja, debatovanja, vođenja ili moderiranja rasprave; tehnike pisanih prezentacija i vizualizacije za plakate, zidne novine, zapisnike sa sastanaka, pisma uredniku, itd.);
- prepoznavanje vlastitih mogućnosti upotrebljavanja političkog uticaja, sastavljanje tima i zajednički rad;
- samopouzdanje, ali i sposobnost pristajanja na kompromise;
- prepoznavanje anti-demokratskih misli i tendencija te sposobnost da se na njih odgovarajuće reaguje;
- sposobnost prirodnog ponašanja u međukulturalnom kontekstu.

Postavljanje ciljeva i odabir materijala

Radni materijal 2: Dvije kategorije materijala za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava

Nastava i učenje bez materijala neke vrste je nemoguće jer su materijali medij koji daje sadržaj, teme, informacije i podatke. Učenici razvijaju svoje sposobnosti baveći se određenim aktivnostima, što znači da „nešto rade” s nekim predmetom. Prvi na pamet padaju udžbenici ili radni listovi, i oni zaista jesu bitni za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava.

Dvije kategorije materijala za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava

Međutim, specifičan profil obrazovanja za demokratiju i ljudska prava odražava se u širim konceptima materijala i medija. Udžbenici i radni listovi primjeri su printanih medija. U interaktivnom konstruktivističkom učenju nastavnici i učenici stvaraju različite kategorije materijala. Oni su autentični jer su materijali iz prve ruke, proizvedeni na licu mjesta, u određenoj situaciji, za ljude koji su ondje prisutni u tom trenutku. Kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava zato, nastavnici i učenici nisu samo korisnici materijala nego i njihovi proizvođači. U priručnicima II do VI ovog izdanja obrazovanja za demokratiju i ljudska prava predstavljeno je mnogo primjera za tu kategoriju materijala, koju vrlo često stvaraju učenici u okviru iskustvenog učenja ili radom na projektima, a opisi nastavnih jedinica i lekcija istražuju njihov bogati nastavni potencijal za učenike.

Tabela etapa nastavnog procesa i materijala

Sljedeća tabela povezuje neke od tipičnih primjera za te dvije kategorije materijala – dobijenih putem medija i nastalih u procesima interakcije između nastavnika i učenika – za različite aspekte razvoja sposobnosti kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava. Ne zagovaramo pristrasnost prema jednom tipu materijala, već integrisani pristup. Međutim, održavanje nastave kroz demokratiju i ljudska prava od nastavnika zahtijeva da ozbiljno shvataju materijale koje naprave učenici.

Aspekti razvoja sposobnosti	Materijali prenešeni putem medija	Materijali nastali u procesima učenja	
		Materijali koje su izradili nastavnici	Materijali koje su izradili učenici
Prethodni razvoj učenika	(Takvi mediji i materijali, naravno, postoje – na primjer, dječije knjige ili filmovi – no nastavnik o njima ne može imati sliku)		Slike, prijašnje iskustvo i procesi socijalizacije u porodici ili s vršnjacima, prethodno usvojene informacije u školi i van nje
Definisanje teme, određivanje plana i programa za lekciju ili temu			Osmišljavanje i predlaganje ideja, samostalno ili u raspravi
Informacije	Aktuelne novosti (printane, TV, DVD, internet) Udžbenici	Predavanje Pribavljanje osnovnih materijala (na primjer, flipchart table, markeri, papir u boji)	Doprinosi učenika u nastavi (na primjer, dekonstrukcija poruka prenešenih putem medija, sažeci, domaće zadaće, prezentacije, argumenti u raspravama i debatama, komentari, pitanja)
Analiza i razmatranje	Tematika i kontraverzna pitanja u politici i nauci (radni listovi, udžbenici)	Objašnjenje ključnih koncepata Kritika koja zahtijeva dekonstrukciju	
Uvježbavanje vještina	Radni listovi (uputstva za vježbanje)	Pokazivanje i usmjeravanje	Povratne informacije
Participacija i aktivno djelovanje		Vođenje sjednica	Pitanja, primjedbe, uvidi, interesi
Procjenjivanje i vrednovanje	Testovi Upitnici Portfoliji	Posmatranje	Samoprocjenjivanje Povratne informacije Definisanje potreba za dalje učenje

Postavljanje ciljeva i odabir materijala

Radni materijal 3: Odabir i korištenje materijala u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava

Izbor materijala prenešenih putem medija

Širi raspon materijala implicira da će i nastavnici i učenici birati materijale. Učenici to rade u procesu konstruktivističkog učenja. Ovdje ćemo se fokusirati na ulogu nastavnika u odabiru materijala kojima se treba služiti u nastavi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.

Kriteriji za odabir materijala iz medija

- Pouzdanost: mogu li se autor, izvor, datum nastanka, itd., nedvosmisleno odrediti? Jesu li tekst, podaci, itd., preuzeti iz originala, i mogu li učenici (šrednjoškolski nivoi) uočiti je li nešto promijenjeno?
- Prikladnost: odgovara li materijal nivou razumijevanja i razvoja sposobnosti učenika, uključujući i njihovo iskustvo u dekonstruisanju poruka prenešenih putem medija? Materijali ne bi smjeli biti ni prelagani ni preteški; trebali bi zahtijevati trud koji unapređuje vještine učenika i njihovo znanje, razumijevanje i sposobnost razmatranja.
- Važnost: odgovara li materijal interesima učenika? Obraduje li temu ili problematiku koje učenici smatraju bitnim? Mogu li povezati sadržaj sa svojim stavovima ili iskustvom?
- Načelo ne-indoktrinacije ili pluralizam perspektiva: prikazuju li materijali različite perspektive? Izbjegavaju li zamku indoktriniranja učenika – u bilo kojem smjeru razmišljanja, razmatranja ili interesa (vidi Prvi dio, Poglavlje 3, Odlomak 5: Profesionalna etika nastavnika koji vode nastavni proces obrazovanja za demokratiju i ljudska prava)?

Postupak s materijalima koje su proizveli učenici

Pisani materijali, slike, itd.: nastavnik ih može proučiti prije ili nakon nastave i odlučiti šta poduzeti.

Usmena aktivnost učenika bitno je zahtjevniji zadatak za nastavnika jer mora spontano reagovati i vrlo često improvizirati (vidi Treći dio, Poglavlje 1, Učilo 3: Vođenje plenarnih sjednica).

Poglavlje 3

Razumijevanje politike

1. Uvod: šta učenici moraju naučiti?

Cilj obrazovanja za demokratiju i ljudska prava je omogućavanje učestvovanja učenika u procesima političkog odlučivanja koji utiču na njihove interese i zajednicu u cjelini.

Mogu aktivno djelovati tek onda kada sam se odlučio, odnosno kada znam šta želim. Objašnjeno nešto više analitičkim pojmovima, morao sam prepoznati i prioriterizirati svoje interese ili sam trebao procijeniti neku temu, sukob ili problem i odlučiti koji pravac djelovanja podržavam. Procjena zahtijeva razumijevanje, a razumijevanje zahtijeva kvalitetne informacije.

Učenici bi zato trebali razumjeti važne političke teme – kako zbog njih samih (učenje „o“ politici), tako i zbog sticanja sposobnosti koje im omogućavaju nezavisno djelovanje u poduzimanju potrebnih koraka: prikupljanje informacija, analiza i razumijevanje političkog pitanja ili problema, te procjena. Navedeno omogućava mladom Građaninu učestvovanje i aktivno djelovanje (učenje „za“ demokratsko učestvovanje).

2. Zadatak i ključna pitanja za razumijevanje politike

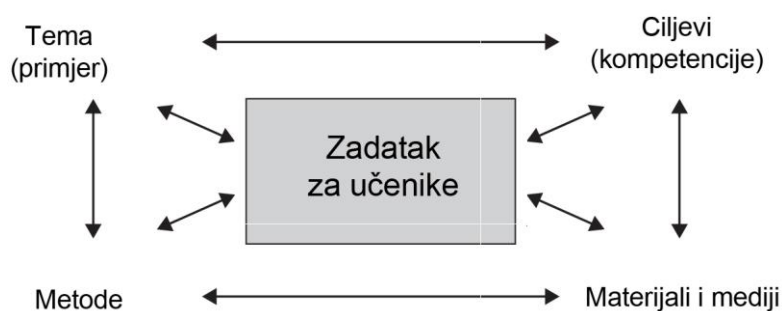
2.1 Zadatak za nastavnike kroz nastavni proces

obrazovanja za demokartiju i ljudska prava

U svim područjima nastave i učenja, ne samo kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, učenici najbolje shvataju kompleksne teme proučavajući dobro izabrane primjere. Priručnici za učitelje u ovom izdanju obrazovanja za demokratiju i ljudska prava za osnovni, te niži i viši srednjoškolski nivo (Priručnici II-V) slijede to načelo u svakom poglavlju i prikazuju različite moguće pristupe. Priručnici također pokazuju da ti primjeri mogu biti iz konteksta upravljanja školama ili s bilo kojeg nivoa političkog odlučivanjau zavisnosti od starosti učenika, dostupnom materijalu i očekivanom ishodu učenja.

Ti primjeri se u osnovi mogu svrstati u dvije kategorije – analiza političkog problema ili teme, ili analiza procesa političkog odlučivanja. Nastavnik treba odlučiti koji su primjeri odgovarajući i pojasniti koji je materijal već dostupan ili može biti dostupan.

Zadatak nastavnika obrazovanja za demokratiju i ljudska prava je povezati sljedeće elemente u planiranju slijeda lekcija o politici:

Planiranje lekcije nemoguće je bez razmišljanja o svim ovim elementima nastave učenja i povezivanja istih. Promjena jedne pozicije uticat će na druge. S druge strane, tema se može zamijeniti u svrhu ostvarenja određenog cilja i obrnuto.

2.2 Ključna pitanja

- Za šta bi moji učenici trebali biti sposobni nakon ove nastavne jedinice? Šta bi trebali razumjeti i biti u stanju objasniti drugima i koje bi kriterije trebali primijeniti u procjeni određenog političkog pitanja?
- Na koji način mogu procijeniti razvoj njihovih sposobnosti?
- Na koji način se učenici mogu osloniti na svoje iskustvo u svakodnevici ili u školi da bi razumjeli politiku?
- Kako moji učenici percipiraju političko odlučivanje?
- U kojoj su mjeri moji učenici svjesni svojih interesa?
- Koje trenutne teme utiču na moje učenike?
- Koje trenutne teme mogu razumjeti moji učenici?
- Jesu li te teme povezane s upravljanjem školom ili s politikom na lokalnom, regionalnom, nacionalnom ili internacionalnom nivou?
- Kako mogu potaknuti svoje učenike na učestvovanje u izboru teme?
- Koja ću nastavna učila ili materijale izabrati za predstavljanje različitih mišljenja o temi?
- Koje ću zadatke dati učenicima da odrade samostalno?
- Koje inpute mogu dati učenicima?
- Koje ključne koncepte moji učenici mogu primijeniti na određenu temu?
- Kakva mišljenja na određenu temu očekujem od svojih učenika?
- Koje je moje mišljenje? Koji kriteriji su mi bili prioritetni u vlastitoj procjeni?
- Kako ću osigurati da moji učenici ne budu pod pretjeranim utjecajem mojih nastojanja da usvoje moje mišljenje?
- Na koji način moji učenici mogu aktivno djelovati?

Razumijevanje politike

Radni materijal 1: Kako mogu obraditi politiku u svojoj nastavi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava?

Učenici bi kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava trebali naučiti kako razumjeti politiku. No, šta je politika? Šta čini temu političkom? Sljedeći primjer može poslužiti kao uvod.

Primjer slučaja

Gradić u ruralnom području ima školu koju pohađaju ne samo učenici iz tog gradića, već i oni koji žive do 20 km udaljenosti. Ti učenici koriste organizovani prijevoz autobusom od svojih domova do škole. Lokalna uprava pomaže porodicama s nižim dohotkom, posebno ako imaju dvoje ili više djece u školi. Porodice dobijaju nižu cijenu karte. Njima je karta subvencionirana od 25% do 75%.

Ekonomska kriza prouzrokovala je značajan pad poreznih prihoda. Predstavnici lokalne uprave sada raspravljaju o smanjivanju potrošnje da bi se što je više moguće izbjeglo finansiranje uzimanjem kredita. Neki uticajni političari i komentatori su predložili smanjivanje pomoći za autobuski prijevoz učenika ili čak potpuno ukidanje iste. Njihov je stav da su rezovi u potrošnji značajni, no da su istovremeno usmjereni na porodice koje bi minimalno osjetile razliku. No, mnogi se roditelji ne slažu s tim mišljenjem i ne žele promjenu sistema pomoći za porodicu.

Ova priča je fiktivna, no vjerovatno prilično uobičajena za rasprave o smanjivanju javne potrošnje u doba recesije. Koji su politički elementi u ovoj priči?

Trodimenzionalni model politike

Moguće su različite definicije koncepta politike. Definicija koja je uobičajena i korisna za učenje i nastavni proces primjenjuje trodimenzionalni model politike: teme, odluke i institucije.

Dimenzija političkih tema: u politici ljudi zagovaraju svoje interese ili načine prepoznavanja i rješavanja problema ili dilema. U cilju izražavanja kolektivnih interesa ljudi se ponekad organizuju u grupe. Rasprave i kontraverze su uobičajene u politici, one odražavaju različite interese i mišljenja u pluralističkom društvu i nema razloga za strah ako se rješavaju mirnim putem.

Dimenzija političkog odlučivanja: problemi u politici su neodgodivi, oni utiču na interese zajednice kao cjeline ili velike grupe ljudi. Zahtijevaju aktivno djelovanje, tako da svaka rasprava mora dovesti do odluke s posljedičnom akcijom.

Institucionalna dimenzija politike odnosi se na okvir u kom se politika odvija. Koja je moć data kome? Kako se održavaju izbori? Kako se pripremaju zakoni? Koja prava ima opozicija u parlamentu? Kako pojedinci i interesne grupe utiču na te političke procese? Zbog toga, ova dimenzija uključuje ustav, pravila i zakone koji definišu načine mirnog bavljenja političkim temama u demokratskim procesima odlučivanja. Širi koncept također uključuje dimenziju kulture, vrijednosti i stavove koji upravljaju političkim ponašanjem građana.

Ključna pitanja iz tri političke perspektive

Tri dimenzije daju nam pogled na politiku iz različitih perspektiva. To pomaže uvođenju reda u nerijetku kompleksnost političkih tema. Svaka od ove tri političke perspektive vodi do zanimljivih ključnih pitanja. Ovdje postavljena pitanja služe kao primjer i trebala bi biti prilagođena slučaju koji se razmatra.

Dimenzija političkih tema

Koji se problem mora riješiti?

Ko je uključen? Koje ciljeve ili interese uključene strane zastupaju?

Koja su ljudska prava u pitanju?

Koja su Rješenja predložena ili se raspravljaju da bi se riješio problem?

Dimenzija političkog odlučivanja

Ko učestvuje u procesu odlučivanja?

Ko se slaže ili ne slaže međusobno?

Koliko mogu različiti učesnici uticati na konačnu odluku?

Ko ima veću, a ko manju moć?

Ko ima veće ili manje šanse za stvaranje većine?

Institucionalna dimenzija (okvir)

Koja su ključna načela iz Ustava ili zakonodavstva relevantna ili se primjenjuju?

Koji su relevantni međunarodni i/ili regionalni standardi u području ljudskih prava?

Koje su političke institucije uključene i koja je njihova moć u odlučivanju?

Koji se zakoni i pravna načela trebaju primijeniti?

Odgovori

Opasnost povećanja javnog duga u vrijeme ekonomske krize

Lokalni političari: izbjegavanje kredita smanjenjem javne potrošnje

Porodice s niskim dohotkom: nastavak pomoći za porodice kojima je potrebna

Jednakost i nediskriminacija

Pravo na obrazovanje

Pravo na socijalnu sigurnost
Smanjivanje ili ukidanje pomoći za prijevoz školskim autobusom

Političari	Medijski komentatori	Porodice
Saglasnost u predlaganju rezova na porodičnu pomoć		Suprotstavljanje rezovima
Direktan pristup članovima lokalne uprave		Mogu pronaći podršku među sugrađanima i u medijima
Zavisni. Priča ne daje odgovor na ovo pitanje.		
Političari mogu prilično jednostavno pronaći većinu u parlamentu. No, ako je odluka nepopularna, mogli bi izgubiti podršku na sljedećim izborima i zato trebaju biti pažljivi.		

Sistem provjera i ravnoteža, vladavina prava, socijalna sigurnost, sloboda medija, sloboda izražavanja (roditelji)

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948.), Evropska konvencija o ljudskim pravima (1950.), Konvencija o pravima djeteta (1989.)

Gradsko / općinsko vijeće kao zakonodavac

Priča ne daje tu informaciju, no ovo je standardno pitanje koje uvijek treba biti uključeno

Kako ova analiza podržava obrazovanje za demokratiju i ljudska prava?

Strukturirana i sistemska analiza političke teme pomaže nastavniku u pripremi nastave obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, a učenicima u razumijevanju politike.

Nastavnik:

- treba odlučiti hoće li se fokusirati na samo jednu dimenziju koristeći priču poput ove u cilju ukazivanja na funkcionisanje političkih institucija, političko odlučivanje ili odgovore na pitanje šta je politička tema i kako se može riješiti;
- može iskoristiti ovu priču kao igru odlučivanja u kojoj učenici igraju različite uloge i pregovaraju o rješenju;
- razvija vještinu prepoznavanja odgovarajućih materijala o aktuelnim temama u medijima.

Učenici:

- razvijaju sposobnosti razumijevanja i izbora informacija o političkim temama, procesima odlučivanja i političkim institucijama;
- uče postavljati pitanja koja usmjeravaju njihovu analizu;
- uče se baviti složenim temama fokusirajući se na pojedine dijelove i analizirajući ih iz različitih perspektiva.

Razumijevanje politike

Radni materijal 2: Kako mogu podržati svoje učenike u razmatranju političkih tema?

Glavni cilj obrazovanja za demokratiju i ljudska prava je omogućiti učenicima učestvovanje u njihovoj zajednici i u politici. Da bi aktivno djelovali na taj način učenici moraju znati šta žele postići jer su ciljevi i strategije političke participacije zasnovani na analizi i procjeni.

Slijedom toga, kako nastavnici obrazovanja za demokratiju i ljudska prava mogu podržati svoje učenike u procjeni političkih tema? Učenici neprestano emocionalno ili intuitivno razmatraju teme i odluke. No, kako mogu razviti studiozniji pristup političkom razmatranju?

Koji su odgovarajući kriteriji za političko razmatranje?

Ista (prethodno prikazana) priča se koristi kao primjer za demonstriranje kako se kriteriji političkog razmatranja mogu suprotstavljati ili balansirati. Koristeći istu priču dva radna materijala pokazuju kako se politička tema može proučavati iz različitih uglova. Političko razmatranje se usmjerava na dimenziju političkih tema (vidi prethodni Radni materijal) analizirajući je detaljnije.

Primjer slučaja

Gradić u ruralnom području ima školu koju pohađaju ne samo učenici iz tog gradića, već i učenici koji žive do 20 km udaljenosti. Oni koriste prijevoz autobusom od svojih domova do škole. Lokalna uprava pomaže porodicama s nižim dohotkom, posebno ako imaju dvoje ili više djece u školi. Porodice dobijaju nižu cijenu karte. Njima je karta subvencionirana od 25% do 75%.

Ekonomska kriza prouzrokovala je značajan pad poreznih prihoda. Predstavnici lokalne uprave sada raspravljaju o smanjivanju potrošnje da bi se što je više moguće izbjeglo finansiranje uzimanjem kredita. Neki su uticajni političari i komentatori predložili smanjivanje pomoći za autobuski prijevoz učenika ili čak potpuno ukidanje iste. Njihov je stav da su rezovi u potrošnji značajni i da su istovremeno usmjereni na porodice koje bi minimalno osjetile razliku. No, mnogi se roditelji ne slažu s tim mišljenjem i ne žele promjenu sistema pomoći za porodice.

Ova je priča fiktivna, no vjerovatno prilično uobičajena za rasprave o smanjivanju javne potrošnje u doba recesije. Kako se ovaj problem treba sagledati?

Lokalna uprava mora pokušati ostvariti dva istovremeno teško ostvariva cilja.

1. Porodice sa niskim dohotkom trebaju pomoć što ukazuje da je određeni dio budžeta rezervisan za olakšice za porodice.
2. Uprava mora riješiti problem opadajućih poreznih prihoda u vrijeme recesije, a time se javlja pitanje u kojoj mjeri potrošnja, uključujući porodične olakšice, treba biti smanjena.

Navedeni ciljevi su u neskladu budući da se njihovo ostvarenje međusobno isključuje. Dok prvi zahtijeva potrošnju, drugi zahtijeva štednju. Finansiranje zaduživanjem kao moguć izlaz ima ozbiljne neželjene posljedice. Pruža kratkotrajno olakšanje, no otplaćivanje kamata i glavnice u pravilu stavlja teret na javne finansije. Osim toga, finansiranje zaduživanjem može doprinijeti inflaciji.

Dva osnovna kriterija za razmatranje političkih odluka

U demokratskoj državi mogućnosti odlučivanja procjenjuju ne samo politički lideri nego i građani. Samo u takvom uređenju građani mogu podržati ili se suprotstaviti odlukama vladajućih.

Političko razmatranje možemo zamisliti kao proces konstruktivističkog razmišljanja koje liči na raspravu sa samim sobom. Različiti govornici unutar nas samih predlažu različite vrijednosti ili načela koja dovode do različitih odluka. Pojedinaac je poput suca koji sluša sve govornike, vaga i prioritizira njihove argumente i onda donosi presudu koja otvara put aktivnom djelovanju. Idealnu raspravu unutar nas samih o političkoj temi porodičnih povlastica možemo zamisliti na sljedeći način.

Prvi govornik

Naša zajednica je posvećena ljudskim pravima i integrisala je mnoga ljudska prava u naš ustav. Ona uključuju pravo na obrazovanje³⁴ i odgovarajući životni standard.³⁵ Porodice ponajviše uživaju zaštitu države. Porodice služe društvu kao cjelini kroz preuzimanje odgovornosti za odgajanje mladih generacija. Stoga smo obavezni brinuti o njima a posebno o porodicama s niskim dohotkom. Slijedom toga zahtijevam da se olakšice za školski autobus ne mijenjaju.

Drugi govornik

Preuzimanje odgovornosti za zajednicu znači da moramo utvrditi probleme i opasnosti koje nam prijete i osigurati njihovo rješavanje. Srednjoročno, ne možemo potrošiti više no što zarađujemo. Ako nam porezni prihodi padaju, isto se mora dogoditi i s našom potrošnjom. Činimo porodicama uslugu ako finansiramo njihove olakšice uzimanjem kredita. No, svi će oni, posebno njihova djeca, morati otplatiti svoj dio uvećan za kamate. Učinkovito rješenje našeg finansijskog problema poslužiti će svima. Stoga zahtijevam smanjivanje potrošnje do nivoa koji omogućava izbjegavanje kredita i tražim da i porodice daju svoj doprinos.

Više govornika može preuzeti „unutarnju govornicu“ izražavajući daljnja stajališta. Treći govornik može na primjer razmotriti željeni i neželjeni dugoročni uticaj odluke na održivost. Koji je uticaj na planetu, interese i životne uslove sljedeće generacije, na ekonomski rast ili na društvene grupe na dnu socijalne tabele?

Dvije osnovne perspektive političkog razmatranja

Prva dva govornika su se zalagala za različita razumijevanja odgovornosti. Definicija odgovornosti prvog govornika bila je normativna, zasnovana na sistemu vrijednosti ljudskih prava. Siromaštvo predstavlja ozbiljno narušavanje ljudskog dostojanstva i stoga država ne smije smanjiti podršku porodicama s niskim dohotkom. Definicija odgovornosti drugog govornika nije bila zasnovana na vrijednostima već na namjeri. Potrebno je učinkovito rješenje hitnog problema i tabui koji odvlače pažnju od prioriteta nisu prihvatljivi.

Razmatrajući dugoročne posljedice odluke treći se govornik bavi aspektima koje su naveli prethodna dva govornika.

Jednostavno rečeno, ljudi žele da ih vlast tretira humano i da imaju pravo glasa o vođenju zemlje (prvi govornik), a žele i učinkovito i kvalitetno vladanje (drugi govornik).

Rasprave mogu dovesti u slijepu ulicu ako se govornici oslanjaju na različite referentne tačke kao što su vrijednosti i svrha. Oba su gledišta opravdana na svoj način no teško se mogu sastati ako se ne povežu proesudom.

Političko razmatranje u nastavi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava

U školi učenici primjenjuju svoja prava na slobodu misli i uvjerenja.³⁶ Stoga su učenici koji su pažljivo saslušali svoju „unutrašnju raspravu“ slobodni u odlučivanju. Nastavnik ne bi trebao intervenisati kao sljedeći govornik u tom procesu procjenjivanja i time navoditi učenikovo mišljenje na „ispravnu“ odluku,³⁷ u demokratskoj politici niko nema apsolutne standarde razmatranja u cilju definisanja ispravne odluke. Posebno nastavnik ne bi trebao moralizirati ili siliti učenike da aktivno djeluju na određeni način ili da djeluju uopće. Ta je odluka na učenicima, ne na nastavniku.

³⁴ Protokol Evropske konvencije o ljudskim pravima (20. marta 1952.), član 2.

³⁵ Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (10. decembra 1948.), član 25.

³⁶ Konvencija o pravima djeteta (20. novembra 1989.), član 13., 14; Evropska konvencija o ljudskim pravima (4. novembra 1950.), član 9. i 10.

³⁷ Vidi Radni materijal o profesionalnoj etici nastavnika Obrazovanja za ljudska prava i demokratiju u ovom priručniku.

Učenici su dakle slobodni u svom izboru kriterija. Trebali bi ih biti svjesni kada izražavaju svoju političku procjenu. To je veliki korak unaprijed u poređenju sa presudama zasnovanim na emocijama ili intuiciji („dobro” ili „loše”). Na naprednijem nivou mogu dati razloge za svoj izbor kriterija.

U svakom slučaju učenici trebaju shvatiti da se u politici odluke moraju donijeti, te da je i sam čin nedonošenja odluke zapravo također odlučivanje. Stoga nije dovoljno da učenici slušaju svoju unutrašnju raspravu i otpuste svoje govornike bez samog finaliziranja odluke. Kod razmatranja suprotstavljenih ciljeva učenici u osnovi trebaju:

- prioritizirati odnosno odlučiti zadržavaju li porodične olakšice ili usvajaju politiku rezanja javne potrošnje;
- pronaći kompromis: u ovom slučaju to bi značilo blaže rezove porodičnih olakšica i umjerena kreditna potrošnja; pažljivije razmatranje o načinu trošenja smanjenog budžeta na način da oni koji najviše trebaju i dalje dobiju pomoć daje tehničkim detaljima novi značaj u svjetlu ljudskih prava.

Različiti metodi, no ne i svi, podržavaju učenike u pažljivom razmatranju pitanja političkog prosuđivanja. To uključuje:

- plenarne sjednice – kritičko razmatranje, rasprave i pregovaranje
- pisani radovi uz povratne informacije nastavnika
- iskustveno učenje nakon kojega slijedi izvještavanje i rasprava

Teme koje nastavnik izabere trebale bi omogućiti uvjerljiv izbor kontraverznih stavova i biti u domenu učenika, odnosno ne pretjerano komplikovane. Aktuelne teme bude interes učenika, no zahtjevnije su jer su i nastavnici i učenici u njima pioniri.

Poglavlje 4

Upravljanje procesima učenja i određivanje oblika nastavnog procesa

1. Uvod

Pokretanje i podsticanje procesa učenja kod učenika jedan je od najfascinantnijih zadataka naše profesije. Bez dovoljno jasne predstave o tome kako se ti procesi trebaju odvijati da bi se postigli utvrđeni ciljevi učenja, nemoguće je primjereno planirati oblike i okvire podučavanja, nastavnih aktivnosti, zadataka i načina rada. Unutar obrazovanja za demokratiju i ljudska prava ti metodi mogu biti vrlo raznoliki i ko god posveti dovoljno vremena i truda preispitivanju načina na koji pojedini učenici mogu nešto najbolje naučiti, razvit će se, vremenom, u stručnjaka o učenju.

2. Zadatak i ključna pitanja za upravljanje procesima učenja i određivanje oblika nastavnog procesa

2.1 Zadatak

Pokretanje i podsticanje procesa učenja kod djece jedan je od najfascinantnijih zadataka naše profesije – no istovremeno i jedan od najzahtjevnijih!

Nastavnikova razmišljanja i ideje o procesima učenja čine ujedno i okosnicu cjelokupnog planiranja. Bez dovoljno jasne predstave o tome kako se ti procesi trebaju odvijati da bi se postigli utvrđeni ciljevi učenja, nemoguće je primjereno planirati oblike i okvire podučavanja, nastavnih aktivnosti, zadataka i načina rada.

Pronalaženje odgovora na pitanje na koji način pojedini učenici mogu nešto najbolje naučiti, zahtijeva mnogo vremena i nerijetko je vrlo teško. No, ko god tom pitanju posveti dovoljno vremena i truda, raspravi ga s učenicima, te na kraju procijeni i razmotri sakupljena iskustva, vremenom će postati stručnjak o učenju. Proces učenja su kompleksni, i njihov uspjeh i usavršavanje zavisi od mnogih faktora.

2.2 Ključna pitanja

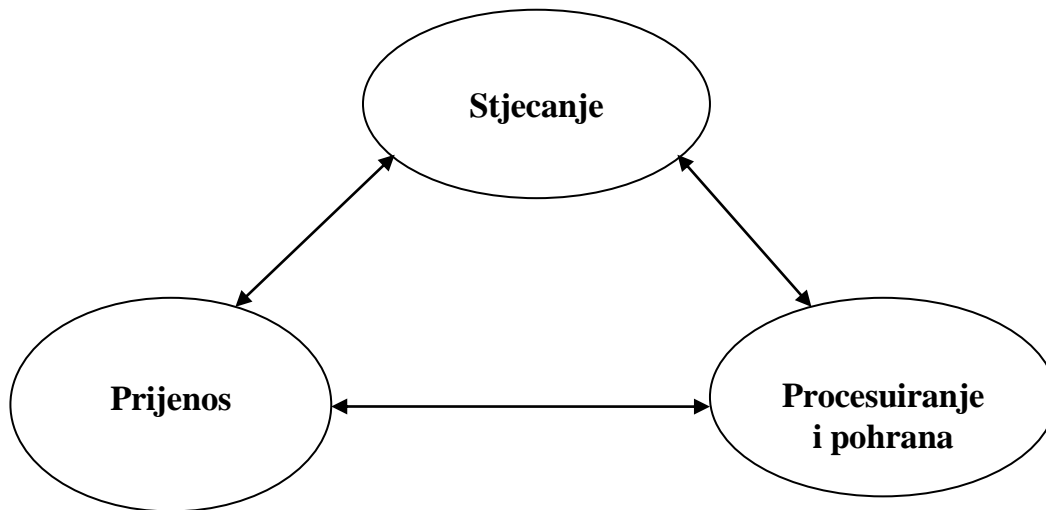
- Koji procesi učenja će omogućiti učenicima da postignu ciljeve?
- Kako mogu osposobiti učenike da u potpunosti usvoje (steknu), razumiju (procesuiraju) i zapamte (pohrane) novu informaciju?
- Podstiče li odabrani nastavni oblik učenike da primjenjuju svoje novostečeno znanje i vještine u daljnjim zadacima?
- Stavlja li planirani nastavni okvir ili jedinka primarno težište na sticanje, procesuiranje i pohranu informacija ili na njihov prijenos?
- Jesam li u planiranju nastavne jedinice uzeo u obzir bitne aspekte (idealne uslove učenja)?
- Je li glavni cilj procesa učenja oblikovanje struktura značenja, sticanje vještina ili razvoj stavova, i jesam li odabrao prikladne oblike nastave i učenja za postizanje tih ciljeva?
  - > aktivnostima (učenici su aktivni, nešto proizvode ili oblikuju, itd.)?
  - > razmišljanjem (mentalnim eksperimentisanjem, “stvaranjem” novih spoznaja)?

- > Posmatranjem?
- > usmenim izlaganjem (predavanje, pripovjedaње, itd.)?
- > instruisanjem, podrškom i saradnjom?
- > raspravama i debatama?
- > pismenom obradom (izvještaji, dnevници učenja, itd.)?
- > upotrebom medija?
- > specifičnim primjerima iz stvarnog života i iskustvom?
- > eksperimentima, primjenom u praksi?

Upravljanje procesima učenja i određivanje oblika nastavnog procesa

Radni materijal 1: Tri faze procesa učenja

U svakom procesu učenja možemo razlikovati tri usko povezane faze koje se međusobno podržavaju.

Sticanje informacija

Pitanja o sticanju informacija kod učenika

Predznanje

Kako učenici mogu (re)aktivirati svoje predznanje?

Postavljanje pitanja

Mogu li se učenici baviti s gradivom na način da i sami smišljaju pitanja?

Čula

Mogu li učenici koristiti sva čula pri sticanju novih informacija?

Uče li učenici tako da gledaju, vide, spoznaju, čuju, slušaju, osjećaju i doživljavaju, dodiruju, probaju, mirišu, itd.?

Ilustriranje (atraktivnije i šarenije predstavljanje gradiva)

Koriste li se ilustracije, modeli ili replike?

Procesuiranje i pohrana informacija

Procesuiranje i pohranjivanje

istraživanje, rješavanje problema, razumijevanje,
poimanje, sticanje, pamćenje,
zadržavanje, ponavljanje, automatiziranje

Pitanja o procesuiranju i pohrani informacija

Struktura

Jesu li sadržaji za učenje organizovani tako da prethodni koraci u učenju olakšavaju one koji slijede?

Referentne tačke

Mogu li učenici povezati nove informacije sa svojim predznanjem?

Stepen postignuća

Jesu li zadaci dovoljno zahtjevni i izazovni za pojedine učenike, no ipak rješivi?

Produbljivanje razumijevanja

Jesu li odabrani zadaci i okviri prikladni kako bi se utvrdilo i produbilo ono što je naučeno?

Evidencija

Vode li učenici evidenciju svojih rezultata (izvještaji, poster, bilješke, crteži, dijagrami, grube skice, itd.)?

Praksa

Imaju li učenici prilike praktikovati svoje novostečene sposobnosti i vještine u najrazličitijim mogućim kontekstima?

Intenzitet

Imaju li učenici dovoljno vremena i mogućnosti da temeljno obrade nove informacije i iskustva?

Zadržavamo li se dovoljno dugo na nekoj temi da učenicima omogućimo da je u potpunosti usvoje i razumiju?

Prijenos informacija

Učenje mora uvijek uključivati i mogućnost prijenosa informacija – kako bi se izbjegle negativne procjene procesa učenja poput „naučeno, no već zaboravljeno”, ili „poznato, no bez razumijevanja i promišljanja”, „jučer postignuto, danas zanemareno”, ili „naučeno, no ne i primijenjeno”.

Pitanja o prijenosu informacija

Svrha

Uvažavaju li i prepoznaju učenici svrhu onoga što su naučili?

Potvrda učinkovitosti (motivacija)

Jesu li se učenici na vlastitom iskustvu uvjerali u povezanost između uloženog truda i napredovanja u učenju? Uviđaju li učenici da su oni sami odgovorni za proširenje svog znanja, razumijevanja i vještina, odnosno da mogu nešto postići ulaganjem truda i rada u učenju?

Provjera

Provjeravaju li se i preispituju zaključci?

Nastavak učenja i unapređivanje nivoa znanja

Podstiče li izvršena nastavna jedinka interes učenika za daljnje učenje i unapređivanje znanja?

Zadržavaju li se emocionalno-motivirajući preduslovi za učenje koje slijedi?

Primjena

Dobijaju li svi učenici višestruke mogućnosti primjene naučenog? Jesu li svjesni na koje sve načine mogu iskoristiti svoje sposobnosti i postoje li ograničenja u primjeni njihovog znanja i vještina?

Upravljanje procesima učenja i određivanje oblika nastavnog procesa

Radni materijal 2: Zašto kreda i katedra nije dovoljno, “podučeno * nije i naučeno” i “naučeno * nije i primijenjeno u stvarnom životu”

Nastavnici koji slijede tradicionalne metode predavanja skloni su precjenjivanju učinka koji preneseni sadržaj ima na njihove učenike – što je „podučeno je i naučeno”. Takav način razmišljanja je posebno učestao na srednjoškolskom nivou, gdje su nastavnici suočeni s nastavnim planovima pretrpanim velikom količinom složenog sadržaja. Tada se čini primamljivim upotrijebiti način predavanja koji djeluje najbrže i najučinkovitije – nastavnik predaje, učenik sluša, te bi nastavnik historije, recimo, mogao pomisliti, „Sad sam završio 20. vijek.”

No uče li učenici slušajući predavanja? I jesu li zaista svi naučili ono što je nastavnik imao na umu – što je htio da nauče?

„Podučeno - naučeno”

Iz konstruktivističke perspektive odgovor na ta pitanja je negativan. „Podučeno - naučeno.” Učenje je individualan proces. Učenici doslovno konstruišu svoje individualne sisteme znanja. Povezuju ono što već znaju i razumiju s novom informacijom, koristeći koncepte, stvarajući ideje, prosuđujući na osnovu vlastitog iskustva, itd. U potrazi su za značenjem i logikom onoga što uče, određuju što je bitno i vrijedno pamćenja, a što nije, i može se zato zaboraviti.

Pritom, naravno, i griješe.

Iz tog razloga, nastavnik koji predaje pred razredom s 30 učenika trebao bi biti svjestan da se među njima istovremeno stvara 30 verzija tog istog predavanja te zatim integriše njihove sisteme značenja – kognitivne strukture, kako ih je nazvao Jerome Bruner, poznati profesor psihologije.

No, učenje nije samo konstrukcija značenja, već i dekonstrukcija grešaka. Mladi učenici, na primjer, mogu biti uvjereni da noć pada jer sunce zalazi, budući da je to upravo ono što vide. Nastavnici, naravno, opravdano pokušavaju ispraviti takav način razmišljanja. Sa stajališta učenika to je naporan, a ponekad i neugodan proces dekonstrukcije. Nastavnikovo predavanje stoga nekim učenicima može predstavljati tek usvajanje nove informacije, dok neki drugi postaju svjesni greške ili pogrešnog shvatanja koje se mora ispraviti.

Prema konstruktivističkom načinu razmišljanja moramo očekivati da će greške u logici i razmišljanju, kao i pogrešno shvatanje informacija biti pravilo, a ne izuzetak – ne samo kod naših učenika, već i kod nas samih.

Revizija naših kognitivnih struktura je zbog toga puno složenija od jednostavne izmjene „starog znanja” s „novim”, koju nastavnik ostvaruje tako da taj sadržaj „saopšti učenicima”. Štaviše, to je proces koji se odvija kroz duži vremenski period, tokom kog se suprostavljeni okviri ideja i pojmova međusobno takmiče – i učenici su ti koji preuzimaju težak zadatak dekonstrukcije, a ne nastavnik.

“Naučeno * primijenjeno u stvarnom životu”

Nastavnici koji nastoje ispraviti greške učenika, uvidjet će da često nije dovoljno samo „saopštiti” im šta je „ispravno”. Suočeni su sa sljedećim problemima:

- Učenici ostavljaju utisak da ne „slušaju”: kako se nositi s problemom da učenici često ne mijenjaju pogrešne predstave nakon što su podučeni ispravnim činjenicama, konceptima, itd.?
- „Učenici uče poput papagaja”: kako se nositi s problemom da školski sadržaji koegzistiraju uz sferu naivnih koncepata – uključujući pogrešnu logiku i predstave koje proizilaze iz neispravnih informacija, prisutnih u svakodnevnom životu učenika – a učenici ih međusobno ne povezuju? Upamte školske sadržaje za testove „poput papagaja”, a zatim ih zaborave.

Svakom nastavniku su ti problemi poznati. Da bi ih savladao, čak ni konstruktivističko učenje nije dovoljno. Učenici moraju učiniti nešto s onim što su naučili – moraju to znanje primijeniti. Za nastavnika to znači, na primjer:

- nema predavanja bez popratnih zadataka;
- slušanje ideja i zaključaka učenika, na primjer kroz njihove prezentacije, kako bi se procijenio proces i postignuća u učenju;
- učiniti učenike odgovornim za svoj napredak, na primjer u okviru iskustvenog učenja;
- uvažavanje povratnih informacija učenika: šta mi se učinilo posebno važnim je... najbolje učim kad...

Zadatak nastavnika je da učenicima ponude odgovarajuće mogućnosti učenja, te da zajedno s njima procjene i ustanove šta dobro funkcioniše, a šta ne. Konstruktivističko učenje, uključujući dekonstrukciju i popratne zadatke primjene, zahtijeva vremena. Stoga nastavnik – možda zajedno s učenicima – mora izabrati u koje se gradivo isplati uložiti više vremena. „Čini manje, no učini to dobro.”

Upravljanje procesima učenja i određivanje oblika nastavnog procesa

Radni materijal 3: Odabir primjerenih oblika učenja i nastavnog procesa

Odabirom određenog oblika načina predavanja odlučuje se na koji način treba osmisliti i organizovati nastavne jedinice i okruženje. To nameće pitanja poput koje različite oblike predavanja, učenja i društvene interakcije treba uključiti i međusobno kombinovati, kako prikladno tempirati korake u učenju i odabrati nastavna sredstva. Sljedeći popis pitanja može pomoći u procesu odabira:

- Koji oblici predavanja podržavaju zamišljene procese učenja?
- Koje će oblike društvene interakcije izabrati?
- Kakvu strukturu i ritam će izabrati za odvijanje nastave?
- Do koje mjere mogu učenici učestvovati u planiranju nastave i oblika predavanja?
- Koji pristupi predavanja su izvedivi s obzirom na postojeći okvir vanjskih uslova?
- Koji metodi i stilovi predavanja mi posebno dobro leže?
- Šta još zajedno s učenicima mogu učiniti za stvaranje pozitivne nastavne atmosfere?
- Odnosi li se pristup predavanja primjereno prema oba spola?
- Podstiče li nastava saradnju u učionici?
- Je li osiguran slobodni prostor (područja ili uglovi učionice) gdje se pojedini učenici ili grupe mogu povući?
- Je li učionica baš uvijek najbolje mjesto za učenje? Jesu li dostupne specijalizovane učionice za posebne oblike nastavnog rada? Mogu li izleti ili istraživanja biti od koristi?
- Koliko slobode mogu pružiti učenicima; kako mogu procijeniti njihove sposobnosti?
- Trebaju li svi učenici učiti na isti predodređeni način? Je li moj pristup podučavanju individualiziran i dovoljno fleksibilan da udovolji različitim potrebama, brzinama i sposobnostima učenja?
- Može li se učenicima ponuditi izbor različitih procedura?
- Kakve domaće zadaće imam u planu?
- Koji su odgovarajući oblici društvene interakcije s obzirom na uslove, ciljeve, sadržaje i procese učenja (individualan rad, rad u parovima, malim ili velikim grupama)?

Upravljanje procesima učenja i određivanje oblika nastavnog procesa

Radni materijal 4: Pet osnovnih oblika nastave i učenja

Ovih pet metodičkih pristupa opisuju, takoreći, pet idealnih tipova okvira za interakciju između nastavnika i učenika.

Svaki od tih pristupa dozvoljava, ili zahtijeva, da nastavnici i učenici jedni na druge reaguju i sarađuju na najrazličitije načine.

Svrstani su u skalu koja započinje klasičnim oblikom nastave usmjerene na nastavnika (direktno predavanje), te se nastavlja oblicima predavanja koji su sve izraženije usmjereni na učenike.

Ne tvrdimo da bi se pristupi usmjereni na nastavnike trebali u potpunosti zamijeniti pristupima s učenikom u fokusu. Naprotiv, htjeli bismo ukazati da je te oblike potrebno kombinovati, te da bi se, dugoročno, trebao učiniti korak naprijed prema oblicima učenja i predavanja usmjerenijim na učenike.

Neupućenom bi se posmatraču mogao omaknuti utisak da nastava usmjerena na učenika znači sve veću lijenost od strane nastavnika. No, to nije tako. Uloga učitelja se mijenja, kao što ćemo i detaljno objasniti, no pomiče se s direktne aktivnosti u učionici na pažljivo pripremanje, asistiranje i nadgledanje, i moglo bi se reći da se u tom procesu povećava, a ne umanjuje.

Učenici koji trebaju naučiti kako učiti bi u idealnim uslovima trebali imati podršku svih svojih nastavnika iz svih svojih predmeta. Za projekat ove veličine nije dovoljno da se u metodičku monotoniju neprekidnog ponavljanja “direktnog predavanja”, koje učenike osuđuje na rutinsko učenje, uvede tek pokoji drugačiji oblik učenja.

Osnovni oblici učenja i predavanja prikazani ovdje su:

- direktno predavanje;
- predavanja vođeno otkrivanjem (razredna rasprava);
- otvoreno učenje;
- individualno predavanje;
- učenje kroz projekte.

Oblik učenja i predavanja	Aktivnosti	Karakteristična obilježja
Direktno predavanje	Pripovjedanje, predavanje, čitanje pred razredom, izvještaji, izlaganje, pokazivanje, predstavljanje, predavanja kroz primjere, demonstriranje	<ul style="list-style-type: none"> – Nastavnik može direktno predavati nastavno gradivo, u zavisnosti od postojeće situacije u razredu, reakcije učenika su neposredno vidljive. – Svi učenici trebaju postići isti cilj – u istom vremenskom periodu, istom prostoru i okruženju, istom metodom, i istim sredstvima. – Predodređeno nastavno gradivo se prenosi na učenike.
predavanja vođena otkrivanjem (razredna rasprava)	Dijalog, pitanja, impulsi, podsticaj, usmjeravanje, podrška	<ul style="list-style-type: none"> – Interakcija nastavnikovih izlaganja i podsticaja s jedne, i doprinosa učenika s druge strane.

<p>Otvoreno učenje</p>	<p>Nastavnik: savjet, posredovanje, podrška Učenici: odabir, planiranje, postavljanje pitanja, otkrivanje, istraživanje, skiciranje, dizajniranje, analiziranje, razmišljanje, provjera</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Učenici mogu učestvovati u donošenju odluka. – Interesi, potrebe i inicijative učenika su visoko na listi prioriteta. – Nastavno okruženje podstiče učeničke aktivnosti (fleksibilna raspodjela učionice i prostora, velika raznolikost nastavnih materijala, kutak za eksperimentiranje, slikanje, itd.). – Otvorena organizacija nastavnog ambijenta. – Učenicima je na biranje ponuđen širok raspon tema i materijala. – Uključeni su vannastavni okviri. – Slobodan izbor nastavnih aktivnosti. – Individualan rad, rad u paru ili u grupama. – Otvoreno učenje uključuje samoodređenje, ličnu odgovornost, istraživanje, spontanost, usmjerenost na kontekst.
<p>Individualno predavanje</p>	<p>Nastavnik: dijagnoza, usmjeravanje, instruiranje, podrška, savjet, informisanje, provjeravanje, nadgledanje, motivacija Učenici: odabir, modificiranje i razvoj radnog programa, čitanje, postignuće, preispitivanje i vrednovanje</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Okvir učenja i predavanja je usklađen sa potrebama učenika (određenih njihovim predznanjem, sposobnostima (vještinama i talentima), interesima, društvenom i porodičnom pozadinom, itd.). – Optimalno prilagođavanje svih elemenata procesa učenja potrebama i sposobnostima pojedinačnih učenika, što znači preduslova, ciljeva, procedura, metoda, vremena, medija i učila (multidimenzionalna specifikacija). – Didaktički materijali, medijska učila (kompjuter, software za učenje, video snimci, radni listovi, modeli, slike, udžbenici, itd.). – Individualno predavanje podstiče učinkovitost, ekonomičnu raspodjelu truda i vremena, sistematičan pristup, samostalnost i ličnu odgovornost.

<p>Učenje kroz projekte</p>	<p>Nastavnik: moderiranje, praćenje, savjeti, stimulisanje, podrška, organizovanje, koordiniranje Učenici: postavljanje ciljeva, saradnja, planiranje, raspravljanje, uzajamni sporazum, sakupljanje podataka i informacija, postavljanje pitanja, primjena, proučavanje, eksperimenti, testovi, modificiranje, dizajn, kreativnost, proizvodnja, provjera, vrednovanje</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Zajednički interesi, preokupacije i ciljevi učenika su ključni u odabiru tematike, pristupa i zadataka. – Polazišna tačka je (složeni) autentični problem, preuzet iz stvarnog života kakvim ga percipiraju učenici. – Prioritet je postizanje rezultata, i interdisciplinarni (kroskurikularni) pristup. – Učenici se podstiču da primjenjuju vlastita iskustva, učenje je povezano s prakticiranjem u stvarnom životu. – Dugoročni poduhvat koji se odvija kroz tipičan raspored etapa i faza (inicijativa – procjena interesa i potreba – postavljanje ciljeva – utvrđivanje granica, odnosno izostavljanje ciljeva koje je nemoguće postići – nacrt projekta; planiranje – konačan raspored; izvršenje; osvrt i predviđanje predstojećih aktivnosti nakon projekta, provjeravanje i usavršavanje, vrednovanje). – Raspodjela zadataka: individualan rad, rad u paru, u malim i velikim grupama; saradnja. – Učenici posjećuju lokacije van škole, i savjetuju se s roditeljima i/ili stručnjacima. – Rad na projektu podržava samostalnost i učenje otkrivanjem, lično i praktično iskustvo, te društvenu interakciju. – Učenje i predavanje podstiče učenike da aktivno djeluju.
------------------------------------	--	---

Poglavlje 5

Procjenjivanje učenika, nastavnika i škole

1. Uvod

Sa aspekta obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, šta vrijedi za sve oblike učenja i predavanja? Kako i zašto se rad učenika mora procijeniti? Je li procjenjivanje pošteno? Podržava li procjenjivanje samo učenje i proces učenja? U sklopu obrazovanja za demokratiju i ljudska prava ta pitanja se moraju temeljno obraditi iz više različitih razloga. Koje se sposobnosti mogu procijeniti? Koja je vrsta znanja od ključne važnosti? Je li neophodno napamet poznavati članove Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima ili znati sve o stvaranju pravnog sistema vlastite zemlje? Ovdje ne možemo ponuditi odgovor na ta pitanja jer smo svi – svjesno – usred rasprave na tu temu i niko (još) nema konačno rješenje. Budući da svaku vrstu učenja treba vrednovati s obzirom na njen uspjeh, htjeli bismo pažljivo raspraviti taj aspekt. Jedno od rješenja tog pitanja nalazi se u odabiru oblika procjenjivanja! Ukoliko nastavnici i učenici procjenjuju postignuća tokom, a ne nakon procesa učenja (formativno procjenjivanje), samo procjenjivanje će imati ulogu moderatora učenja i omogućiti bolja postignuća. Ovim poglavljem želimo doprinijeti širem razumijevanju pojma učenja predstavljajući potpuno nepristrasno raznolike pristupe. Ne radi se o tome treba li procjenjivanje uopće provoditi, već koje ćemo oblike koristiti, u kojoj fazi i s kojim specifičnim ciljevima. Slijedom toga postavljamo ova pitanja, isto kao što postavljamo pitanja o ispravnom odabiru nastavne metode: nije samo pitanje ispravne metode ono što je bitno, već koju i kada koristiti. Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava – kao što smo već ranije često napominjali – nije predmet. Znači mnogo više. To je koncept koji učestvuje u stvaranju atmosfere pogodne za nastavni proces i učenje. Pri procjeni postignuća i kvaliteta rada učenika u sklopu obrazovanja za demokratiju i ljudska prava ne testira se samo stečeno znanje, razvijene sposobnosti i stručnost u pojedinom predmetu. Ono uključuje i dinamične karakteristike kao što su stavovi, perceptivnost, kroskurikularne sposobnosti poput fleksibilnosti, komunikacije, interakcijskih vještina, argumentiranja, itd.. Procjenjivanje se stoga odvija u različitim dimenzijama. To vrijedi za sve predmete. Postoje također određeni elementi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava koje jednostavno nećemo moći, ili htjeti, procijeniti, kao što su vrijednosti i mišljenja, bez obzira što ih smatramo sastavnim dijelom niza sposobnosti koje bi htjeli usaditi svojim učenicima.

2. Zadatak i ključna pitanja za procjenjivanje učenika, nastavnika i škola

2.1 Zadatak

U procesu planiranja lekcija i nastavnih jedinka posebnu pažnju zahtijevaju pitanja kako kontrolisati i osigurati učnički napredak, kako ga prepoznati, te na koji način vrednovati rezultate učenja i nastavnih aktivnosti. Stoga je prije same provedbe lekcije neophodno isplanirati kako uspostaviti, razmotriti i poboljšati učinak i kvalitet podučavanja, te na koji način zabilježiti, analizirati, poboljšati i razmotriti rad učenika, kao i nastavne aktivnosti. Pritom je potrebno uzeti u obzir na osnovu kojih mjerila i instrumenata je moguće utvrditi u kolikoj mjeri su razred kao cjelina ili pojedinačni učenici ostvarili postavljene ciljeve, te na osnovu kojih kriterija će se – ukoliko je to potrebno – bazirati sistem ocjenjivanja.

U ovom poglavlju ćete saznati više o procjenjivanju učenika, nastavnika i škole kao cjeline.

2.2 Ključna pitanja

Proces učenja kod učenika:

- Kako prepoznati i procijeniti uspješnost učenja?
- Na koji način se primjenjuje samoprocjenjivanje i procjenjivanje od strane drugih?
- Kako mogu biti siguran da su učenici postigli zadate ciljeve?
- Jesu li učenici tokom procesa učenja redovno imali osjećaj da napreduju?
- Jesu li svjesni svog napretka?
- Pruža li moj način podučavanja jednake mogućnosti uspjeha i dječacima i djevojčicama?
- Posmatraju, kontrolišu i unapređuju li učenici svjesno svoje učenje i radne navike?
- Jesu li dobijali smjernice koje su im pomagale u učenju?
- Mogu li samostalno kontrolisati i procijeniti svoje navike učenja?
- Mogu li prepoznati navike učenja svojih razrednih kolega putem međusobnih evaluacija?
- Osvrću li se učenici pri samoprocjenjivanju i na vlastite ciljeve, standarde, kriterije ili potrebe?
- Primjećujem li napredak pojedinačnih učenika?
- Kako da prepoznam poteškoće u učenju kod pojedinačnih učenika?
- Na koji način posmatram društvenu interakciju u razredu?
- Kako bilježim svoja zapažanja i procjene pojedinačnih učenika i razreda kao cjeline?

Proces učenja kod nastavnika:

- Kako prepoznati i procijeniti uspješnost učenja?
- Na koji način se primjenjuje samoprocjenjivanje i procjenjivanje od strane drugih?
- Kako, kada i s kim preispitati svoj način podučavanja?
- Na koji način dozvoljavam učenicima da učestvuju?
- Kako povezujem uspjeh ili neuspjeh svojih učenika s vlastitim načinom predavanja?
- Kako prepoznajem svoj napredak kroz predavanja, te na koji način kao nastavnik učim?

Procjenjivanje učenika, nastavnika i škola

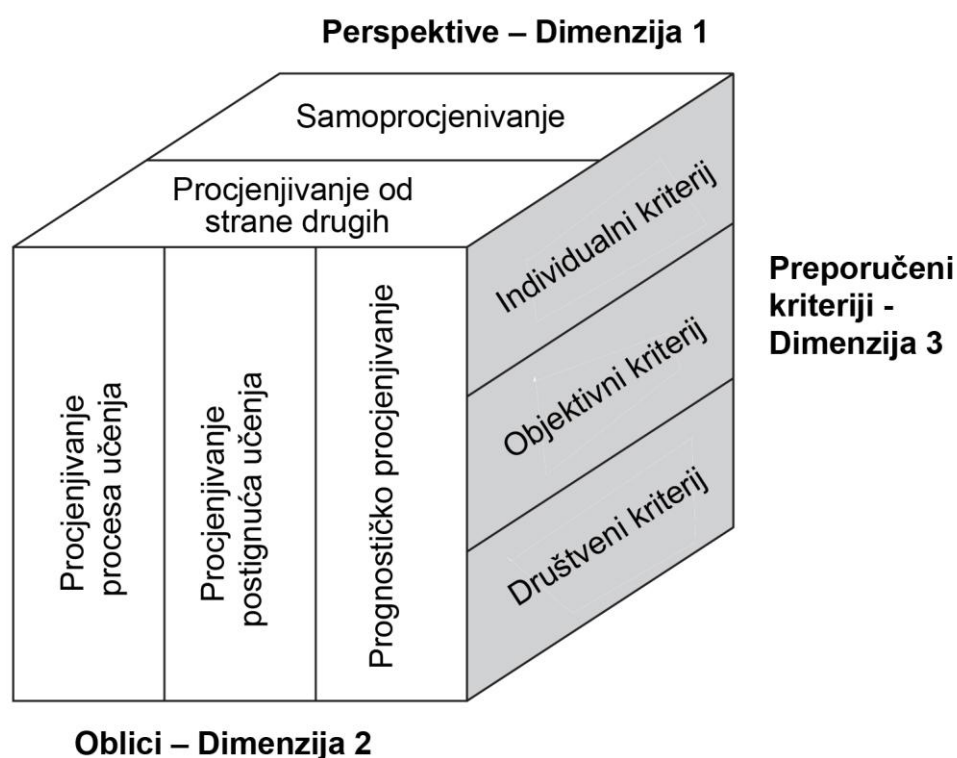
Radni materijal 1: Različite dimenzije procjenjivanja

Različite dimenzije procjenjivanja učenika obuhvataju tri nivoa. Pomoću sljedećeg modela kocke može se objasniti međuzavisnost te tri dimenzije.

Dimenzija 1 – perspektive: učenici mogu procijeniti sami sebe (samoprocjenjivanje) ili ih mogu procjenjivati drugi (procjenjivanje od strane drugih).

Dimenzija 2 – oblici: procjenjivanje može imati tri različita oblika – procjenjivanje procesa učenja, procjenjivanje postignuća učenja i prognostičko procjenjivanje. Svaki oblik ima svoje prednosti i nedostatke.

Dimenzija 3 – referentni kriteriji: nastavnik se pri procjenjivanju može orijentisati prema individualnom kriteriju (učenik), prema objektivnom kriteriju (cilj učenja) ili prema društvenom kriteriju (pozicija učenika u razredu). Kakav će uticaj procjena imati na učenikov budući proces učenja zavisi u velikoj mjeri o referentnom kriteriju.

Prije nego što počnemo razmatrati različite dimenzije moramo se zapitati koje sposobnosti procjenjujemo. U sklopu obrazovanja za demokratiju i ljudska prava odgovor na to pitanje leži u tri sposobnosti o kojima smo već raspravljali: sposobnosti analize, sposobnosti političkog odlučivanja i sposobnosti aktivnog djelovanja.

U tom pogledu možemo postaviti i sljedeća pitanja koja se vrte oko aspekta postavljanja jasnih i objektivnih kriterija vrednovanja i procjenjivanja:

- Testiraju li se u procjenjivanju temeljni elementi (trajno pohranjene informacije, primjermi sadržaji, umjesto pukog poznavanja činjenica, „oruđa misli i djela”, vještine i sposobnosti)?
- Primjenjuju li se nepristrasni kriteriji pri određivanju ocjena za rad učenika?
- Odgovaraju li kriteriji uspjeha u testu onima u nastavnom planu i programu?

- Jesu li unaprijed određeni svi uslovi koji se moraju zadovoljiti da bi se postigla određena ocjena (različiti nivoi postignuća)?
- Omogućava li test i učenicima da razumiju koje su dijelove nastavnog cilja postigli?
- Jesu li osmišljeni različiti tipovi testiranja za učenike s različitim preduslovima za učenje?
- Mogu li učenici pojedinačno rješavati testove gdje to ima smisla (na primjer, mogu li odabrati tačno vrijeme)?

Procjenjivanje učenika, nastavnika i škola

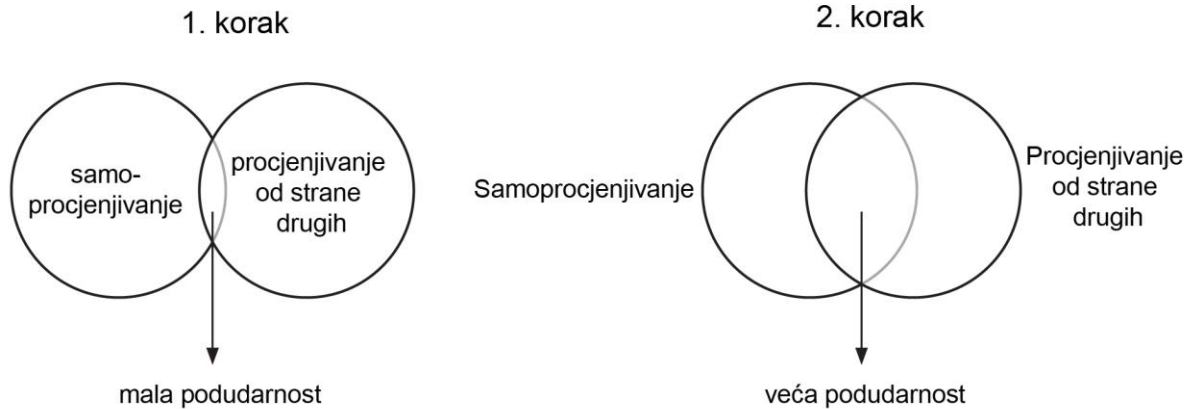
Radni materijal 2: Perspektive procjenjivanja

Unutrašnje i vanjsko procjenjivanje omogućava pojedincu da dobije predstavu o vlastitom statusu učenja te da u skladu s tim poduzme daljnje korake. Ona pomažu i u postavljanju novih ciljeva.

Svi ljudi su navikli da ih drugi procjenjuju. Tako dobijaju povratne informacije od učenika, nastavnika i roditelja.

Samoprocjenjivanje opisuje sposobnost prosuđivanja samog sebe te izvođenja zaključaka na toj osnovi. To je bitan instrument u podsticanju autonomije učenika i umanjivanju potpune zavisnosti o nastavnikovim povratnim informacijama. Učenici koji su sposobni realno prosuditi sami sebe stvaraju bolju sliku o vlastitom ja i manje su podložni osjećaju nesigurnosti. Manje će zavisiti o povratnim informacijama i pohvali te će primjerenije interpretirati reakcije nastavnika.

Samoprocjenjivanje i procjenjivanje od strane drugih ne moraju se nužno potpuno podudarati, no treba ih saslušati na zajedničkim sastancima, o njima dobro razmisliti i raspraviti ih. Učenik na samog sebe ne gleda automatski na isti način kao i njegov nastavnik. Trebaju se iznijeti i raspraviti različita stajališta. Na taj način se mogu ispraviti mrtvi uglovi, sužene perspektive ili gotovi stavovi. Učenici moraju korak po korak naučiti kako prosuditi vlastite sposobnosti i sposobnosti, kao i na koji način pružiti povratne informacije ostalim učenicima, kako prihvatiti povratne informacije i raspraviti ih. Takvim pristupom dolazi do veće podudarnosti između samoprocjenjivanja i procjenjivanja od strane drugih.

Procjenjivanje učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 3: Perspektive i oblici procjenjivanja

Procjenjivanje procesa učenja (formativno)

Svrha ove perspektive je unaprijediti, upravljati i kontrolisati učenikov proces učenja, kao i aktivnosti učenika i nastavnika u postizanju određenog cilja.

Procjenjivanje postignuća učenja (sumativno)

Nakon određenog vremena završna procjena sumira stečeno znanje i vještine učenika. Osnovna funkcija je informisanje, na primjer, učenika ili roditelja o nivou postignuća.

Prognoističko procjenjivanje

Usmjereno je prema učenikovom daljnjem razvoju. U različitim fazama njegovog školovanja, ljudi uključeni u učenikov odgojno-obrazovni proces (drugi učenici, nastavnici, roditelji, u nekim slučajevima školski psiholozi i lokalne vlasti) savjetuju kako bi trebao nastaviti svoju školsku karijeru.

Procjenjivanje procesa učenja

Glavni cilj procjenjivanja procesa učenja (ili formativnog procjenjivanja) je podržati pojedinačnog učenika. To dovodi do unapređenja učinkovitosti predavanja. Umjesto da se suzbijaju simptomi, istražuju se i obrađuju osnovni razlozi poteškoća u učenju (ti razlozi mogu biti i kognitivne i emocionalne prirode). Greške se ne ispravljaju, već analiziraju. Na taj način se mogu razumijeti ideje i misaoni sklop učenika i podržati s obzirom na postavljene ciljeve. Poteškoće se trebaju raspraviti zajedno s učenicima i mogu se rješavati upotrebom posebnih mjera ili zadataka podrške. Analiziranjem ishoda grešaka, učenici se ne moraju prilagođavati na vanjsko okruženje, niti se osjećati prepušteni na milost i nemilost svojim poteškoćama. Umjesto toga uče kako razviti individualne strategije za suočavanje s vlastitim problemima.

U tom smislu uspješno učenje znači neprestano usmjeravanje procesa učenja i rad na greškama u čemu učestvuju i nastavnici i učenici, a ne samo traženje najboljeg metoda.

Mogućnosti procjenjivanja procesa učenja:

- posmatranje;
- kratki, svakodnevni testovi;
- testovi nakon duže faze rada.

Testovi koji procjenjuju procese učenja funkcionišu kao pokazatelji procesa učenja i podučavanja. Omogućavaju kako učenicima, tako i nastavnicima da provjere nivo postignuća. Praznine i upitne tačke ispunjavaju dodatni zadaci.

Mogućnosti testiranja:

- posmatranje učenika pri rješavanju zadataka;
- pomno posmatranje i analiza izvršenih zadataka;
- individualni razgovori o izvršenim zadacima;
- postavljanje pitanja o načinu rješavanja problema;
- kratki testovi.

Kao rezultat posmatranja i razgovora o načinu rada na zadacima i o ishodištima grešaka proizilaze individualni ciljevi koje učenici postavljaju samostalno, u saradnji s nastavnikom, ili ih određuje sam nastavnik.

Logička posljedica primjene ovakvog načina procjenjivanja je i pomak prema:

- učenju usmjerenom na ciljeve, a ne isključivo na sadržaje;
- individualiziranom posučavanju, umjesto posučavanju gdje svi rade na istom zadatku.

Procjenjivanje postignuća učenja

Procjenjivanje postignuća učenja (ili sumativno procjenjivanje) vrednuje učenikova postignuća u najkraćim crtama. Sumira sva stečena znanja i sposobnosti. Funkcionira kao mehanizam povratnih informacija roditeljima, učenicima i nastavnicima. Može biti temelj podrške usmjerene na ciljeve.

Koristi se nakon dužih nastavnih jedinka posmatranjem i testiranjem. Informira razne zainteresovane strane do kojeg niova su učenici postigli različite ciljeve. Primjeri procjenjivanja postignuća učenja su sve vrste testova koji ispituju učenikovo akumulirano znanje ili sposobnosti vezane za određeno područje predmeta u određenom vremenskom periodu (na primjer, kvizovi o demokratiji, testovi iz matematike, jezika ili društvenih nauka). Procjenjivanje postignuća učenja ima najširu primjenu u svim školskim predmetima. Iako je neophodno za ocjenjivanje učenika, i nastavniku daje uvid u selektivne informacije o sveobuhvatnom uspjehu učenika, takav oblik procjenjivanja nosi raznovrsne probleme.

Ocjene se koriste kao sredstvo povratnih informacija. Postoji nekoliko neriješenih problema vezanih uz davanje ocjena:

- Različiti nastavnici različito vrednuju učenikov uspjeh. Procjenjivanje nije objektivno. Potpuno je nebitno o kojem se predmetu radi. Test iz matematike će različiti nastavnici vrednovati jednako različito kao i pisani sastav. Stoga na rezultat procjenjivanja najveći uticaj ima nastavnik koji ocjenjuje. Može biti presudno za učenika i njegovo daljnje školovanje u kojem će razredu i s kojim nastavnicima provesti svoje školske dane. Iz navedenog proizilazi da objektivnost kao kriterij nije ispunjena.
- Nastavnik je sklon različito vrednovati isti rad učenika u različitim vremenskim periodima. Procjenjivanje nije pouzdano. Bez obzira koji je predmet objekt procjenjivanja nastavnik će u različitim vremenskim periodima vrednovati drugačije. Iz navedenog proizilazi da nije ispunjen ni kriterij pouzdanosti.
- Nije jasno definisano šta se ocjenom izražava (vještine, sposobnosti, znanje, stavovi?). Kad koriste ocjene pri procjenjivanju postignuća, nastavnici u samu ocjenu integrišu različite aspekte, poput učinkovitih postignuća u prethodnom semestru, očekivan nivo postignuća, napredak ili nazadovanje u učenju u poređenju sa razrednim prosjekom, te motivacijske i disciplinske aspekte. Učeniku je jako teško otkriti za šta je sve dobio određenu ocjenu. Oni često ne poznaju različite strategije procjenjivanja svojih nastavnika. Sadržaji mogu biti multidimenzionalni, a prostor interpretacije velik. Imajući na umu razne funkcije ocjena u našem društvu poput kvalifikacije, selekcije i integracije, interpretacija dobivenih ocjena postaje još složenija. Iz navedenog proizilazi da ni kriterij validnosti nije ispunjen. Ocjene dobijene procjenjivanjem postignuća učenja u odnosu na većinu gore spomenutih funkcija nisu iskoristivi pokazatelji za daljnje obrazovanje ili profesionalni uspjeh.
- Uobičajena praksa ocjenjivanja prema procjeni postignuća učenja ima vrlo bitan neželjeni učinak: ocjenjivanje u skladu s razrednim standardom kod akademski slabijih učenika izaziva još jači osjećaj neuspjeha. Budući da su malobrojna mjesta razredne skale uspjeha koja učenike karakterišu kao dobre ili odlične rezervisana uvijek za iste učenike, isti će se učenici uvijek nalaziti na drugoj strani te skale. Na istom mjestu će ostati čak i ako poboljšaju svoja akademska postignuća. Rangiranje učenika mjerenjem uspjeha s obzirom na razredni standard slijedom toga može dovesti samo do gubitka motivacije i interesa jer se situacija ionako ne može promijeniti, posebno za slabije učenike.

- Ocjene nemaju primjenu u određenim situacijama ili fenomenima: možda je jednostavnije u predmetima poput matematike doći do netačnog ili ispravnog odgovora, no u umjetničkim predmetima ili bilo kom drugom kreativnom području učenja, kao i kod učenja jezika, situacija je znatno komplikovanija. Razlog tome je izostanak ili nejasnost kriterija vrednovanja, kao i činjenica da različiti predmeti podstiču različite sposobnosti ili vještine. Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava može proizvesti vrlo kreativne ili inovativne ideje, dok se u drugim predmetima samo jedan odgovor može smatrati ispravnim. Upravo ovdje leži opasnost da ocjene, i želja za mogućnošću ocjenjivanja svega u metodi procjenjivanja postignuća učenja, uzrokuju uniformisanost. Kreativna potraga za novim načinima rješavanja zadataka u takvim uslovima nije moguća.
- Aritmetika ocjenjivanja matematički nije valjana: u najboljem slučaju, ocjene ne mogu predstavljati ništa više osim grube procjene približnog ranga učenika unutar njegovog razreda. U tom pogledu, čak niti vrlo precizne matematičke metode ne mogu tu situaciju promijeniti na bolje. Računanje prosjeka ocjene pomoću zbiranja različitih ocjena te ponovnim dijeljenjem brojem datih ocjena može služiti samo kao dodatni izvor sigurnosti na vrlo površan način. Isto zavisi i o vremenu kad je ocjena dobijena. Učenika koji je semestar započeo s lošijim ocjenama, ali koji je tokom vremena napredovao, trebalo bi vrednovati drugačije od učenika koji je tokom istog semestra nazadovao. Iako bi izračunani prosjek tih dvaju učenika mogao biti isti, nivo postignuća i napredak u učenju to nisu.

U skladu sa navedenim problemima, procjenjivanje postignuća učenja ne bi smio biti jedini način prikupljanja informacija o uspjehu učenika u obrazovanju za demokratiku i ljudska prava. Pri mjerenju stečenih sposobnosti i vještina učenika treba primijeniti i metode formativnog procjenjivanja.

Prognostičko procjenjivanje

Prognostičko procjenjivanje funkcioniše kao sredstvo procjene i predviđanja buduće karijere. Kombinira osnovne aspekte preuzete iz procjenjivanja procesa učenja i procjenjivanja postignuća učenja, te nastoji postaviti dijagnozu budućnosti učenika. Postavlja pitanja poput: kako možemo podržati individualni razvoj i pozitivne procese učenja? Prognostičke procjene postaju izuzetno važne u različitim fazama učenikovog akademskog života:

- upis u školu;
- obnavljanje godine;
- mijenjanje razreda/škole;
- prelazak u različiti tip škole (na primjer, za učenike s posebnim potrebama);
- prelazak na viši nivo školovanja.

U tom pogledu se posljednjih desetljeća odvijaju rasprave treba li se prognostičko procjenjivanje uopće definisati kao oblik procjenjivanja ili ga posmatrati kao funkciju procjenjivanja.

Procjenjivanje učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 4: Referentni kriteriji

Postoje tri osnovna referentna kriterija za procjenjivanje i ocjenjivanje uspjeha učenika:

1. Individualni kriterij: učenikov aktuelni učinak upoređuje se s ranijim.
2. Objektivni kriterij: učenikov učinak upoređuje se s utvrđenim ciljevima učenja.
3. Društveni kriterij: učenikov učinak upoređuje se s onim ostalih učenika unutar istog razreda ili iste starosne grupe.

Vrsta kriterija	Individualni kriterij	Objektivni kriterij	Društveni kriterij
Referentne tačke	Napredak učenja	Cilj učenja	Linija normalne distribucije, aritmetička sredina, odstupanje
Informacije	Koliko su učenici naučili između vremena 1 i vremena 2?	U kojoj mjeri su se učenici približili cilju učenja?	Koliko je odstupanje individualnog napretka od prosjeka?
Vrsta procjenjivanja	Testovi, usmena procjena, izvještaj o napretku učenja, strukturirani oblik posmatranja	Testiranje postizanja ciljeva, izvještaj o napretku učenja, strukturirani oblik posmatranja	Testovi koji uključuju ocjenu orijentisanu na prosjek razreda
Pedagoška implikacija	Vrlo visoka	Vrlo visoka	Često se koristi za selekciju; ne igra ulogu u pružanju podrške učenicima

Procjenjivanje učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 5: Procjenjivanje učenika – uticaj procjenjivanja na samospoznaju

Procjenjivanje u školovanju je izrazito široko područje. Ne utiče samo na vidljive eksplicitne kategorije poput učenikovih kvalifikacija, njegovog položaja u društvu na osnovu ocjena, te akademske karijere kao rezultat istih, već djeluje i na ostale aspekte unutar samog pojedinca kao što su slika o samom sebi, samopoštovanje i opća spoznaja o vlastitim sposobnostima i sposobnostima. Škola igra veliku ulogu u spoznavanju vlastitih sposobnosti, a njen neposredni uticaj zavisi od načina procjenjivanja koji se odabire i provodi.

Društveni kriterij

Zbog društvenog konteksta unutar kojeg se učenje u školi odvija, upotreba društvenog kriterija kao mjerila uspjeha može pružiti neophodne informacije o nivou i količini sposobnosti učenika u uporedbi s ostatkom razreda. Procjene sposobnosti iz komparativne društvene perspektive imaju snažan uticaj na stvaranju slike o samom sebi i samospoznaju učenika.

Individualni kriterij

Upotreba individualnog kriterija podrazumijeva međusobno upoređivanje intraindividualnih razlika. Koja je razika između sadašnjih učenikovih postignuća u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava i onih prošlog mjeseca? U ovom slučaju se koristi privremena uporedba. Mlađi učenici su posebno skloniji tom kriteriju kao sredstvu provjeravanja. Bilježi se količina “dodane vrijednosti” tokom određenog vremenskog perioda, što učeniku omogućava dobijanje povratnih informacija o rasponu vlastitih postignuća, kao i povećavanju ili smanjivanju istog. Uspjeh jednog učenika se ne upoređuje s uspjehom ostalih. Procjena napretka je u fokusu interesa. Ovaj način procjenjivanja odgovara neformalnim procesima učenja koji se odvijaju i van školskih granica, gdje učenik autonomno procjenjuje vlastite sposobnosti.

Objektivni kriterij

Akademsko postignuće se upoređuje s ciljem učenja; individualni napredak sa realno ostvarivim ciljevima. Ovaj način procjenjivanja predstavlja kriterij baziran na postignutim ciljevima i daje informacije o metodama postizanja tih ciljeva definisanih kao savršeno postignuće. Upoređivanje uspjeha pojedinog učenika s napretkom ostalih ovdje ne igra ulogu. Testovi su usmjereni prema jasno utvrđenim ciljevima i mjere postignuće u odnosu na određenu karakteristiku koju je odredio nastavnik. To također znači da nastavnik mora postaviti i predstaviti ciljeve kojima učenici u svojim postignućima moraju težiti. Upravo se zbog toga, postignuća jednog učenika neće upoređivati s onima ostalih. Razna istraživanja na ovom području pokazala su da društveni procesi upoređivanja između učenika započinju tek kad u procjenjivanju ne postoji objektivni kriterij.

Koji su rezultati ove rasprave? Želi li nastavnik učvrstiti sliku i samospoznaju svojih učenika, procjenjivanje bi trebalo slijediti objektivni kriterij. Ciljevi koje je nastavnik odredio moraju biti jasni i dobro objašnjeni učenicima.

Procjenjivanje učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 6: Lista provjere „Kako ocjenjujem svoje učenike?”

Prilikom ocjenjivanja učenika nastavnici bi trebali imati na umu ključna načela sljedeće liste provjere:

- Procjenjivanje učenikima treba pružati podršku: pomoć pri definisanju vlastitog učinka u odnosu na kriterije ocjenjivanja, savjeti za daljnji rad, produbljivanje samospoznaje i slike o samima sebi.
- Procjenjivanje treba osposobiti učenike i pomoći im da sami vrednuju svoje znanje i rezultate.
- Procjenjivanje mora biti transparentno: učenici moraju poznavati temelje procjenjivanja, njegove kriterije, kao i norme koje se upotrebljavaju.
- Procjenjivanje mora biti primjereno sadržajima i ciljevima. Znanje se mora vrednovati drugačije od sposobnosti i vještina.
- Nastavnici moraju imati na umu funkciju selekcije koju vrše ocjenjivanjem. Osim samog sumativnog načina procjenjivanja, u buduće metode i alate procjenjivanja treba uvrstiti i razgovore i izvještaje. Samo na taj se način može unaprijediti otvorenost školskog sistema.
- Testove treba oblikovati tako da provjeravaju način na koji se pristupa zacrtanim ciljevima. (Oni također pružaju informacije o kvalitetu nastavnog procesa koji se koristio za pristupanje tim ciljevima: rezultati testova stoga ne prikazuju samo učenička postignuća, već i kvalitet nastavnikovog predavanja.)

Pitanja za samovrednovanje

Proces učenja učenika:

- Kako mogu biti siguran da su učenici postigli zadate ciljeve?
- Jesu li učenici tokom procesa učenja redovno imali osjećaj da napreduju?
- Jesu li svjesni svog napretka?
- Pruža li moj način predavanja jednake mogućnosti uspjeha i dječacima i djevojčicama?
- Posmatraju, kontrolišu i unapređuju li učenici svjesno svoje učenje i radne navike?
- Jesu li učenici dobijali smjernice koje su im pomagale u učenju?
- Osvrću li se učenici pri samoprocjenjivanju i na vlastite ciljeve, standarde, kriterije ili potrebe?
- Primjećujem li napredak pojedinačnih učenika?
- Kako mogu prepoznati poteškoće u učenju kod pojedinačnih učenika?
- Na koji način posmatram društvenu interakciju u razredu?
- Kako bilježim svoja zapažanja i procjene pojedinačnih učenika i razreda kao cjeline?

Neka pitanja o nastavnikovom procesu učenja:

- Kako, kada i s kim preispitati svoj način predavanja?
- Na koji način dozvoljavam učenikima da učestvuju?
- Kako povezujem uspjeh ili neuspjeh svojih učenika s vlastitim načinom predavanja?
- Kako prepoznajem svoj napredak u predavanju, te na koji način kao nastavnik učim?

Procjenjivanje učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 7: Procjenjivanje nastavnika

Dobijanje povratnih informacija o postignućima učenika jedno je od osnovnih načela školovanja.³⁸ No, jednako kao što vrednujemo proces učenja te sticanje sposobnosti, vještina i znanja naših učenika, od izuzetne važnosti je postići da i nastavnici vrednuju vlastite metode predavanja obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.

Bez čvrste osnove razumijevanja aktuelnih trendova u nastavi nemoguće je davati preporuke za daljnje unapređenje ili poduzimati ikakve korake za nastavak razvoja nastavničkih vještina, metoda i strategija. No, koliko dobro nastavnici vrednuju vlastito predavanje? Činjenica je da je većina nastavnika sklona podcjenjivanju potencijala svojih učenika. Nadalje, često nisu u stanju prilagoditi svoje metode i stil nastave ako je to potrebno. Postaje još komplikovanije kada se u obzir uzmu i različite perspektive procjenjivanja: nastavnička procjena vlastitog nastavnog procesa razlikuje se u velikoj mjeri od mišljenja svih ostalih grupa koje učestvuju u procjeni njihovog rada (učenici, roditelji, školska administracija, itd.).³⁹ Trebamo li podržati nastavnike u njihovim vlastitim uvjerenjima? Ili je neophodno da oni usvoje nove sposobnosti kako bi učinili korak nazad i iz te perspektive kritički, ali istovremeno i realno procijenili vlastito predavanje?

---

³⁸ Helmke A. (2003.), "Unterrichtsevaluation: Verfahren und Instrumente", *Schulmanagement*, (Vrednovanje nastave: Metodi i sredstva, Školski menadžment) 11, 8-11.

³⁹ Clausen M. i Schnabel K. U. (2002.), "Konstrukte der Unterrichtsqualität im Expertenurteil", *Unterrichtswissenschaft* (Stručna kategorizacija postavki o kvalitetu nastave, *Didaktika*) 30 (3), 246-60.

Procjenjivanje učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 8: Samoprocjenjivanje nastavnika

Za svakodnevnu školsku praksu, samoprocjenjivanje predavanja je najpragmatičniji i najjednostavniji metod procjenjivanja. Taj se metod među nastavnicima uobičajeno odvija automatski, no ne i sistematično. U većini slučajeva, nastavnici preispituju svoj način predavanja kad smatraju da je to potrebno ili prema vlastitoj intuiciji, što se najčešće događa tek kad nisu zadovoljni s ishodima. Sljedeća lista provjere može uveliko olakšati proces samoprocjenjivanja:

- Kako sam podstakao proces učenja?
- Na koji način mogu održavati interes učenika za nastavni sadržaj?
- Jesu li učenici bili usmjereni na glavne probleme ili zadatke?
- Je li jasan fokus nastavne lekcije?
- Koliko pitanja sam postavio?
- Kakva sam pitanja postavio?
- Kakva pitanja su postavljali učenici?
- Jesu li pitanja bila vezana uz probleme ili zadatke?
- Koje su ideje i zamisli učenika podstakla koja pitanja?
- Jesam li slušao učenike?
- Jesu li se u razredu poštovala dogovorena pravila komunikacije?
- Kako sam reagovao na ideje učenika?
- Jesam li ih doslovno ponovio?
- Jesam li koristio stereotipne oblike stimuliranja učenika?
- Jesam li podržavao interakciju između učenika?
- Koliki je približan postotak mojih ideja?
- Koliki je približan postotak ideja učenika?
- Jesu li neki učenici imali izuzetno visoki postotak ideja?
- Kakvo je bilo učestvovanje djevojčica u poređenju sa dječacima?
- Kakvim su idejama takozvani “problematični” učenici doprinijeli?
- Jesam li se koncentrisao na određene učenike?
- Kako su nastale konfliktne situacije?
- Kakav je bio tok sukoba?
- Na koji su način sukobi rješavani?
- Jesu li učenici razumijeli dobijene zadatke?
- Kako su ti zadaci integrirani u proces učenja?
- Kakva sredstva podrške sam omogućio?
- Na koji način se rezultati prezentovani?
- Na koji način je zabilježeno znanje, spoznaje ili zaključci?
- Ostala pitanja?

Potrebno je naglasiti da primjena ovakvih pitanja u procjenjivanju vlastitog rada ima smisla jedino uz osnovu solidnog, naučno utemeljenog i iskustvom utvrđenog znanja o predavanja i njegovim učincima. U svim ostalim slučajevima će puko odgovaranje na pitanja predstavljati samo izvršavanje dužnosti, i ništa više. Osim toga, većina korištenih lista provjere je nešto poput klupka različitih aspekata, no niti jedna od njih ne objedinjuje sve aspekte koji bi se tokom izvođenja nastavnog časa mogli pojaviti. Stoga je pri upotrebi lista provjere izuzetno bitno ostaviti ih otvorenim ili sačuvati mjesto za aspekte koje je nemoguće predvidjeti.⁴⁰

---

⁴⁰ Becker G. E. (1998.), *Unterricht auswerten und beurteilen (Vrednovanje i ocjenjivanje nastave)*, Beltz, Weinheim

Procjenjivanje učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 9: Rad s dnevnicima, zapisnicima, portfolijima⁴¹

Preispitivanje vlastitog načina predavanja uz upotrebu dnevnika, zapisnika ili portfolija može biti idealan metod samoprocjenjivanja, kao i dobra osnova za otvaranje didaktičkih i pedagoških rasprava.

Dnevnik

Dnevnik je uobičajeno sastavljen na način da dopušta neku vrstu dijaloga (s nastavnicima iz iste ili druge škole, itd.). Nastavnik u dnevnik zapisuje svoja svakodnevna iskustva istovremeno izražavajući lične interpretacije i osjećaje u vezi određenih lekcija, te vlastitog ponašanja ili načina interakcije. Dnevnik dopušta unošenje ličnih napomena i otvoren je za napomene drugih. Sam čin uspostavljanja dijaloga te čitanje tuđih ličnih napomena, interpretacija i misli o nečem što je sam nastavnik već dobro preispitao, omogućava visok nivo razmišljanja o procesima nastave i učenja, te ostavlja dodatni prostor za raspravu. Za razmatranje nastave obrazovanja za demokratiju i ljudska prava preporučljivo je da su i ostali nastavnici koji zapisuju napomene upoznati s obrazovanjem za demokratiju i ljudska prava

Zapisnik

Zapisnik je opis procesa bez ikakvih komentara ili ličnih napomena. U njemu se nalaze čiste činjenice i njihova preglednost koristi nastavniku pri razmatranju vlastitog rada. U tom smislu zapisnik se može uporediti s dnevnikom bez elemenata lične interpretacije i dijaloga. No, upotreba zapisnika ima smisla jedino ako se nastavnik na njihov sadržaj referira nakon relativno kratkog vremenskog odmaka. Budući da ne sadrži nikakve napomene ni interpretacije poprilično je otežano nakon dužeg vremenskog perioda prisjetiti se određenih elemenata nastavnog časa samo na osnovu pukih činjenica.

Portfolio

Portfolio je za nastavnike zbirka materijala koje je osmislio i sastavio sam nastavnik. Namjera mu je prikazati jake strane njegove nastave obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, kao i zacrtana područja daljnjeg razvoja. Portfolio je zamišljen kao instrument prikazivanja sposobnosti nastavnika u određenom području. U savremenoj obuci i pripravnničkom usavršavanju nastavnika portfoliji su postali uobičajeni instrument kvalifikacije. U drugom smislu portfolio je instrument razmišljanja. Otvara prostor kritici i vrednuje učinak nastavnih časova, metoda, interakcije s učenicima, itd. Portfolio može obuhvatati:

- kratka biografija nastavnika;
- opis razreda;
- odabrane nastavne časove (uključujući radne listove, materijale za učenike);
- ocijenjene radove učenika;
- rezultate testova (ukoliko ih ima);
- ličnu izjavu nastavnika o svojoj filozofiji podučavanja obrazovanja za demokratiju i ljudska prava;
- radove poput video snimaka ili fotografija određenih nastavnih časova obrazovanja za demokratiju i ljudska prava;
- povratne informacije kolega nastavnika iz iste ili drugih škola koji su posjetili časove obrazovanja za demokratiju i ljudska prava;
- dokumentacija projekta u sklopu obrazovanja za demokratiju i ljudska prava ukoliko ih je nastavnik provodio.

---

⁴¹ Predložene metode ovog radnog materijala mogu se upotrebljavati i za učenike i predstavljaju ustaljena pomagala u kulturi nastave i učenja u raznim zemljama Evrope.

Procjenjivanje učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 10: Kooperativna nastava i povratne informacije kolega nastavnika

Planiranje lekcija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u saradnji s kolegom nastavnikom može nesumnjivo biti korisno sredstvo za uzajamnu razmjenu informacija i koordinaciju, kao i za razvoj razreda, uključujući i vrednovanje učinkovitosti takvog procesa.⁴² Saradničko planiranje se može ograničiti isključivo na pripremanje lekcije (kakva je praksa u većini zemalja) ili se može razviti u zajedničko podučavanje te lekcije (putem timskog podučavanja). Institucije za obuku nastavnika mnogih zemalja Evrope još uvijek ne daju veliki prioritet pokretanju saradničkog načina planiranja i predavanja. Kultura otvaranja vrata prema drugima je proces koji zahtijeva duži period razvoja.

Ostaje i dalje zanimljiv fenomen da mnogi nastavnici nerado usko saraduju sa svojim kolegama.⁴³ Je li razlog tome nedostatak dobrih primjera u praksi? Ili možda strah nastavnika da će još više vremena morati provoditi u školi? Ili se pak razlog nalazi u činjenici da nastavnici zaziru od ocjenjivanja od strane svojih kolega?

Kao primjer oblika saradničkog planiranja i predavanja, jedno rješenje za uštedu dragocjenog vremena mogle bi biti grupne prezentacije među kolegama u nastavi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava. Sljedeći prijedlog može služiti kao smjernica.⁴⁴

Veličina grupe:	Tri nastavnika posjećuju jedni druge dva puta u svakom polugodištu (svaki nastavnik prima dvije posjete i ide u četiri – u posjetu uvijek idu dva nastavnika zajedno).
Organizacija:	Nastavnici zajedno planiraju hospitaciju u skladu sa postojećom satnicom na decentralizovan način.
Uloga predmeta:	Nastavnici prezentuju nastavi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava. Nije bitno za koje su predmete specijalizovani (ili koje su ranije podučavali).
Sastavljanje grupe:	Razlog sastavljanja grupe može biti prijateljstvo ili simpatija, što osigurava minimalnu količinu povjerenja.
Zadatak direktora:	Uloga direktora je vođenje evidencije o minimalnom broju uzajamnih posjeta. Ne bi se trebao uplitati u sadržaj i tematiku nastavnog procesa.
Tematski fokus:	Pitanja koja čine glavnu tačku takvih hospitacija mogu nastati na osnovu raznih interesa i konteksta: a) nastavnik želi dobiti povratne informacije o određenom pitanju, b) odabran je ili već uveden novi metod/aktivnost i potrebno ga je evaluirati c) neophodna je evaluacija pedagoških načela (na primjer, formulisanih u školskom programu ili profilu).

Postoji više razloga za dodavanje elemenata povratnih informacija kolega nastavnika i zajedničkih lekcija posmatranja i analize saradničkom planiranju predavanja. Psomatranje rada kolega u nastavi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava pozitivno će doprinijeti osvještavanju vlastitih predavanja tog predmeta. Ono ne služi samo kao instrument postavljanja dijagnoze, već i kao instrument unapređivanja vlastitih stilova i metoda.

⁴² Helmke A. (2003.), "Unterrichtsevaluation: Verfahren und Instrumente", *Schulmanagement*, (Vrednovanje nastave: Metodi i sredstva, Školski menadžment) 1, 8-11.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Klippert H. (2000.), *Pädagogische Schulentwicklung. Planungs- und Arbeitshilfen zur Förderung einer neuen Lernkultur (Pedagoški razvoj škola. Pomoćna sredstva za planiranje i rad u promovisanju nove kulture učenja)*, Beltz, Weinheim.

Više je razloga za to.⁴⁵

Mnogo se učinkovitije uči kako predavati u stvarnoj, svakodnevnoj nastavi, nego zajedničkim razmišljanjem ili hipotetskim modelom stvarne, ali ne i isprobane nastave.

Postoje mnogi detalji koji se ne daju lako objasniti samim razgovorom o nastavnoj lekciji kao što su radne rutine, govor tijela, mimika, ponašanje u komunikaciji, itd.

Promjena perspektive i posmatranje nastavne jedinice iz većeg odmaka pruža bolji uvid u vlastito predavanje.

Posmatranje lekcije rasterećuje nastavnika od aktivnog djelovanja. Tako je moguće percipirati više detalja i stvoriti više prostora za razmišljanje.

Iz svake posmatrane lekcije moguće je usvojiti više sugestija za vlastito predavanje. Raznolikost ličnosti i stilova predavanja može biti zanimljiv izvor impulsa koje nastavnik nakon završenog pripravničkog staža više ne dobija u svakodnevnom radu.

Posmatranje nastave i svih elemenata planiranja i razmišljanja obuhvata raspravu o didaktičkim i metodičkim pitanjima i sastavni je dio razvoja škole s polazištem na nivou nastavnika.

---

⁴⁵ Leuders T. (2001.), *Qualität im Mathematikunterricht der Sekundarstufe I und II (Kvalitetna nastava matematike na srednjoškolskom nivou I i II)* Cornelsen, Berlin

Procjenjivanje učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 11: Procjenjivanje obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u školama

Demokratija nije automatski mehanizam. Ona je s jedne strane historijsko postignuće u starim demokratijama, a s druge rezultat dugotrajnog procesa koji zavisi od specifične situacije pojedine zemlje. Demokratski stavovi ne nastaju sami od sebe, već ih svaka pojedina osoba mora sticati kroz iskustva u društvenom kontekstu, u porodici i u školi. Demokratija se ne može učiti samo u sklopu nastave obrazovanja za demokratiju i ljudska prava. Ona se mora razvijati u svim formalnim i neformalnim strukturama škole. Škola stoga posjeduje ključnu ulogu u uspostavljanju stabilnog demokratskog društva. Osim toga, „demokratski uspostavljena škola, koja demokratski i funkcioniše, neće samo promovisati obrazovanje za demokratiju i ljudska prava i pripremati svoje učenike da postanu angažirani i demokratski obrazovani građani; ona će na taj način postati i mnogo sretnija, kreativnija i uspješnija ustanova”.⁴⁶

Rad škola je moguće procijeniti korištenjem određenih kriterija za utvrđivanje kvaliteta predavanja obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, kao i stepenu ostvarenja i primjene vrijednosti ljudskih prava i demokratije u školama. To je moguće upotrebom metoda samovrednovanja.

Za evaluaciju obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u školama potrebni su pokazatelji koji upućuju na različite aspekte školovanja. Ta tri glavna područja su:⁴⁷

- nastavni plan i program, učenje i predavanje;
- školsko okruženje i etos;
- menadžment i razvoj.

Ti pokazatelji nadalje prikazuju obrazovanje za demokratiju i ljudska prava kao načelo školske politike i organizacije, te kao pedagoški proces.

U ovom priručniku predstavljamo instrumente i učila za samovrednovanje škola, koji uključuju sve njene učesnike, a ne samo vanjske procjenitelje. Samovrednovanje u ovom kontekstu znači također posmatranje vrednovanja kao polazišta procesa unapređenja, a ne kao završetka nekog procesa.

Za detaljniji opis mjerenja rada škole u pogledu demokratskog upravljanja vidi radne materijale 12 do 18.

⁴⁶ Vijeće Evrope (2007.), *Demokratsko upravljanje školama*, Strasbourg, str. 6.

⁴⁷ Vijeće Evrope (2005.), *Demokratsko upravljanje školama*, Strasbourg.

Procjenjivanje učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 12: Pokazatelji kvaliteta obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u školama

„Nastavno učilo za osiguranje kvaliteta odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo u školama” Vijeća Evrope obuhvata niz pokazatelja podijeljenih u podteme i opise željenog kvaliteta obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u školama. Prikazani kriteriji mogu se upotrijebiti u procjenjivanju i evaluaciji. Njihova primjena će omogućiti poređenje između trenutnog statusa škole u odnosu na obrazovanje za demokratiju i ljudska prava i željenih ciljeva.

Sljedeća tabela se – dio gore navedenog učila – može koristiti za procjenjivanje trenutnog statusa obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u školi skladu sa pokazateljima kvaliteta.⁴⁸

Područja	Pokazatelji kvaliteta	Podteme
Nastavni plan i program, učenje i predavanje	Pokazatelj 1 Je li jasno vidljiv odgovarajući položaj obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u sklopu školskih ciljeva, politike i kurikuluma?	<ul style="list-style-type: none"> • Školske politike • Planiranje razvoja škole kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava • obrazovanje za demokratiju i ljudska prava i školski nastavni plan i program • Koordinacija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava
	Pokazatelj 2 Je li jasno vidljivo sticanje razumijevanja o obrazovanju za demokratiju i ljudska prava od strane učenika i nastavnika, kao i primjena njegovih načela u svakodnevnoj školskoj i razrednoj praksi?	<ul style="list-style-type: none"> • Ishodi učenja obrazovanja za demokratiju i ljudska prava • Metode i procesi učenja i predavanja • Praćenje razvoja obrazovanja za demokratiju i ljudska prava
	Pokazatelj 3 Jesu li oblik i primjena procjenjivanja unutar škole u skladu s obrazovanjem za demokratiju i ljudska prava?	<ul style="list-style-type: none"> • Transparentnost • Pravednost • Napredak
Školski etos i okruženje	Pokazatelj 4 Odražava li primjereno školski etos načela obrazovanja za demokratiju i ljudska prava?	<ul style="list-style-type: none"> • Primjena načela i vrijednosti obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u svakodnevnom životu • Odnos i oblici autoriteta • Mogućnosti participacije i samoizražavanja • Procedure rješavanja sukoba i ophođenja s nasiljem, maltretiranjem i diskriminacijom, uključujući disciplinske mjere
Menadžment i razvoj	Pokazatelj 5 Je li jasno vidljivo učinkovito vođenje škole zasnovano na načelima obrazovanja za demokratiju i ljudska prava?	<ul style="list-style-type: none"> • Stil vođenja • Odlučivanje • Podijeljena odgovornost, saradnja i timski rad • Pristupačnost
	Pokazatelj 6 Posjeduje li škola temeljni plan razvoja koji odražava načela obrazovanja za demokratiju i ljudska prava?	<ul style="list-style-type: none"> • Participacija i uključenost • Profesionalni i organizacijski razvoj • Upravljanje resursima • Samovrednovanje, praćenje razvoja i odgovornost

(Vijeće Evrope, *Demokratsko upravljanje školama*, 2005., str. 58)

48. 2005., kada je ovo učilo osmišljeno, pokazatelji u tabeli su se odnosili samo na Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo. Proširenje koncepta na obrazovanje za demokratiju i ljudska prava dodato je u tabelu tek u ovom priručniku

Procjenjivanje učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 13: Opća načela za vrednovanje obrazovanja za demokratiju i ljudska prava

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava je dinamičan, sveobuhvatan i progresivan koncept. Zastupa ideju škole kao Zajednice učenja i podučavanja za život u demokratiji, koja uveliko nadilazi bilo koji pojedinačni školski predmet, klasično podučavanje u učionici ili tradicionalni odnos nastavnik-učenik (Vijeće Evrope, *Demokratsko upravljanje školama*, 2005., str. 80).

Vrijednosti, stavovi i ponašanje

Kako je već istaknuto u prvom dijelu ovog priručnika, obrazovanje za demokratiju i ljudska prava je primarno usmjeren na promjene vrijednosti i stavova – ali i ponašanja. Kao i kod svake druge evaluacije – bilo učenika, nastavnika ili škole – procjenjivanje dimenzija kao što su vrijednosti i stavovi izuzetno je zahtjevan posao budući da podrazumijeva rizik vrlo subjektivne interpretacije. Osim toga, vrijednosti i stavovi se ne izražavaju samo eksplicitno kroz određeno ponašanje, već i implicitno načinom rada, komunikacije i organizacije same škole.

Kako prikupiti podatke

Vrednovanje obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u školi može se sprovesti na različite načine. Pokazatelji obrazovanja za demokratiju i ljudska prava pružaju tek opći okvir za uspostavljanje različitih načina prikupljanja podataka ili definisanja različitih metoda za dobijanje informacija.

U tu svrhu mogu poslužiti sljedeća pitanja (ibid., str. 81):

- **Šta:** Koje se informacije i naznake trebaju tražiti?
  - > Organizacija škole
  - > preovladavajuće vrijednosti u učionici
  - > razumijevanje ključnih koncepata
  - > odnosi autoriteta, itd.
- **Gdje:** Na koje se nastavno okruženje obrazovanja za demokratiju i ljudska prava odnosi dotični pokazatelj/podtema i gdje je to jasno uočljivo?
  - > predavanje u razredu
  - > jutarnji zbor učenika prije početka nastave
  - > rad u grupama u sklopu nastave obrazovanja za demokratiju i ljudska prava
  - > školske proslave
  - > sedmica projekata, itd.
- **Materijal:** Koji dokumenti mogu pružiti neophodne informacije?
  - > službeni dokument školske politike
  - > nastavni planovi i programi
  - > školski Statut
  - > učenička povelja
  - > etički kodeks nastavnika, itd.
- **Ko:** Koje osobe/interesne grupe mogu pružiti neophodne informacije?
  - > učenici
  - > nastavnici
  - > roditelji
  - > lokalna uprava
  - > NVO, itd.

- **Kako:** Na koji način će se prikupljati podaci, koji će se metod koristiti?
  - > upitnici
  - > ciljne grupe
  - > rasprave
  - > individualni intervjui
  - > Posmatranje, itd.

Procjenjivanje učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 14: Smjernice za samovrednovanje škola

Kada škola odluči provesti samovrednovanje u odnosu na obrazovanje za demokratiju i ljudska prava mora biti svjesna činjenice da taj proces zahtijeva duži vremenski period, možda čak i cijelu školsku godinu. To može biti izrazito izazovan period koji uključuje mnoge različite korake i aktivnosti.

Sljedeća lista, preuzeta iz „Učila za osiguranje kvaliteta odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo u školama” (Vijeće Evrope, *Demokratsko upravljanje školama*, 2005., str. 73) može biti od velike pomoći za prisjećanje glavnih smjernica. Potrebno je:⁴⁹

- podizati svijest svih interesnih grupa o neophodnosti i samom procesu samovrednovanja obrazovanja za demokratiju i ljudska prava kao sredstva za lični, profesionalni i školski napredak;
- osigurati da su sve interesne grupe informisane o evaluacijskom okviru za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, kao i o njegovoj svrsi;
- izabrati najprikladniji pristup za samovrednovanje u dogovoru sa širokim rasponom interesnih grupa i stručnjaka;
- osmisliti kvalitetne i pouzdane evaluacijske alate (poput upitnika, pitanja za intervju) u saradnji sa stručnjacima iz raznih instituta za istraživanje odgoja i obrazovanja ili ustanova za obuku nastavnika;
- pripremiti školsko osoblje i ostale interesne grupe za evaluaciju, uključujući i njihovu obuku za korištenje evaluacijskih alata; te
- uspostaviti okruženje poštenja, iskrenog razmišljanja, povjerenja, uključenosti i odgovornosti za ishode.

- Prepoznati i umanjiti negativne konotacije vrednovanja.
- Shvatiti izazov samovrednovanja kao proces učenja.
- Razviti znanje i vještine vrednovanja.
- Učvrstiti posvećenost svih uključenih unapređenju škole.

49. 2005., kada je ovo učilo osmišljeno, smjernice su se odnosile samo na Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo. Proširenje koncepta na obrazovanje za demokratiju i ljudska prava dodano je tek u ovom priručniku.

Procjenjivanje učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 15: Uključivanje raznih interesnih grupa u vrednovanje obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u školama

Kada škola odluči provesti samovrednovanje, neophodna je dobra organizacija. U idealnom slučaju trebala bi postojati jedna osoba odgovorna za upravljanje i nadgledanje cijelog procesa. U mnogim slučajevima ta uloga pripada školskom direktoru ili nekoj drugoj osobi kojoj je jasno namijenjen taj zadatak. Odgovorna osoba mora biti svjesna da usmjeravanje tog procesa zahtijeva visok nivo saradnje i podrške, više nego čvrsto i odlučno vodstvo. Kao što je istaknuto u smjernicama za samovrednovanje škola (Radni materijal 14), proces samovrednovanja ne bi smjeli otežavati nastavnici ili učenici u svrhu iskazivanja moći ili kontrole.

Slijedom toga treba primijeniti pristup kojeg odlikuje sučestvovanje i saradnja (Vijeće Evrope, *Demokratsko upravljanje školama*, 2005., str. 74).

Sljedeće preporuke rezimiraju najbitnije činjenice kod uključivanja raznih interesnih grupa.

Uspostavljanje evaluacijskog tima

Evaluacijski tim sačinjava sedam do devet osoba. Može uključivati školskog direktora, jednog ili dva nastavnika, jednog ili dva predstavnika učenika, školskog savjetnika (u nekim zemljama to je pedagog ili školski psiholog), jednog roditelja, jednog predstavnika lokalne zajednice (ili predstavnika NVO-a) te jednog predstavnika iz istraživačkog instituta ili ustanove za obuku nastavnika.

Zadaci evaluacijskog tima su sljedeći (ibid., str. 75sq):

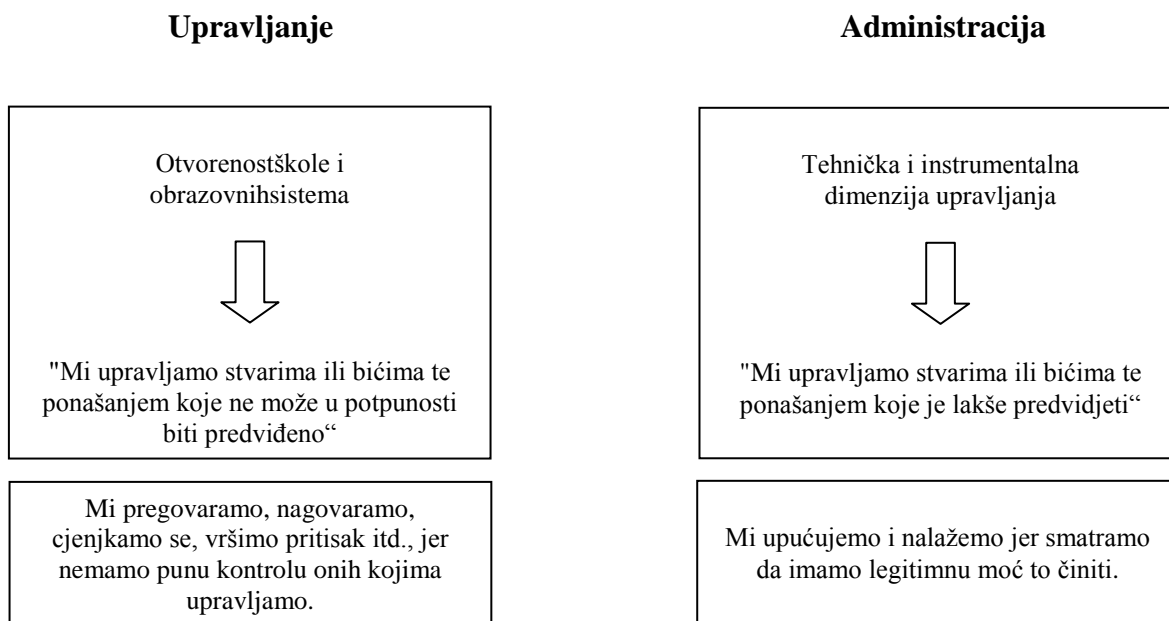
- pripremiti evaluacijske alate;
- omogućiti obuku školskog osoblja za evaluacijske tehnike i upotrebu evaluacijskih instrumenata u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava;
- pružiti informacije i savjetovanje evaluatorima i interesnim grupama tokom cijelog procesa;
- pratiti implementaciju evaluacijskih alata;
- analizirati i interpretirati rezultate u saradnji i dogovoru sa širokim rasponom interesnih grupa i vanjskih stručnjaka;
- pripremiti različite oblike izvještaja za različite interesne grupe;
- primati i analizirati komentare i prijedloge interesnih grupa nakon njihove revizije izvještaja.

Važna napomena: općenito govoreći, mišljenja različitih interesnih grupa treba prihvatiti i upoređivati (na primjer, pomoću uporednih upitnika). No, u ovom kontekstu su presudni stavovi učenika u odnosu na sticanje sposobnosti kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava kao što su samopromišljanje, kritičko razmišljanje, odgovornost za napredak i promjenu (ibid., str. 77). Evaluacijski tim mora posebno uzeti u obzir fenomen „politički korektnih” odgovora učenika u kontekstu nastavnog procesa i škole. To se u određenoj mjeri može umanjiti jasnim definisanjem korištenih metoda (intervjui vršnjaka, vrlo otvoreni upitnici, anonimnost, povjerljivost, itd.).

Procjenjivanje učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 16: Upravljanje i menadžment u školi⁵⁰

Rad škole se može mjeriti i posmatranjem načina na koji se procesi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava odražavaju u načinu na koji se njom upravlja. U svezi s tim se koristi pojam “demokratsko upravljanje školama”. U tom su kontekstu značajne dvije vrste procesa koji se međusobno moraju razlikovati:

Menadžment stoga opisuje organizacijske aspekte te tehničku, kao i instrumentalnu dimenziju u školi ili odgojno-obrazovnom sistemu. Međutim, budući da škole uvode sve otvorenije procese koje obilježavaju različite složene potrebe i interese, pribjegava se upotrebi pojma „upravljanje” (Vijeće Evrope, *Demokratsko upravljanje školama*, 2007., str. 9).

Prednosti demokratskog upravljanja školama mogu se sažeti u sljedećim tačkama (ibid., str. 9):

- poboljšava disciplinu;
- smanjuje sukobe;
- čini školu konkurentnijom;
- osigurava trajnu demokratiju u budućnosti.

50. Za vrednovanje škole u odnosu na obrazovanje za demokratiju i ljudska prava predstavili smo pokazatelje u sklopu Radnog materijala 11.

Procjenjivanje učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 17: Fokus na demokratsko upravljanje školama

Za procjenu trenutnog statusa škole u smisli primjene obrazovanja za demokratiju i ljudska prava kao i odnosa između njegove teorije i primjene ili politike i praktikovane demokratije predložimo sljedeću tabelu (Vijeće Evrope, *Demokratsko upravljanje školama*, 2007.).

Svaka škola obuhvata tri glavna načela u kontekstu obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.

Glavna načela su:

- prava i odgovornosti;
- aktivno učestvovanje;
- poštivanje različitosti.

U svakoj školi postoje i ključna područja gdje je uočljiva primjena tih načela. Ključna područja su:

- upravljanje, vodstvo i javna odgovornost;
- odgoj i obrazovanje usmjereno na sticanje vrijednosti;
- saradnja, komunikacija i angažiranost: konkurentnost;
- učenička disciplina.

U skladu sa sljedećom tabelom, u svakom od ključnih područja mogu se posmatrati različiti nivoi ostvarivanja ključnih načela.

	Prava i odgovornosti	Aktivno učestvovanje	Poštivanje različitosti
Upravljanje, vodstvo, menadžment i javna odgovornost			
Odgoj i obrazovanje usmjereno na sticanje vrijednosti			
Saradnja, komunikacija i angažovanost			
Učenička disciplina			

Daljnje informacije za bolje razumijevanje i upotrebu ove tabele mogu se pronaći u učilu "Demokratsko upravljanje školama" (www.coe.int/edc).

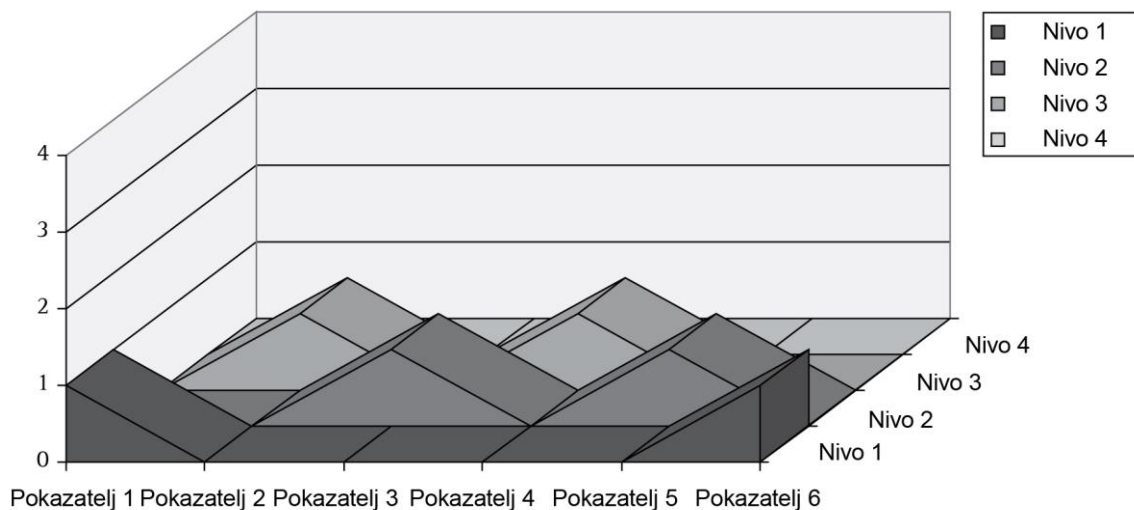
Vrednovanje postignuća učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 18: Kako analizirati i interpretirati rezultate vrednovanja obrazovanja za demokratiju i ljudska prava

Postoji mnogo načina za analizu, kategorizaciju i interpretaciju rezultata vrednovanja. Pri upotrebi pokazatelja kvaliteta obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, predloženih u sklopu Radnog materijala 12, jedan od najučinkovitijih i najlakših načina je započeti s prepoznavanjem jakih i slabih strana u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava. U tu svrhu Vijeće Evrope predlaže korištenje četiri nivoa te analiziranje svakog pokazatelja u skladu s njima (Vijeće Evrope, *Demokratsko upravljanje školama*, 2005., str. 88):

- Nivo 1 – izražene slabosti u većini ili svim područjima;
- Nivo 2 – više slabih, manje jakih strana;
- Nivo 3 – više jakih, manje slabih strana;
- Nivo 4 – jače strane u većini ili svim područjima bez izraženih slabosti.

Jedan od načina predstavljanja rezultata takve analize je upotreba dijagrama koji prikazuje sveukupni učinak u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava, no istovremeno i iznosi različite pokazatelje. Donji primjer fiktivne škole ilustruje navedeno:

Proces donošenja zaključka treba pokriti četiri osnovna područja (ibid., str. 91):

- postignuće škole kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava općenito;
- položaj škole u odnosu na svaki pokazatelj kvaliteta;
- najuspješnije i najslabije aspekte obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u školi;
- najkritičnije tačke koje bi mogle otežati daljnji razvoj obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u školi.

Treći dio

**Nastavna učila u nastavi i učenju
demokratije i ljudskih prava**

Poglavlje 1

Set učila za nastavnike

Poglavlje 2

Set učila za učenike

Kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, kao i u podučavanju općenito, od izuzetne je važnosti da nastavnik dobro razmisli o ciljevima te da razjasni razloge svojih odluka i prioriteta koji se neizbježno moraju poduzeti. Nastavnik bi želio znati šta učenici u sklopu obrazovanja za demokratiju i ljudska prava moraju naučiti? Ukoliko bi trebali naučiti kako kao građani mogu participirati u demokratski uspostavljenim zajednicama, moraju razviti sposobnosti analize i razmatranja za obrađivanje političkih problema i spornih pitanja, sposobnosti participacije u procesima političkog odlučivanja, te niz metodičkih vještina. To je ostvarivo jedino ako mogu učiti nezavisno i na različite načine. Kako bi to bilo moguće, neophodna im je podrška. Isto vrijedi i za nastavničku profesiju. Svaki stručnjak koristi specijalna učila. Ovdje ćemo predstaviti neka od njih za nastavnike te neka za učenike, koja posebno podržavaju nastavu obrazovanja za demokratiju i ljudska prava. Ona služe pojedincu da djeluje samostalno. Samostalnost je već sama po sebi cilj za svako ljudsko biće.

Poglavlje 1

Set učila za nastavnike

1. Uvod

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava pruža specifičan oblik odgoja i obrazovanja sa ciljem osposobljavanja mladih za učestvovanje u poziciji aktivnih građana. Pritom koristi specifične oblike učenja. Nastavnici trebaju vladati tim oblicima učenja i biti sposobni koristiti ih u različitim situacijama. Ti različiti oblici su:

- induktivni – prezentiranje konkretnog problema koji treba riješiti ili o njemu donijeti odluku, te podsticanje učenika da generaliziraju ostale situacije na osnovu prezentiranih – umjesto da se započinje s apstraktnim konceptima;
- aktivni – podsticanje učenika na učenje kroz djelovanje, umjesto da samo budu informisani ili instruirani;
- relevantni – kreiranje aktivnosti učenja vezanih za stvarne situacije u životu škole ili fakulteta, zajednice ili globalnog nivoa;
- kooperativni – primjena rada u grupi i saradničkog učenja;
- interaktivni – podučavanje kroz raspravu i razgovor;
- kritički – podsticanje učenika na samostalno razmišljanje, tražeći njihova mišljenja i stavove i pomažući im da razviju vještine argumentiranja;
- participatorni – dopuštanje učenicima da doprinose vlastitom učenju, na primjer, predlažući teme za raspravu ili istraživanje, ili procjenjujući vlastito učenje ili učenje razrednih kolega.

Kako bi ostvarili ove planove nastavnicima su potrebna učila za podršku učenika. Neka od njih su posebno važna za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava. Iz tog razloga ćemo ih opisati u vrlo praktičnom obliku.

Set učila za nastavnike

Učilo 1: Iskustveno učenje

Kako podržati učenje postavljanjem zadataka

Interaktivno učenje i predavanje igra ključnu ulogu u većini aktivnosti predavanja predloženih u sklopu ovog priručnika. Ciljevi interaktivnog predavanja su spoznaja (odnosno razmišljanje i razumijevanje), učenje i aktivno djelovanje. Svaka faza planiranja lekcija, praćenja zadataka, vrednovanja rezultata i razmišljanja o cjelokupnom procesu sadrži mnogo skrivenog potencijala za učenje.

Osnovni pristup integrisanja promišljanja i djelovanja ima uticaj na cijeli proces učenja. To ne znači da je aktivno bavljenje objektima učenja ograničeno samo na preliminarne etape “pravog” učenja koje u tom slučaju podrazumijeva uključivanje samo umova učenika. Umjesto toga, integracija učenja i djelovanja može pružiti svim učenicima jasnu ideju smislenosti učenja kroz djelovanje: imaju zadatak pred sobom koji zahtijeva sposobnosti i vještine. Kroz ovu vrstu predavanja učenik mora definisati svoje potrebe učenja za svaku novu situaciju. Pritom su im potrebni sadržaji koje im prenosi nastavnik, što znači da učenici njemu postavljaju zadatke, a ne obratno. Iskustveno učenje je idealna kombinacija konstruktivističkog učenja i učenja putem prijenosa odgojno-obrazovnih sadržaja.

U iskustvenom učenju učenici se suočavaju s problemima koje žele riješiti. Učenje nije cilj sam po sebi, već vodi do nečeg korisnog i smislenog. Učenici uče istražujući načine rješavanja problema, postavljajući samim sebi, kao i svom nastavniku, zadatke kojima stvaraju put do rješavanja problema. Škola je život, ta misao vodilja obrazovanja za demokratiju i ljudska prava vrijedi i u iskustvenom učenju. Mnoge situacije u stvarnom životu sastoje se od traženja rješavanja problema. Iskustveno učenje priprema učenika na život stvarajući životne situacije kao okruženje za učenje.

Iskustveno učenje slijedi obrazac koji se može opisati općenitim pojmovima. Ako se nastavnik pridržava tog obrasca potencijal učenja djelovanjem, odnosno aktivnog učenja, ostvarit će se gotovo sam od sebe.

Elementi iskustvenog učenja:

Učenici se suočavaju sa zadatkom koji treba riješiti (nastavnik im predstavlja zadatak ili se on nalazi u udžbeniku)

Učenici planiraju akciju.

Učenici sprovode svoj akcijski plan.

Učenici razmišljaju o procesu učenja i predstavljaju svoje rezultate.

Bitno je da učenici često i u različitim kontekstima doživljavaju načela iskustvenog učenja. Dobar zadatak koji otvara mnoge probleme koje treba riješiti, najbolje je sredstvo za stvaranje produktivne i uzbudljive okoline za učenje.

Set učila za nastavnike

Učilo 2: Saradničko učenje

Ovaj oblik predavanja ne podrazumijeva tek čisto uvođenje rada učenika u grupama u nadi da će se zadatak već nekako obaviti. Sam rad u grupama pripada području socijalnog učenja zbog nedostatka vidljivih kognitivnih ishoda. Međutim, pojam “saradničko učenje” je usredotočen na postignuća učenika.

Prema saradničkom modelu jasna raspodjela uloga među članovima grupe je preduslov uspješnog predavanja. Raspodijeljeni su i primjenjuju se formalni zadaci koji pružaju jednak status članovima grupe, što rezultira uspješnim učenjem. No, jasno je da svaki zadatak nije primjeren za ovaj način predavanja, što ne podrazumijeva polarizovani odnos između saradničkog oblika učenja i predavanja usmjerenog na nastavnika. U ovom modelu, nastavnik igra jasnu i smislenu ulogu. Uporedbe mnogih nastavnih časova jasno su pokazale da uspjeh saradničkog učenja zavisi od osnovnih elemenata. Sljedeću proceduru su isprobali mnogi nastavnici:

Saradničko učenje: kako pristupiti organizovanju grupe

1. Imena članova grupe navode se abecedno.
2. Svaki član dobija jednu od sljedećih uloga.

Moderator: Osigurava da svi članovi razumiju zadatak i ujedno je i glasnogovornik.

Izvjestilac: Organizuje predstavljanje konačnog proizvoda.

Organizator materijala: Osigurava dostupnost svih potrebnih materijala, kao i pospremanje materijala nakon rada.

Planer: Osigurava da cijela grupa dobro upravlja vremenom i izvršava zadatke skladu sa rasporedom. Također osigurava da grupa razumno planira svoje aktivnosti od samoga početka i prilagođava svoj plan u skladu s tim.

Posrednik: Rješava eventualne probleme unutar grupe.

3. Pravila:

- a) Neki članovi imaju posebne zadatke/uloge, no svaka osoba je odgovorna za cijeli proces i rezultate grupe.
- b) Ako treba postaviti pitanje nastavniku ili učeniku-voditelju, cijela grupa mora odlučiti koje pitanje će biti postavljeno. U skladu s tim pravilom, grupa kolektivno odlučuje o pitanju. Voditelji ne odgovaraju na individualna pitanja tokom ovog grupnog procesa.
- c) Svaka grupa je odgovorna za prezentaciju. Svaki član grupe je odgovoran za odgovaranje na bilo koja pitanja.

Nastavnici koji često primjenjuju grupnu metodu kažu da najčešće ima smisla za učenike da zadrže iste uloge kroz duži period. To pruža određenu sigurnost i poboljšava rezultate grupe.

Set učila za nastavnike

Učilo 3: Vođenje plenarnih sjednica (rasprava i kritičko razmišljanje) u nastavi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava

Uvod

Učenici razmjenjuju svoje misli i ideje uz vodstvo svojih učitelja. To je sve. Postava je jednostavna i zahtijeva samo tablu ili flipchart, no zato je uloga učitelja zahtjevnija. Platonovi “Sokratovi dijalozi” obilježavaju dugu tradiciju ovog načina predavanja, a Sokrat je bio fokusiran na problematiziranje i dekonstrukciju pogrešnih ili dogmatskih uvjerenja svoga partnera. Ovdje predlažemo ulogu koja više odgovara nastavniku obrazovanja za demokratiju i ljudska prava – više podržavajuću, nalik onoj mentora. Aspekt razvoja sposobnosti – gdje učenici uče kako razmišljati i dijeliti svoje misli – cilj je koji je jednako bitan kao i sadržaj.

Učenici su angažovani u procesu razmišljanja i interaktivnog konstruktivističkog djelovanja. Nastavnik ih u tome podržava. Općenito govoreći, razmišljanje je napor u povezivanju konkretnog s apstraktnim. Plenarne sjednice treniraju učenikovu sposobnost razmišljanja. Za razmišljanje je potrebno vrijeme. Oprezni učenici često su spori u razmišljanju.

Jedino škola može ponuditi vođene plenarne sjednice kao format učenja. Kao i nastavnikovo predavanje, mogu se precizno prilagoditi potrebama učenika više od bilo kog udžbenika ili video materijala. Kritičari s pravom ističu zloupotrebu ovog formata: koristi se prečesto i predugo; nastavnici postavljaju pitanja koja učenici nisu sposobni odgovoriti i ne zanimaju ih; nastavnici provode grubu Sokratovsku ulogu tretirajući učenike kao inferiorne sagovornike od kojih se očekuje da ponude odgovore koje nastavnik želi čuti.

No, ako se koriste promišljeno i s odgovarajućom količinom prakse, plenarne su sjednice jedan od najmoćnijih i najfleksibilnijih, te zapravo neophodnih, formata obrazovanja za demokratiju i ljudska prava. Sljedeća lista provjere sažima potencijal učenja i nudi nastavniku savjete šta činiti, a šta izbjegavati. Priručnici II-V u ovom izdanju obrazovanja za demokratiju i ljudska prava predstavljaju brojne opise plenarnih sjednica s učenicima od elementarnog do višeg srednjoškolskog nivoa. Iz tog razloga niti jedan primjer nije uključen u ovo učilo.

Uloga učenika

Učenici:

- pristupaju sjednici s određenim predznanjem – na različitim nivoima i zainteresovani su za temu o kojoj se raspravlja;
- znaju da je njihov doprinos dobrodošao i da neće dobiti ocjene za „pogrešne” ideje ili prijedloge;
- imaju značajan udio vremena izlaganja;
- imaju različite potrebe u učenju (na primjer: „spori mislioci” – „brzi govornici”).

Uloga nastavnika

Nastavnik:

- komunicira s razredom, spreman je i želi improvizirati i reagovati na sve što učenici kažu;
- u potpunosti shvaća temu i ima jasnu ideju ishoda sjednice;
- kontroliše, no ne dominira, plenarnom sjednicom uzimajući tek mali dio vremena izlaganja;
- daje učenicima dovoljno vremena za razmišljanje;
- sluša bez vođenja bilješki;

- aktivno sluša uz kratke napomene na ideje koje učenici naznače;
- podstiče učenike na učestvovanju obraća se učenicima koji su skloni povlačenju;
- upravlja vremenom, grupom i procesima;
- daje strukturu raspravi koristeći tablu (radije nego stalak s papirom), nudeći slike, simbole, primjere, informacije, koncepte i okvire;
- utvrđuje učeničke potrebe u učenju i reaguje u skladu s njima. Instruira učenike o temama koje ne poznaju i osigurava da se pogrešni ili nepotpuni argumenti ili razmišljanja kritikuju i dekonstruišu.

Odgovarajuće teme i konteksti u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava

Odgovarajuće teme uključuju:

- rad s inputima učenika (pitanja, komentari, prezentacije, domaća zadaća, iskustvo i osjećaji)
- rad s inputima nastavnika (pitanja, podsticanje, slike, predavanje)
- uvođenje novog koncepta;
- dodatni zadaci nakon čitanja ili istraživanja;
- dodatni zadaci nakon faze iskustvenog ili problemskog učenja (izvještavanje, promišljanje);
- povratne informacije;
- razvoj hipoteze za daljnje istraživanje.

Potencijal za učenje

Učenici:

- stvaraju kontekst za novi koncept koji nastavnik predstavlja prenoseći obrazovni sadržaj (konstruktivističko učenje);
- stiču iskustvo razmišljanja – postavljajući pitanja, pažljivo razmatrajući odgovore, povezujući konkretno s apstraktnim i obratno (razvoj sposobnosti kroz prikaze analitičkog razmišljanja i kritičkog prosuđivanja);
- razmjenjuju svoje kriterije prosuđivanja i razmišljaju o razlozima svog izbora kriterija (sposobnosti prosuđivanja ili interaktivno konstruktivističko učenje)
- doživljavaju svoj razred kao mikro-zajednicu učenja u kojoj ih se podstiče na učestvovanje (učenje kroz demokratiju i ljudska prava)
- obraća im se kao stručnjacima (jačanje samopoštovanja);
- iznose svoj sud nakon što su razmotrili polemična mišljenja o političkoj temi (simulacija procesa političkog odlučivanja).

Priprema

Kriteriji za izbor teme:

- Učenici moraju biti informisani o temi (poveznice s predznanjem učenika).
- Učenici uviđaju zašto je tema vrijedna rasprave (relevantnost, lični izbor).
- Polemika: tema stvara problem i omogućava učenicima zauzimanje različitih stajališta; nastavnik ima lični stav ali ne posjeduje „tačno rješenje”.

- Nastavnik ima na umu matricu koja mu omogućava predvidjeti šta će učenici vrlo vjerovatno reći, te integrisati njihove ideje u konceptualni okvir (na primjer, za i protiv, kriteriji korektnosti i učinkovitosti, konkretno i apstraktno, interesi i kompromisi).
- Ukoliko rasprava ne započne inputom učenika, nastavnik razmišlja o početnoj ideji (pitanje ili podsticaj, na primjer).
- Nastavnik priprema sažetak sjednice – na primjer dijagram s novim konceptom, tezom, odnosno nizom ključnih riječi koje učenici oblikuju u tekst kao dodatnu domaću zadaću.

Savjeti: Učinite!

- Kada podstičete ili postavljate pitanje, omogućite svojim učenicima vrijeme za razmišljanje – pričekajte nekoliko sekundi. Potom prepustite podij nekolicini učenika u nizu.
- Varijante (zahtijevaju više vremena, no značajno popravljaju kvalitet inputa učenika i nastavnika): kada dajete podsticaj ili postavljate pitanje:
  - > omogućite svojim učenicima dovoljno vremena da zapišu svoje ideje i onda im prepustite podij; učenici čitaju svoje iskaze ili izlažu svoje zapisane ideje na podiju ili na posteru i grupiraju ih;
  - > neka Vaši učenici predstave svoje ideje u paru, te potom prezentiraju svoje rezultate.
- Osnovno pravilo: „Jedan ulazni doprinos nastavnika – mnogobrojni odgovori učenika.” Što se upravljanja vremenom tiče, ovim se već može ispuniti cijela plenarna sjednica zaokružena nastavnikovim sažetkom ili zaključkom.
- Pobrinite se da Vaši učenici sjede u kvadratu ili krugu dopuštajući svakome da se obrati i vidi ostale.
- Pobrinite se da učenici mogu jedni druge razumjeti. Podstičite ih da objasne svoje ideje i terminologiju koju drugi studenti ne znaju.

Savjeti: Izbjegavajte!

Izbjegavajte:

- postavljanje da/ne pitanja. U tom slučaju trebat ćete odmah postaviti još jedno. Preferirajte otvorena pitanja ili podsticaje. Daljnja pitanja tada mogu biti fokusiranija i specifičnija;
- uvlačenje u raspravu s jednim ili dva učenika. Umjesto toga preusmjerite njihova pitanja ostatku razreda;
- zanemarivanje ili ignorisanje izjava učenika koje Vas ulove nepripremljene. To mogu biti najzanimljivije izjave! I u ovom slučaju uključite razred;
- komentarisanje svake pojedine izjave učenika s kojima se slažete ili ne slažete. Umjesto toga podstičite učenike da prepoznaju svoje snage ili slabosti u međusobnim argumentima;
- ograničavanje svoje uloge na prozivanje učenika redosljedom kojim su podigli ruke. Često će se učenici baviti različitim aspektima i podtemama i rasprava može lako otići u zbunjujućem ili haotičnom smjeru. Stoga preuzmite inicijativu i odlučite ili predložite na koju ćete se temu prvo fokusirati. Naglasite dilemu o ograničenosti vremena i koncentracije da bi se sve raspravilo, ukoliko učenici dovedu u pitanje potrebu za određivanjem prioriteta.

Nastavnik kao improvizator – učenici podstiču raspravu

- Do sada smo razmatrali plenarne sjednice koje je nastavnik uključio u planiranje lekcije obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.
- No, učenici mogu spontano zatražiti raspravu, često iznoseći primjedbu ili komentar koji podstiče polemiku. Ako to vrijeme dopušta, nastavnik treba učenicima dati priliku da se izraze. Njihove potrebe u učenju su na taj način očite – oni ili barem dio njih su zainteresovani za tu temu.

Primjeri:

- „Na kraju se možeš osloniti samo na svoju porodicu”
- „Mislim da je za neke ljude smrtna kazna dobra ideja. ”
- „Šta se događa političarima koji ne ispune svoja izborna obećanja?”
- Učenik se poziva na aktuelnu temu iz dnevnih novosti.

U takvim situacijama učenici postavljaju zadatak nastavniku. Nastavnik mora voditi raspravu bez prethodne pripreme, jedino improvizacijom. Nastavnici ne trebaju zazirati od ovakvih situacija. Uobičajeno nastavnici i razumiju temu, a načini interakcije su isti u kao u svakoj plenarnoj sjednici uključenoj u nastavni plan. Slična situacija nastaje kada učenici zatraže od nastavnika objašnjenje za koje nije unaprijed pripremljen („šta znači demokratija?“).

Slijede savjeti za reagovanje u spontanim raspravama:

- Pitajte učenika koji je započeo raspravu da objasni temu razredu. To daje svakome priliku za učestvovanje, a vama vrijeme za razmišljanje.
- Odredite koliko vremena želite posvetiti toj temi. Odlučite kako nastaviti s temom/ama i lekcijom nakon rasprave.
- Kada slušate učenike, obratite pažnju na ono šta znaju i šta jesu, odnosno nisu razumjeli.
- Preuzmite inicijativu za iznošenje sažetka ili zaključka rasprave. On ne mora biti istog kvaliteta kao onaj o kojem ste imali vremena razmisliti unaprijed, no od veće je koristi učenicima od zaključivanja rasprave bez barem preliminarne izjave o razlozima održavanja i do čega je dovela.
- Druga mogućnost je da to oblikujete u naknadni zadatak za svoje učenike, no samo ukoliko imate u vidu rješenje.

Set učila za nastavnike

Učilo 4: Intervjuisanje stručnjaka – kako prikupiti informacije

U obrazovanju za demokratiju i ljudska prava postoje brojne situacije kada učenici trebaju prikupiti informacije od ljudi koji se nalaze izvan učionice.

Ti se intervjui mogu održati u učionici, no može i razred ili grupa učenika posjetiti intervjuisane osobe.

Osobe za intervju mogu biti stručnjaci u najužem smislu riječi kao na primjer član državnog ili lokalnog parlamenta, predstavnik upravnog vijeća ili naučnik. No, to mogu također biti osobe sa specifičnim društvenim ili profesionalnim iskustvom kao što je radnik u smjenama, samohrana majka, useljenik ili nezaposlena osoba.

Ovdje ostavljamo na stranu pitanje ko će kontaktirati osobu za intervju. U većini slučajeva bit će to nastavnik, no taj zadatak može biti namijenjen i učenicima, posebno na srednjoškolskom nivou. Umjesto načina kontaktiranja osobe za intervju, fokusirat ćemo se na pripremu učenika za intervju i izvedbu istog.

Podrazumijeva se da treba izbjeći scenarij u kojem nastavnik ili dio učenika intervjuiše stručnjaka, a ostatak razreda posmatra bez razumijevanja zašto se određena pitanja postavljaju. Intervjuisanje uključuje sposobnosti koje su korisne u bilo kojoj vrsti projektnog rada, studijama ili naprednijem radu u nauci ili medijima.

Standardna procedura za pripremu intervjua sa stručnjakom uključuje sljedeće korake:

1. Učenici utvrđuju važnu temu koja zaslužuje detaljnije proučavanje.
2. Nastavnik predlaže da učenici intervjuišu stručnjaka. Stručnjak se kontaktira i dogovara termin u učionici ili na mjestu izvan škole.
3. Nastavnik objašnjava učenicima njihov zadatak: u raspoloživom vremenu za intervju (45-90 minuta) učenici mogu postaviti niz ključnih pitanja. Budući da svako pitanje zahtijeva određeno vrijeme za odgovor, a odgovori će podstaći daljnja pitanja, učenici trebaju odlučiti na koja pitanja i teme će se usredotočiti. Učenici će oformiti grupe od kojih će svaka biti odgovorna za jedno ključno pitanje. Svaka grupa će dobiti ograničeno vrijeme (10-15 minuta) za intervjuisanje stručnjaka. Bitno je da učenici razumiju ovaj okvir i njegovu svrhu. S tim ciljem nastavnik treba odgovoriti na pitanja strpljivo i pažljivo.
4. U plenarnom dijelu učenici učestvuju u osmišljavanju i predlaganju ideja. Zapisuju sva pitanja koja bi htjeli postaviti i kojih se mogu sjetiti na kartice ili komad papira s tim da za svako pitanje uzimaju novi papir. Kako bi se izbjeglo trošenje previše vremena, nastavnik može ograničiti broj kartica na dvije do tri po učeniku. Nakon pet do osam minuta, pitanja se sakupljaju na tablu ili flipchart, a učenici predstavljaju svoje ideje.
5. Pitanja koja se odnose na jednu temu grupiraju se pod ključnim pitanjem. Učenici tada odlučuju koja će se ključna pitanja koristiti u intervjuu i kojim redoslijedom će se obrađivati. Kao pravilo, prvo pitanje treba biti o samoj osobi kako bi učenici dobili predstavu o tome s kim razgovaraju. Posljednjih deset minuta treba ostaviti za otvorenu raspravu ili dodatna pojedinačna pitanja učenika.
6. Učenici se raspoređuju u grupe. Uzimaju kartice s prijedlozima s table ili flipcharta i odlučuju hoće li ih uključiti u intervju.
7. Ukoliko učenici nemaju iskustvo intervjuisanja, nastavnik im daje kratko uputstvo o osnovnim tehnikama intervjuisanja. Pitanje kojim se intervju započinje treba biti općenito i omogućiti intervjuisanoj osobi da pruži mnoštvo informacija i ključnih riječi. Učenici mogu tada postaviti daljnja pitanja koja su fokusiranija. Pitanja koja se mogu odgovoriti s da ili ne trebala bi se izbjegavati, budući da novo pitanje slijedi odmah. Učenici također trebaju pripaziti da ne miješaju raspravu i intervju („Slažete li se sa mnom da...?“)

8. Učenici na kraju trebaju imati listu od četiri do šest pitanja koja su uredili i rangirali. U cilju izgradnje povjerenja razred može imati generalnu probu kroz igru uloga u kojoj nastavnik nastupa kao stručnjak.
9. Bitno je pojasniti uloge članova tima tokom intervjua. Ko će postaviti koje pitanje? Ko će zabilježiti odgovore? Ko zamjenjuje člana tima koji je odsutan na dan intervjua? Osobe koje intervjuišu trebale bi biti sposobne održati kontakt očima s intervjuisanom osobom i s tim ciljem trebaju podršku jednog ili dva zapisničara (vidi primjer upitnika dolje). Ne preporučuje se koristiti diktafon budući da transkribiranje intervjua učenicima uzima previše vremena. Umjesto toga, trebali bi se koncentrirati na najbitnije i svoje bilješke prenijeti u potpuni tekst iz sjećanja odmah nakon intervjua.
10. Nakon intervjua timovi izvještavaju usmeno i/ili pismeno u razredu. U zavisnosti od raspoloživih učila, to može biti putem radnih listova, zidnih novina ili elektronskog dokumenta. Sada je vrijeme za osvrt na kontekst iz kojega je proizišao intervjua. Jesmo li primili sve potrebne informacije? Šta smo naučili? Jesu li se pojavila nova pitanja?
11. Učenici također trebaju preispitati proces i stečene vještine, te probleme na koje su naišli. To će nastavniku pružiti važne povratne informacije za planiranje budućih zadataka.

Radni list za planiranje intervjua

Intervju s

Datum: _____ **Mjesto:** _____

Raspoloživo vrijeme po grupi: _____ min.

Tim br. _____ **Tema:** _____

Članovi tima: _____

Br.	Ključna pitanja	Osoba koja intervjuiše	Zapisničar
1.			
2.			
3.			
4.			
5.			
6.			

Set učila za nastavnike

Učilo 5: Definisanje ciljeva predavanja baziranih na kompetencijama⁵¹

1. Standard nastavnog plana i programa (samo jedan):

2. Odgovorite na sljedeće pitanje:

Šta je učenik sposoban činiti kada je stekao sposobnosti koje ste imali na umu?

Opis:

3. Opišite šta bi učenik najmanje trebao biti sposoban činiti, a potom razmislite o naprednijim nivoima postignuća.

Nakon što su moji učenici učestvovali u nastavi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava na temu ... koja se sastojala od x lekcija ...

... najmanje što bih očekivao od svakog učenika je da je sposoban...

„Minimalni standard”
(prihvatljivo)

... šta bih htio da moji učenici budu sposobni činiti je...

„Redovni standard”
(zadovoljavajuće)

... zapravo se nadam da će moji učenici biti sposobni ...

„Stručni standard”
(dobro)

51. Vidi Prvi dio, Poglavlje 3: Sposobnosti u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava. Ovo učilo je utemeljeno na Ziener G (2008.), *Bildungsstandards in der Praxis. Kompetenzorientiert unterrichten* (2nd edn) (Odgojno-obrazovni standardi u praksi. Predavanje utemeljeno na sposobnostima (2. izdanje), Seelze-Velber, str. 56.

4. Prvi koraci u planiranju nastave obrazovanja za demokratiju i ljudska prava		
Ciljevi	Input nastavnika	Aktivnosti učenika, zadaci

Poglavlje 2

Set učila za učenike

1. Uvod

Nastavnici koji predaju obrazovanje za demokratiju i ljudska prava mogu savršeno isplanirati i pripremiti svoju nastavu. Ali, i najbolje pripremljena nastava može poći po zlu ukoliko zaborave uzeti u obzir vještine učenika u određenim tehnikama. To se može dogoditi i najboljim i najiskusnijim nastavnicima. Nastava može dobro funkcionisati jedino ako učenici posjeduju određeni repertoar metoda i stručnost da ih upotrijebe.

Poučeni iskustvom stečenim kroz raznolike programe za nastavnike koji predaju obrazovanje za demokratiju i ljudska prava širom Evrope odlučili smo u ovaj priručnik uključiti set učila. On se sastoji od niza uputstava, radnih listova, instrumenata i lista provjere koji mogu služiti kao neka vrsta baze podataka kojoj učenici imaju pristup kada nisu upoznati s određenom metodom ili tehnikom.

Nastavnikov je zadatak objasniti kako i kada upotrijebiti koje učilo. Njegov zadatak će osim toga biti i odlučiti kada učenicima predstaviti koje učilo, je li set učila nepokretan instrument izložen u učionici, jednostavno dostupan u bilo koje vrijeme, ili se može koristiti i za domaću zadaću.

Sljedeći set učila može biti od pomoći učenicima u mnogim različitim aktivnostima kao što su:

- prikupljanje i traženje informacija;
- razvrstavanje informacija;
- stvaranje kreativnih radova;
- predstavljanje radova;
- rad s ostalim učenicima.

Opis svakog učila započinje na posebnoj stranici. Učenici ih mogu proučavati individualno ili – ako nastavnik tako odluči – zajedno u parovima ili malim grupama.

Set učila za učenike

Učilo 1: Radni list učenika za planiranje rasporeda učenja

- Postavit ću ovaj cilj – za sljedeću lekciju/poglavlje/danas, itd: ...
- Danas rješavam sljedeće zadatke: ...
- Posebno me zanima: ...
- Imam posebno poteškoće s: ...
- Postavio sam sljedeći plan: ... (Šta ću prvo učiniti? Šta ću učiniti nakon toga? Gdje ću učiti? Kada ću napraviti pauzu? Kada ću završiti s radom?)
- Raspraviti ću svoj plan s: ...
- Bit ću zadovoljan svojim učenjem ukoliko uspijem u sljedećem: ...
- Pripremit ću sljedeće materijale za učenje: ...
- Kako bih osigurao rad bez ometanja, poduzet ću sljedeće mjere: ...
- Kako bih unaprijedio svoje učenje, zamolit ću sljedeće učenike za pomoć: ...
- Kada sam umoran, sakupit ću novu energiju na sljedeći način: ...
- Ukoliko više ne uživam u učenju, učinit ću sljedeće: ...

Set učila za učenike

Učilo 2: Radni list učenika za preispitivanje vlastitog procesa učenja

- Koji su bili moji prvi koraci u učenju?
- Koje sam sljedeće korake poduzeo?
- Kada sam si dozvolio pauzu?
- Koliko dugo sam učio samostalno?
- Koliko dugo sam učio zajedno s nekim drugim učenikom?
- Kada sam učio u grupi?
- Jesam li u grupi dobro učio?
- Jesam li izvršavao sve svoje aktivnosti u skladu sa svojim planom?
- Jesam li se mogao neometano koncentrisati na svoj rad? Jesam li u bilo kom trenutku izgubio koncentraciju? Moram li poboljšati svoju koncentraciju?
- Jesam li osigurao dobre uslove učenja?
- Jesam li se dosađivao tokom učenja?
- Jesam li učio sa zadovoljstvom?
- Kada sam posebno uživao u učenju?
- Jesam li tokom učenja imao osjećaj da ću biti uspješan? (Učenje sa samopouzdanjem)
- Kako sam razvio interes za sadržaj i počeo uživati u učenju?
- Koje sam strategije i tehnike učenja primijenio?
- Jesam li dobro učio? Šta sam dobro učinio, a šta loše?
- Šta mi je uzrokovalo poteškoće? Kako sam te poteškoće savladao?
- Trebam li raditi brže ili laganije?
- Postoji li išta što bih trebao promijeniti?
- Kako mogu poboljšati svoje učenje?
- U svom sljedećem procesu učenja pokušat ću postići sljedeće: ...

Set učila za učenike

Učilo 3: Radni list učenika za preispitivanje svojih postignuća

- Šta sam naučio?
- Jesam li zaista napredovao?
- Jesam li naučeno zaista i shvatio?
- Jesam li u stanju primijeniti svoje novostečene sposobnosti u različitim situacijama?
- Gdje i kada mogu upotrijebiti ono što sam naučio?
- Jesam li lično zadovoljan s onim u čemu sam bio uspješan?
- Imam li potrebu nešto još bolje razumjeti ili biti sposoban primijeniti?
- Jesam li postigao zacrtani cilj učenja?
- Šta i dalje moram učiti?
- Hoću li postaviti nove ciljeve za daljnje učenje?

Set učila za učenike

Učilo 4: Istraživanje u bibliotekama

U bibliotekama se mogu pronaći brojne informacije potrebne za istraživanje pojedine teme. Kako bi se te informacije mogle dobro iskoristiti neophodno je znati razlikovati bitne od onih manje bitnih. Sljedeća lista provjere može biti od pomoći u prikupljanju informacija (istraživanju).

1. Koji je moj cilj?

- Šta želim napraviti? Kako bi konačni proizvod trebao izgledati? Treba li to biti prezentacija? Izvještaj? Poster?
- Potrebno je tražiti različite vrste informacija u zavisnosti od cilja same aktivnosti. Za izradu postera, moraju se pronaći slike koje se mogu izrezati; za pripremu izvještaja neophodne su precizne informacije o zadatoj temi.

2. Koje su mi informacije potrebne?

- Zapišite sve što već znate o zadatoj temi (u tu svrhu može poslužiti mentalna mapa).
- Zapišite sve što biste o zadatoj temi htjeli znati (označite pojmove na vašoj mentalnoj mapi). Precizno odredite o kojim aspektima teme biste htjeli učiti. U zavisnosti od vašeg konačnog proizvoda, morat ćete ih odrediti mnogo ili samo nekoliko.

3. Kako mogu doći do informacija i kako ih mogu organizovati?

- Pretražite knjige, časopise, filmove, itd., dostupne u biblioteci i odlučite mogu li pružiti odgovore na pitanja koja ste postavili. U tu svrhu može pomoći pregledavanje popisa sadržaja.
- Na posebnom listu papira zabilježite naslov knjige i broj stranice na kojoj ste pronašli informaciju. Stranicu možete obilježiti i bibliotekarskom oznakom ili post-it papirićima.
- Često je korisno i fotokopirati stranicu. No, ne zaboravite na kopiju zabilježiti naslov knjige.
- Pretražite slike iz časopisa. Fotokopirajte ih ili obilježite bibliotekarskom oznakom.
- Ukoliko koristite film, pogledajte ga i zaustavite svaki put kad se opisuje nešto zanimljivo.
- Sakupite materijale i stavite ih sve zajedno u plastični fascikl.
- Označite najbitnije informacije.
- Vlastitim riječima zapišite najbitnije informacije o zadatoj temi na list papira.

4. Kako da prezentujem informacije?

Možete, na primjer:

- osmisлити poster;
- organizovati izložbu;
- održati govor;
- napraviti providne folije;
- napisati novinski članak;
- prikazati video isječak.

5. Kako mogu vrednovati svoje istraživanje?

- Jeste li naučili nešto novo?
- Jeste li pronašli dovoljno korisnih informacija?
- Koji su se koraci vašeg istraživanja dobro odvijali? Šta je predstavljalo poteškoće?
- Šta biste sljedeći put učinili drugačije?

Set učila za učenike

Učilo 5: Istraživanje putem interneta

Na internetu se mogu pronaći informacije o apsolutno svakoj zamislivoj temi. Stoga morate dobro razmisliti na koji način pristupiti traženju najbitnijih i najpreciznijih informacija o vašoj temi.

Pronalaženje informacija

Pribilježite ključne riječi o zadatoj ili izabranoj temi na komad papira. Dobro razmislite šta tačno želite saznati o toj temi.

Primjeri:

- obrazovanje za demokratiju i ljudska prava;
- Vijeće Evrope;
- manjine;
- demokratija.

Kombinujte pojmove traženja, na primjer „srednjovjekovni gradski sajmovi”, koristeći navodnike.

- Koja kombinacija riječi vam je pomogla pronaći najvažnije informacije o vašoj temi? Zabilježite te kriterije na komad papira.

Provjera informacija

Budući da je internet dostupan svima pa čak i za stvaranje informacija, od izuzetne je važnosti dodatno provjeriti svaku informaciju prije nego je iskoristite.

Pokušajte razjasniti sljedeće probleme:

- Možete li iste informacije pronaći i na ostalim internetskim stranicama?
- Ko je te informacije učinio dostupnim javnosti?
- Koje bi interese ta osoba ili organizacija mogla ostvariti javnim objavljivanjem tih informacija?
- Je li ta osoba ili organizacija pouzdana?

Uporedite informacije dobijene putem interneta s informacijama iz ostalih izvora:

- Možete li iste informacije pronaći u knjizi, putem intervjua ili iz vlastitog iskustva?
- Jesu li informacije s interneta aktuelne, razumljive, razumljivije od onih iz knjiga, intervjua ili vlastitog posmatranja?
- Koje informacije najbolje odgovaraju vašoj svrsi?

Pohranjivanje informacija

Jednom kad ste pronašli dobru internetsku stranicu na koju se želite vratiti kasnije ili je želite koristiti kao izvor u svom radu, kreirajte ličnu listu web stranica:

- Otvorite posebnu datoteku.
- Označite URL (adresu).
- Kopirajte URL istovremenim pritiskom na tipke CTRL (control) i C.
- Zalijepite URL u datoteku istovremenim pritiskom na tipke CTRL (control) i V.
- Sačuvajte svoju datoteku pod „weblista_tema” – na primjer, „weblista_demokratija”.

Set učila za učenike

Učilo 6: Provođenje intervjua i anketa

Informacije o određenoj temi možete sakupiti i ispitivanjem ljudi o njihovom znanju na tu tematiku ili traženjem njihovog mišljenja.

Možete pitati:

– stručnjake – ukoliko želite saznati nešto specifično o određenoj tematici;

ili

– ljude koji ne posjeduju stručno znanje o toj tematici, ali vas zanima šta o vašoj temi misle.

Za provođenje intervjua i anketa preporučljivo je organizovati se u male grupe. Na taj način jedni drugima možete pomoći u postavljanju pitanja i bilježenju odgovora.

Prođite kroz sljedeće tačke liste provjere:

– Zapišite kratki odgovor na svako pitanje.

– Obilježite pitanja na koja niste dobili odgovor.

– Raspravite sva otvorena pitanja sa svojim razredom.

Neophodni koraci

1. Cilj

– Koja je naša tema? Šta želimo saznati? – Kako bi konačni proizvod trebao izgledati?

2. Priprema

– Koga trebamo intervjuisati? Koliko ljudi? Jesu li starosna dob ili spol bitni?

– Kako izabrati prave ljude?

– Kada bi se intervjui/ankete trebali odvijati?

– Kako bi se trebali odvijati?

– Koga moramo obavijestiti i od koga moramo dobiti dozvolu?

– Na koji način ćemo bilježiti odgovore (snimanjem na traku, bilješkama, upitnicima)?

3. Pitanja

– Koja pitanja ćemo postaviti?

– Koliko pitanja možemo postaviti? Koliko vremena imamo?

– Sastavite sva pitanja u obliku ankete.

4. Provođenje ankete/intervjua

– Kako ćemo započeti s pitanjima?

– Ko ima koju ulogu u grupi (postavljanje pitanja, bilježenje odgovora, upravljanje magnetofonom)?

– Kako ćemo intervju završiti?

5. Vrednovanje

- Ako ste intervjuisali stručnjaka, dobro razmislite o najbitnijim informacijama koje ste od njega saznali i obilježite ih.
- Ako ste ispitali više ljudi na istu temu i htjeli biste znati koliko je ljudi imalo slične odgovore, sortirajte odgovore u skladu s tim.

6. Prezentacija

Odlučite hoće li prezentacija biti za:

- predstavljanje razredu; ili
- pisanje novinskog članka; ili
- izradu postera; ili
- nešto drugo.

Set učila za učenike Učilo

7: Interpretacija slika

Isto kao i tekstovi, i slike sadrže mnogo informacija. Sljedeći savjeti će vam pomoći u interpretaciji i razumijevanju slika.

Otkrijte informacije o slici

- Koje boje prevladavaju na slici?
- Gdje su upadljivi oblici, uzorci, linije?
- Šta je veće ili manje nego obično?
- Koja je veličina stvari/osoba na slici u stvarnosti?
- Koji vremenski period (prošlost, sadašnjost) i koje doba godine ili dana su prikazani na slici?
- Iz koje perspektive posmatrate subjekt slike: žablje, ptičje ili perspektive osobe?
- Šta na slici možete prepoznati?
- O kojoj se vrsti slike radi (fotografija, poster, umjetnička slika, drvorez, grafika, kolaž, portret, pejzaž, karikatura, itd.)?
- Šta je na slici preuveličano ili naglašeno (kontrast svjetlo/tamno, proporcije, prednji plan/pozadina, raskoš boja, pokret/statičnost, gestovi, izrazi lica)?

Proživite sliku

- Šta je posebno vrijedno pažnje?
- Šta vam se na njoj sviđa?
- Koja je odlika slike?
- Kako se osjećate dok posmatrate sliku?
- Koji vam je najljepši dio slike?
- Koje vam se misli javljaju dok posmatrate sliku?

Raspravite sliku

- Opišite sliku vlastitim riječima.
- Podijelite mišljenja o tome šta na slici smatrate smislenim, dojmljivim ili važnim.
- Postavljajte jedni drugima pitanja o slici.
- Izdajte jedni drugima kratke naloge, poput potraži, nađi, pokaži, objasni ...
- Raspravite pitanja poput: Zašto su izabrane ove slike? Koje su slike u skladu s popratnim tekstom, a koje od njega odudaraju?

Radite sa slikama

- Izaberite sliku i odglumite scenu koju na njoj vidite.
- Predstavite osobu koju vidite na slici.
- Izmijenite slike i komentarišite ih.
- Uporedite historijske slike sa slikama koje vi imate.

- Objasnite šta bi vam u popratnom tekstu bilo teško razumjeti da nemate slike na raspolaganju.
- Dodajte odgovarajuće slike koje nadopunjuju tekst.
- Uporedite slike i procijenite ih. Sviđaju li vam se? Ako ne, objasnite zašto?
- Napišite opis slike.
- Razmislite šta se dogodilo trenutak prije nego što je slika nastala.
- Razmislite šta bi se dogodilo da ta slika oživi.
- Dodajte slici oblačiće s tekstem.
- Opišite mirise i zvukove na koje vas slika asocira.
- Sakupite slike na sličnu temu.

Interpretirajte sliku

- Koji biste joj naslov dali?
- Gdje je slika nastala?
- Šta je autor/umjetnik s ovom slikom htio reći?
- Zašto je slika nastala?

Set učila za učenike

Učilo 8: Mentalne mape

Mentalna mapa vam može pomoći da organizujete misli. To je doslovno značenje ovog pojma. One mogu biti koristan instrument u mnogim različitim situacijama kada trebate dobro razmisliti o specifičnoj temi: prikupljanju ideja, pripremanju prezentacije, planiranju projekta, itd.

Pogledajte sljedeću mentalnu mapu:

- Koje su glavne kategorije? Koje su podkategorije?
- Biste li dodali još više pojmova? Ako da, koje biste dodali?

Uputstva za izradu mentalne mape

- U sredini praznog lista papira napišite glavni pojam i zaokružite ga. Svakako koristite dovoljno velik papir.
- Nacrtajte nekoliko debljih linija koje se šire iz glavnog kruga. Iznad svake od njih napišite naziv podteme vezane uz glavni pojam u sredini.
- Iz svake od tih debljih linija možete na isti način iscrtati dodatne tanje linije koje predstavljaju podkategorije ili pitanja vezana uz podtemu iznad debljih linija.
- Pokušajte se prisjetiti što je više moguće različitih pojmova i razvrstajte ih u ispravne kategorije. Možete koristiti različite veličine slova, simbole, crteže i boje.

Uporedite svoju mentalnu mapu s onim svojih razrednih kolega

- Šta primjećujete?
- Po čemu su slične?
- U čemu se razlikuju?
- Koji su najbitniji pojmovi?
- Ima li smisla organizacija podkategorija?
- Nedostaje li išta bitno?
- Šta biste sljedeći put drugačije uradili?

Set učila za učenike

Učilo 9: Izrada postera

Izrada postera vam omogućava da zabilježite svoj rad i predstavite ga razrednim kolegama. Bitno je da je osmišljen na način da privlači pažnju. Trebao bi podsticati znatiželju posmatrača da požele saznati više.

U maloj grupi istražite bitne karakteristike uspješnog postera i razmislite koje elemente možete iskoristiti u oblikovanju vlastitog.

Ukoliko ste poster već pripremili, iste karakteristike možete upotrijebiti kao listu provjere za vrednovanje tog postera.

Lista provjere

Naslov: treba biti kratak i zanimljiv; vidljiv iz daljine.

Tekst: slova trebaju biti dovoljno velika i čitljiva. Pri upotrebi kompjutera izbjegavajte koristiti previše različitih fontova slova. Pišite kratke rečenice čitljive iz daljine.

Slike, fotografije, crteži: uloga im je dodatno objasniti ono što želite prenijeti te učiniti poster zanimljivijim. Ograničite se na svega nekoliko najdojmljivijih.

Izgled: gdje bi se trebao nalaziti naslov, a gdje podnaslovi, podkategorije, simboli, uokvireni tekst, fotografije ili slike? Skicirajte poster prije nego što krenete s izradom.

Oprezno ga oblikujte: poster bi trebao ispuniti izabrani format, no ne smije biti prenatrpan.

Set učila za učenike

Učilo 10: Organizovanje izložbi

Izložba pomaže grupama učenika u predstavljanju vlastitog rada tako da ostali (razred ili zvanice) mogu dobiti predstavu o cijelom procesu rada. Sljedeća lista provjere vam može biti od pomoći u planiranju i organizovanju izložbi.

Lista provjere

1. Šta želimo prikazati?

- Koja je glavna poruka koju našom izložbom želimo prenijeti? – Koji bi mogao biti naslov naše izložbe?

2. Ko je publika?

- Djeca i učenici iz naše škole?
- Roditelji, sestre i braća?
- Klijenti iz turističke agencije?

3. Gdje će se izložba održavati?

- U učionici ili negdje u školi?
- Na javnom mjestu (Na primjer u gradskoj vijećnici)?
- Hoće li tamo biti dovoljno mjesta i svjetla?
- Hoćemo li moći imati neophodnu infrastrukturu?

4. Kako možemo održati izložbu za pamćenje?

- Dozvoliti da se modeli i predmeti diraju?
- Omogućiti prostor za igru, isprobavanje stvari, posmatranje, ili eksperimentiranje?
- Odabrati popratnu muziku ili je sami izvoditi?
- Ponuditi zakusku?
- Omogućiti razgledavanje izložbe uz stručno vodstvo?
- Izraditi letke za praćenje izložbe?
- Osmisliti konkurs ili kviz?

5. Koga moramo prethodno obavijestiti?

- Nastavnike u našoj školi?
- Školske domare?
- Članove školskog odbora?
- Direktora?
- Stručnjake koji nam mogu pomoći?
- Posjetioce?

6. Šta moramo učiniti?

- Oblikovati ličnu listu provjere?
- Izraditi listu materijala?

- Osmisliti vremenski raspored (ko radi šta i do kad)?
  - Dobro upravljati s raspoloživim novcem?
  - Izraditi letke ili pozivnice?
  - Obavijestiti lokalne novine?
- 7. Na koji način će se izložba vrednovati?**
- Koji su najbitniji kriteriji?
  - Ko će vrednovati izložbu (nastavnici, razredne kolege, posjetioci)?

Set učila za učenike

Učilo11: Planiranje i održavanje prezentacija

Govor možete održati pred kolegama iz razreda, roditeljima ili ostalim učenicima iz škole. U svakom slučaju morate ga dobro pripremiti. Sljedeća lista provjere vam u tome može pomoći.

Planiranje govora

1. Ko će ga slušati?

- Gdje ćete održati govor?

2. Ko će ga održati?

- Hoćete li ga održati sami ili u grupi?
- Na koji način ćete organizovati grupu?

3. Šta je cilj govora?

- Šta bi publika trebala naučiti?
- Treba li publika dati povratne informacije?

4. Koliko vremena imate na raspolaganju?

- Trebate li ostaviti vremena za pitanja publike?
- Trebate li ostaviti vremena za povratne informacije publike?

5. Koja sredstva imate na raspolaganju?

- Školsku tablu za pisanje kredom ili flomasterom?
- Grafoskop?
- Kompjuter i projektor za prezentaciju u PowerPointu?
- Postere (flipchart)?
- Zvučnike?

6. Kako možete uključiti publiku?

- Isplanirajte vrijeme za postavljanje pitanja.
- Osmislite zagonetke ili kvizove.
- Uvedite predmete koje ćete dati da kruže publikom.

7. Koja je vaša poruka?

- Odredite tri do šest glavnih pojmova koji su bitni za vašu temu i zapišite ih svaki na posebni list papira u obliku podnaslova.
- Za svaki od tih podnaslova pribilježite nekoliko ključnih riječi.

Održavanje govora

Prezentacija se može podijeliti u različite faze: uvod, glavni dio i zaključak. U nastavku vam nudimo nekoliko ideja za lakše održavanje govora.

1. Uvod

- Započnite s poznatom izrekom ili prikazivanjem slike ili predmeta vezanima uz temu.

- Uvedite naziv teme.
- Objasnite kako će govor biti struktuisan.

2. Glavni dio

- Predstavite publici sadržaj govora.
- Poredajte prethodno pripremljene listove papira s podnaslovima i informacijama.
- Organizujte govor prema redoslijedu podnaslova.
- Svaki put kad započinjete s novim podnaslovom, naznačite to prikazivanjem slike ili objašnjenjem.
- Predstavite sliku, predmet ili muzički isječak koji su vezani uz temu svakog podnaslova.
- Dobro razmislite kako ćete prikazati slike – na primjer, hoćete li ih dati da kruže publikom, nacrtati ih na providnoj foliji ili ih izložiti na posteru.

3. Zaključak

- Recite šta je za vas bilo novo.
- Recite šta ste naučili.
- Prikažite još jednu sliku za kraj.
- Ispitajte svoje razredne kolege.
- Ostavite vremena za pitanja publike.

Set učila za učenike

Učilo 12: Priprema providnih folija za grafoskop ili PowerPoint prezentacija

PowerPoint prezentacije ili providne folije za prikazivanje grafoskopom učestalo se koriste za vrijeme prezentacija te stoga za obje vrijede ista pravila.

Pri izradi providnih folija/slajdova, obratite pažnju na sljedeće:

- font mora biti jasan i čitljiv;
- koristi se samo jedan font;
- veličina fonta ne smije biti premala;
- mora biti dovoljno prostora između redova;
- na providnim folijama/slajdovima nema puno teksta;
- providne folije/slajdovi moraju biti čisti, bez crnih mrlja od tonera ili kopiranja;
- slike, mape i crteži su dovoljno veliki i vidljivi;
- koristi se tek nekoliko različitih boja i simbola;
- ne smije biti previše providnih folija/slajdova.

Šta je bolje: providne folije za prikazivanje grafoskopom ili PowerPoint prezentacija?

Svaka ima svoje prednosti i nedostatke. Ovdje ćemo navesti nekoliko bitnih savjeta koji vam mogu olakšati izbor između upotrebe providnih folija ili PowerPoint prezentacije.

Koji oblik prezentacije odgovara vašim potrebama?

Sljedeće tačke vam mogu pomoći u odabiru.

Providne folije su preporučljive ako:

- trebate prikazati manje od pet folija;
- između prikazivanja folija želite nešto pokazati ili objasniti;
- želite tokom prezentacije po njima pisati;
- želite prikazati samo jednu sliku na svakoj foliji;
- želite pokriti i otkriti nešto na slici;
- želite raspodijeliti zadatke u vašoj grupi i dodijeliti po jednu foliju svakom članu grupe.

PowerPoint prezentacije su preporučljive ako:

- trebate predstaviti mnogo informacija;
- imate velik broj slajdova;
- želite prikazati dijelove informacija jedan za drugim na istom slajdu;
- želite prikazati nešto s interneta tokom prezentacije;
- želite prikazati video isječak, digitalnu sliku ili nešto iz vašeg kompjutera;
- odlučite koristiti video isječak kasnije ili ga uklopiti u prezentaciju na neki drugi način.

Set učila za učenike

Učilo 13: Pisanje novinskih članaka

Kako biste drugima prenijeli sadržaj svoje teme, možete se okušati i u ulozi reportera i napisati članak za novine. U obrazovanju za demokratiju i ljudska prava pisanje članka je jedan od načina javnog objavljivanja tema. Time možete pridonijeti mijenjanju loših pojava u društvu.

Novinski članak se sastoji od sljedećih dijelova:

- naslov: treba biti kratak i jasan;
- glava: uvodna rečenica koja kratko i precizno opisuje šta se nalazi u tekstu;
- autori: ko je napisao članak?
- tijelo teksta: sam članak;
- podnaslovi: pomažu čitaocima da vide „poglavlja”;
- slika: znakovita slika vezana uz temu teksta s kratkim objašnjenjem ispod nje.

Lista provjere

- Uporedite novinski članak iz današnjih novina s gornjim popisom. Uočavate li različite dijelove članka?
- Označite dijelove koristeći različite boje.
- Obratite pažnju na stil fonta (bold/masno, normalno, italics/koso).
- Uporedite svoj novinski članak s člancima vaših razrednih kolega.
- Uvrstite sve dijelove novinskog članka u vaš članak.

Set učila za učenike

Učilo 14: Postavljanje predstava

Izvođenje predstave na osnovu neke priče je dobar način odražavanja ljudskog života. Scene također možete osmisliti nabazi slika, muzičkih isječaka ili predmeta. Kada glumite, preuzimate određenu ulogu. To znači da preuzimate i osjećaje te osobe i nastojite ih odglumiti. Nakon izvedbe, svako će moći razmisliti o tome koji su mu dijelovi izgledali “stvarni”, a koji su zasigurno izmišljeni.

„Slobodna” izvedba

- Zapišite ključne riječi koje opisuju predstavu.
- Odlučite ko će dobiti koju ulogu i šta je za nju bitno upamtiti.
- Prikupite sav potreban materijal.
- Uvježbajte predstavu.
- Pripremite pozornicu.
- Dobro se zabavite.

Nakon toga, raspravite sljedeća pitanja:

- Šta ste mogli vidjeti?
- Jesu li svi sve razumjeli?
- Šta je bilo posebno dobro?
- Je li nešto nedostajalo?
- Šta je bilo pomalo pretjerano?
- Koja se pitanja nameću o sadržaju?

Stvaranje predstave na osnovi postojećeg teksta

Pročitajte zajedno priču i osmislite scene:

- Ko je učestvovao? Gdje se radnja odvijala?
- Kako su se ljudi nosili sa situacijom? Šta su rekli?
- Kako su drugi reagovali?
- Kako je priča završila?
- Odredite broj činova u predstavi.
- Ko će igrati koju ulogu? Koji kostimi će biti neophodni?
- Uvježbajte predstavu.
- Vrednujte svoju izvedbu zajedno s razrednim kolegama.

Stvaranje predstave na osnovu postojeće slike

- Potražite sliku koja može poslužiti kao temelj za dramsku izvedbu.
- Zamislite sebe u toj slici.
- Prikupite ideje: Kakav je bio /ili još uvijek je život ljudi na slici? Zbog čega su sretni? Zbog čega su nesretni?
- Osmislite predstavu na temelju te slike i zabilježite ključne riječi za svaku scenu.

- Odredite broj činova u predstavi.
- Odlučite ko će dobiti koju ulogu i šta je za nju bitno upamtiti.
- Uvježbajte predstavu i pronađite rekvizite.
- Pripremite pozornicu i pozovite publiku.
- Vrednujte svoju izvedbu zajedno s razrednim kolegama.

Set učila za učenike

Učilo 15: Organizovanje debata

Debata može pridonijeti osvještavanju različitih mišljenja o određenoj temi te razumijevanju prednosti i nedostataka kontraverznih tematika. Da bi se debata uopće mogla održati, mora postojati kontraverzno pitanje na koje se može odgovoriti s da ili ne. U demokratiji uvijek postoji više od jednog rješenja ili jednog mišljenja.

Dva mišljenja – debata

Evo kako to izgleda:

- Podijelite razred u dvije grupe. Jedna je „za” (u korist) teze, a druga je „protiv”.
- Svaka grupa priprema moguće argumente⁵² koji će podržati njihovo mišljenje. Trebali bi također sakupiti argumente koji su protivni mišljenju druge grupe.
- Zabilježite svoje argumente koristeći ključne riječi.
- Svaka grupa imenuje dva govornika.
- Debata je organizovana u tri dijela: početni krug, otvorena rasprava, i završni krug:
  - > početni krug: svaki govornik ukratko iznosi svoje argumente. “Pro” grupa i “kontra”⁵³ grupa se izmjenjuju;
  - > otvorena rasprava: Govornici predstavljaju svoje argumente i pokušavaju osporiti argumente suprotstavljene strane;
  - > završni krug: ovaj krug ima istu proceduru kao i početni. Svaka osoba ima mogućnost rezimirati svoje mišljenje.

Mjerač vremena

Izaberite učenika iz svog razreda koji će biti odgovoran za mjerenje vremena tokom debate.

- Početni krug ne bi smio trajati više od osam minuta (svaka osoba može govoriti dvije minute).
- Otvorena rasprava ne bi smjela trajati duže od šest minuta.
- Završni krug ne bi smio trajati duže od četiri minute (minuta po osobi).
- Ukoliko neko premaši dodijeljeno vrijeme, oglašava se zvono.

Posmatrači

Učenici koji nisu govornici tokom debate posmatraju šta se događa. Nakon debate izlažu šta su primijetili na temelju sljedećih tačaka:

- Koji su argumenti predstavljeni?
- Ko želi ostvariti šta i kako?
- Je li svaki govornik mogao nesmetano govoriti ili su ih prekidali?
- Kako su različiti govornici pokušali prenijeti svoju poruku?
- Koji su argumenti bili uvjerljivi?
- Koji su primjeri dobrih argumenata bili predstavljeni?
- Koje su se riječi učestalo koristile?
- Kako su se govornici izražavali (koristeći govor tijela, jesu li bili dovoljno glasni, kakav je bio ton glasa)?

52. Argument: Izjava koja se iznosi kao razlog za neku tvrdnju.

53. Pro i kontra: znači „za” i „protiv”.

Cilj ovog priručnika je pružiti podršku nastavnicima i odgojno-obrazovnim stručnjacima u Građanskom odgoju i obrazovanju. Usmjeren je na ključna pitanja o obrazovanju za demokratiju i ljudska prava uključujući sposobnosti za demokratsko građanstvo, ciljeve i osnovna načela obrazovanja za demokratiju i ljudska prava te pristup učestvovanja cijele škole u odgoju i obrazovanju za demokratiju i ljudska prava.

Priručnik se sastoji od tri dijela. Prvi dio ovog priručnika rezimira osnovna načela obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u mjeri u kojoj su korisna i smislena za odgojno-obrazovne stručnjake. Drugi dio iznosi smjernice i nastavna učila u osmišljavanju, podršci i procjenjivanju procesa konstruktivističkog i interaktivnog učenja kod učenika. Treći dio predstavlja set učila za nastavnike i učenike u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava.

Ostali priručnici ove serije nude konkretne nastavne modele i materijale u sklopu obrazovanja za demokratiju i ljudska prava za podučavanje učenika od osnovnog do višeg srednjoškolskog nivoa.

Priručnik I u seriji od VI priručnika:

Knjiga I: *Obrazovanjem do demokratije;* Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava - Popratni materijal za nastavnike

Knjiga II: *Odrastati u demokratiji;* Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava - Nastavni programi za više razrede osnovne škole

Knjiga III: *Živjeti u demokratiji;* Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava - Nastavni programi za niže razrede srednje škole

Knjiga IV: *Učestvovati u demokratiji;* Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava - Nastavni programi za više razrede srednje škole

Knjiga V: *Istraživanje dječjih prava;* Devet malih projekata za osnovni nivo obrazovanja

Knjiga V: *Podučavati demokratiju;* Zbirka modela za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava

www.coe.int

<http://book.coe.int>

Vijeće Evrope ima 47 država članica i praktično pokriva cijeli kontinent Evrope. Vijeće Evrope želi razviti zajedničke demokratske i pravne principe koji se zasnivaju na Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima i drugim značajnim tekstovima o zaštiti pojedinca. Još od svog osnivanja 1949. godine, u postratnom periodu nakon Drugog svjetskog rata, Vijeće Evrope simbolizira pomirenje.